

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

İSMAİL HAKKI BURSEVÎ'NİN
“ŞERH-İ EBYÂT-I HACI BAYRAM-I VELÎ” ADLI
ESERİ
(Metin ve İnceleme)

ARZU POLATOĞLU

Danışman
Prof. Dr. Mehmet DEMİRCİ

İZMİR
2008

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum ‘İSMAİL HAKKI BURSEVÎ’NİN “ŞERH-İ EBYÂT-I HACI BAYRAM-I VELÎ” ADLI ESERİ (Metin ve İnceleme)’ adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlâk ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

.../.../.....

Arzu POLATOĞLU

İmza

YÜKSEK LİSANS TEZ SINAV TUTANAĞI

Öğrencinin

Adı ve Soyadı : Arzu POLATOĞLU
Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Programı : Yüksek Lisans
Tez Konusu : İSMAİL HAKKI BURSEVÎ'NİN "ŞERH-İ
EBYÂT-I HACI BAYRAM-I VELÎ" ADLI ESERİ
(Metin ve İnceleme)

Sınav Tarihi ve Saati :

Yukarıda kimlik bilgileri belirtilen öğrenci Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün tarih ve sayılı toplantısında oluşturulan jürimiz tarafından Lisansüstü Yönetmeliği'nin 18. maddesi gereğince yüksek lisans tez sınavına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini dakikalık süre içinde savunmasından sonra jüri üyelerince gerek tez konusu gerekse tezin dayanağı olan Anabilim dallarından sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin,

BAŞARILI OLDUĞUNA	☐	OY BİRLİĞİ	☐
DÜZELTİLMESİNE	☐	OY ÇOKLUĞU	☐
REDDİNE	☐		

ile karar verilmiştir.

Jüri teşkil edilmediği için sınav yapılamamıştır. ***
Öğrenci sınava gelmemiştir. **

* Bu halde adaya 3 ay süre verilir.

** Bu halde adayın kaydı silinir.

*** Bu halde sınav için yeni bir tarih belirlenir.

Tez burs, ödül veya teşvik programlarına (Tüba, Fulbright vb.) aday olabilir.	☐	Evet
Tez mevcut hali ile basılabilir.	☐	
Tez gözden geçirildikten sonra basılabilir.	☐	
Tezin basımı gerekliliği yoktur.	☐	

JÜRİ ÜYELERİ

İMZA

.....	☐	Başarılı	☐	Düzeltilme	☐	Red
.....	☐	Başarılı	☐	Düzeltilme	☐	Red
.....	☐	Başarılı	☐	Düzeltilme	☐	Red

ÖZET
Tezli Yüksek Lisans Tezi
İSMAİL HAKKI BURSEVÎ'NİN
“ŞERH-İ EBYÂT-I HACI BAYRAM-I VELÎ” ADLI ESERİ
(Metin ve İnceleme)

Arzu POLATOĞLU
Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

Tezimizin amacı, İsmail Hakkı Bursevî'nin Şerh-i Ebyât-ı Hacı Bayram-ı Velî adlı yazma eserini yeni harflere aktarmak ve burada yer alan başlıca tasavvuf kavramlarını açıklamaktır.

XIV. yüzyılda yaşayan ve Bayrâmîlik'in kurucusu kabul edilen Hacı Bayram Velî ile XVI. yüzyılın ikinci yarısı ve XVII. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşayan ve Celvetiyye'nin meşhur şeyhlerinden biri olarak kabul edilen, İsmail Hakkı Bursevî, çok yönlü iki mutasavvıfımızdır. Hem zahiri hem de bâtni ilimlerde söz sâhibi olmuşlardır. Hacı Bayram Velî'nin şu an elimizde dört şiiri, Bursevî'nin ise oldukça fazla eseri mevcuttur.

İsmail Hakkı Bursevî, Şerh-i Ebyât-ı Hacı Bayram-ı Velî adlı eserinde Hacı Bayram Velî'nin ilgili şiirinde, üzerinde durduğu konuları daha geniş bir şekilde örnekler vererek açıklamaktadır.

Tezimizin I. Bölümünde, Bursevî'nin özellikler üzerinde durduğu bu kavramlar, kendisinin ve diğer mutasavvıfların bakış açılarıyla birlikte verilmiştir. Çalışmamızın II. bölümünde ise, İsmail Hakkı Bursevî'nin söz konusu eseri, günümüz Türk yazısına çevrilmiştir.

- Anahtar Kelimeler:** 1) Hacı Bayram Velî
2) İsmail Hakkı Bursevî
3) Şerh-i Ebyât-ı Hacı Bayram-ı Velî
4) Tasavvuf

ABSTRACT

Master of Degree With Thesis

Ismail Hakkı Bursevî's Sherh-i Ebyat-ı Hacı Bayram Velî

(Review and Text)

Arzu POLATOĞLU

Dokuz Eylül University

Institute of Social Sciences

The purpose of my thesis is to transfer the writing work, called Sherh-i Ebyat-ı Hacı Bayram Velî of Bursevî and to determine the all sufi concepts, on this work.

Hacı Bayram, lived in XIV. Century had been known as the founder of Bayramiyye and İsmail Hakkı Bursevî who had lived in the second part of XVI and the first quarter of XVII. was one of famous sheikhs of Celvetiyye. Being a high qualified sufi Hacı Bayram and İsmail Hakkı Bursevî had carried out their duties both as an external and esoteric. Now, we have four poems of Hacı Bayram Velî and also lots of studies of Bursevî.

İsmâil Hakkı Bursevî, in this work of Sherh-i Ebyat-ı Hacı Bayram Velî- is explaining the subjects too long and also giving more examples than the poem of Hacı Bayram Velî.

At the first part of our thesis, these concepts that are Bursevî especially interested in – is studied together with his own and others' sufi's opinions.

At the second part of our work, İsmail Hakkı Bursevî's work of art was translated into today's Turkish text.

Keywords: 1) Hacı Bayram Velî

2) İsmail Hakkı Bursevî

3) Sherh-i Ebyat-ı Hacı Bayram-ı Velî

4) Islamic Mysticism

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ _____	I
YÜKSEK LİSANS TEZ SINAV TUTANAĞI _____	II
ÖZET _____	III
ABSTRACT _____	IV
İÇİNDEKİLER _____	V
KISALTMALAR _____	VII

GİRİŞ

A-HACI BAYRAM VELÎ'NİN HAYATI _____	1
B- İSMAİL HAKKI BURSEVÎ'NİN HAYATI _____	5

BİRİNCİ BÖLÜM

İSMAİL HAKKI BURSEVÎ'NİN ŞERH-İ EBYAT-I HACI BAYRAM VELÎ ADLI ESERİNDEKİ TAVAVVUFÎ GÖRÜŞLERİ

A- YARATILIŞ VE ÂLEMLE İLGİLİ KAVRAMLAR

1- ÂLEM _____	7
2- A'YÂN-I SÂBİTE _____	8
3- HAKÎKAT-I MUHAMMEDİYYE _____	9
4- TECELLÎ _____	11

B- SEYR Ü SÜLÛK İLE İLGİLİ KAVRAMLAR

GAFLET-HİCÂB _____	12
1- SEYR Ü SÜLÛK _____	14
2- TARÎKAT (TARÎK, SEBİL, SIRAT) _____	16
3- SİLSİLE _____	18
5- MÜRİD - SÂLİK _____	22
6- ZİKİR - VİRD _____	24
7- SOHBET _____	28

C- MARİFET VE BİLGİ İLE İLGİLİ KAVRAMLAR

1- AŞK ve MUHABBET - ÂBİD, ZÂHİD ve ÂŞİK _____	30
2- ÂLİM – ÂRİF - MARİFETULLAH _____	37
3- KALP _____	41
4- AVAM, HAVAS, EHASS _____	44
5- EBRAR - MUKARREBÛN _____	45
6- KUTUB - KUTBİYYET _____	47
7- MÜKÂŞEFE - MÜŞÂHEDE - RÛ'YET _____	48

İKİNCİ BÖLÜM

ŞERH-İ EBYÂT-I HACI BAYRAM-I VELÎ (İsmail Hakkı Bursevî) _____	53
SONUÇ _____	85
BİBLİYOGRAFYA _____	87
EK: ŞERH-İ EBYÂT-I HACI BAYRAM-I VELÎ'DEN FOTOKOPİLER ____	90

KISALTMALAR

Age.	: Adı geçen eser
Ag.mad.	: Adı geçen makale / madde
A.s.	: Aleyhi`s-selâm
Bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Haz.	: Hazırlayan
k.s.	: Kuddise sirruhu
md.	: Maddesi
nr.	: Numara
SAV.	: Sallallâhü aleyhi ve sellem
ts.	: Tarihsiz
TTS.	: Tasavvuf Terimleri Sözlüğü
TD.	: Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi
vr.	: Varak

GİRİŞ

A-HACI BAYRAM VELÎ'NİN HAYATI

Anadolu topraklarında doğup büyüyen bir Türk mutasavvıfı tarafından kurulmuş ilk tarîkat olan Bayramiyye'nin pîri Hacı Bayram Velî, XIV. yüzyılın ilk yarısında Orhan Gazi döneminde Ankara'da doğdu. ¹ Ahîlik Örgütü, o yüzyıl Ankara'sının ictimâî yapısını etkisi altında tutmaktadır. Ayrıca Ankara, hareketli bir ticârî merkez durumundadır. Mutasavvıfımız, bu şehrin beş kilometre Kuzey'inde meyilli bir arazi üzerinde bulunan Solfasıl Köyü'nde dünyaya gelmiştir.²

Hacı Bayram Veli'nin babasının ismi Koyunluca Ahmet'tir. Hacı Bayram Veli'nin doğum tarihi ihtilaflıdır. 1348-1350 seneleri dolaylarında olduğu düşünülebilir. Asıl adı "Numan" olan Hacı Bayram'ın ailesine ait elimizde fazla mâlumat yoktur.³

XVI. yüzyıl müelliflerinden Lamii Çelebi, Hacı Bayram Veli'nin Ankara'da Çubuk suyu diye tanınan nehrin kenarındaki Solfasol (Zülfazl) köyünde doğduğunu, aklî ve şer'î ilimleri tahsil ettiğini, Ankara'da müderrislik yaptığını, daha sonra Somuncu Baba'ya intisap ederek kemâlâtın en yüksek derecesine ulaştığını, çok etkili olan sohbetinin bereketi sayesinde birçok kimsenin yüce mertebelere vâsıl olduğunu ifâde eder.⁴

Devrinin ilimlerinde derinleşmiş olan Hacı Bayram Velî, o dönemin ilim hayatında mühim bir yer işgal eden Ankara Kara Medresesi'ne müderris olarak tayin edilir.⁵Hacı Bayram Velî tasavvufa intisabına kadar müderrislik yaptığı bilinmektedir. Tasavvufî hayata yönelişi ise 1392'den sonraki zaman dilimine rastlamaktadır.⁶Bu tarihten sonra Kayseri'de bulunan Şeyh Ebu Hamîdüddin Aksarâyî'ye intisab etmiştir. Bu durumda intisab tarihi 1393 veya 1394 yılları civârındadır.⁷

Hacı Bayram Velî'nin adı Numan iken, "Hamîdüddin hazretlerinin şeref-i himayetine mahzar olup, zaman-ı tesadüf, kurban bayramında vâki olmakla

¹ Azamat, Nihat, "Hacı Bayram-ı Velî", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), İstanbul 1996, c.XIV, s.442.

² Cebecioğlu, Ethem, Hacı Bayram Veli, Ankara 1991, s.25.

³ Cebecioğlu, Ethem, Age, s.27-28.

⁴ Azamat, Nihat, Ag.mad , DİA, c.XIV, s.443.

⁵ Gölpınarlı, Abdulkaki, Melamilik ve Melamiler, İstanbul 1931, s.34.

⁶ Cebecioğlu Ethem, Age, s.32.

⁷ Cebecioğlu Ethem, Age, s.36.

mürşidleri, Bayram tesmiye” ederek, adı ondan sonra “Bayram” kalır. Şiirlerinde de bu ismi mahlâs olarak kullanır”.⁸

“Hacı Bayram Velî ve şeyhi Ebu Hamîd’in şehrin önemli sûflilerinden Emir Sultan’ı tanıdıklarını görüyoruz. Bu tanışıklık Bursa Ulu Cami’nin açılış töreninde Emir Sultan’ın ilk cuma namazını kıldırma görevini Ebu Hamîd’e vermesine sebep olmuştur. Yine bu tanışıklık sebebiyle; Hacı Bayram sonraki yıllarda Emir Sultan’ı sık sık ziyaret etmiş hatta vasiyeti üzerine cenazesini yıkayıp, namazını o kıldırmıştır.”⁹

Bursa’dan ayrılan Hamîdüddin, Aksaray’a yerleşip sadık ve olgun müridi Hacı Bayram’ı Aksaray’a çağırır. Hacı Bayram Velî, Aksaray’a gider ve orada şeyhinin hizmetinde kalır. Dört-beş yıl Aksaray’da halkın irşâdı için ikâmet eden Samuncu Baba (Hamîdüddîn Aksarâyî) hac mevsiminde Hacı Bayram’ı da yanına alarak önce Şam’a varırlar. Bir süre burada kalarak devrin ulularıyla tanışıp sohbet ettikten sonra Mekke’ye varırlar.”¹⁰ Bu arada Ankara Savaşı (1402) olmuş Hacı Bayram ve Somuncu Baba’nın Anadolu’da olmayışları onları muhtemel bir esirlikten kurtarmıştır. Zîra Timur savaştan sonra fethettiği topraklardaki âlim ve sanatkarları toplayıp, Semarkant’a göndermişti.

Ankara Savaşı’nın ilk sarsıntıları geçtikten az sonra, 1403 senesinde, Anadolu topraklarına dönen Ebu Hamîdüddîn Aksarâyî ve müridi Hacı Bayram Velî, Aksaray’a yerleşirler. Hacı Bayram Veli, Ebu Hamîd vefat edinceye kadar onun yanından ayrılmadı. Bu süre içinde pîri Ebu Hamîd, taşıdığı “emanet-i kübra”yı ve sır’ı velayeti ona teslim etti. Bir başka ifade ile ölümünden sonra yerine geçecek kişi, Hacı Bayram Velî olarak belli oldu.¹¹

Hacı Bayram Velî Ankara’ya şeyh olarak döndüğünde, Anadolu’da siyâsi karışıklıklar hat safhadadır. Sosyal çözülmenin arttığı bu dönemde, Hacı Bayram Velî’nin müderrisliği bırakıp halkın arasına girmesi, tasavvuf kanalıyla yozlaşmaya dur demesi ve ahlâka dayalı bir taban oluşturma çabasına yönelmesi, asil bir hareket tarzı olarak takdir edilmelidir.¹²

Hacı Bayram Velî, sağlığında tarîkatını yaymak üzere çeşitli bölgelere halifeler yollamıştır. Onun yetiştirdi kimseler, hem tasavvuf eğitiminin hem de tekke

⁸ Cebecioğlu Ethem, Age, s.38.

⁹ Cebecioğlu Ethem, Age, s.44.

¹⁰ Sezgit, Bayram, Hacı Bayram-ı Veli, Ankara, Nur Yayınları, ts, s.9-10.

¹¹ Cebecioğlu Ethem, Age, s.46.

¹² Cebecioğlu Ethem, Age, s.50.

ve halk edebiyatının önde gelenlerindedir. Yazıcızâde Mehmet ve Ahmet Bican, Eşrefoğlu Rûmi, Bursalı Ömer Dede, Fatih'in hocası Akşemseddin bunlardandır.¹³

Hacı Bayram'ın Edirne'ye niçin çağrıldığı konusunda kaynaklarda bilgi yoktur. Şeyh Bedreddin'in asılmasıyla sonuçlanan olayların (1420) etkisiyle Hacı Bayram'ın da saltanat davasına kapılmasından kaygı duyulması Edirne'ye çağrılış sebepleri arasında gösterilir.¹⁴

II. Murad Edirne'ye getirilen Hacı Bayram Velî ile görüşünce hakkındaki söylentilerin doğru olmadığını anlamış, büyüklüğünü kabul etmiş ve ondan özür dileyerek Ankara'ya dönmesine izin vermiş, ayrıca Bayramiye mensuplarından vergi alınmamasını emretmiştir. Edirne'de Hacı Bayram adına bir mahalle ve zâviye ile çeşitli vakıflar da kurulmuştur. Hacı Bayram'ın Ankara'ya dönüşünden ölümüne kadar geçen yaklaşık 10 yıllık süre Bayrâmiyenin devlet nezdinde meşrûiyet ve itibar kazandığı ve gelişmesini tamamladığı dönem olmuştur. Bayrâmîlerin vergiden muaf tutulmaları yüzünden Ankara ve çevresinde vergi toplanamaz hale geldiğinin II. Murad'a haber verilmesi, padişahın da Hacı Bayram'dan kaç müridi olduğunu kendisine bildirmesini istemesiyle ilgili meşhur menkıbe Bayrâmiye'nin bu yıllardaki yaygınlık derecesi hakkında fikir verecek niteliktedir.¹⁵

Belirtilen menkıbe şu şekildedir:

“Hacı Bayram Velî, sahte ve gerçek müridleri ayırt etmek için dellalara “bizden bey'at eyleyen fukaraya ziyafetimiz vardır” diye ilanlar yaptırır. Kendisi Kanlıgöl mevkiinde yüksek bir yerde çadır kurdurur. Bağlı dervişler gelir, çadırın etrafında toplanırlar. Hacı Bayram Veli, elinde büyük bir bıçakla çadırın önüne çıkıp “dervişler! Bana iradet getürenleri, bugün, fi sebilillah kurban eylesem gerekdir.” Şeklinde bir konuşma yapar. Dervişleri şaşkınlık içinde kalır. Mutasavvıfımızın bu davetini daha açık bir ifadeyle, imtihanını biri kadın diğeri erkek iki mürid kabul eder. Bu iki derviş çadıra girdikten sonra, Hacı Bayram Velî, daha önceden hazırladığı bir koçu kurban eder. Kesilen hayvanın kanı çadırdan dışarı akınca, dışarıda bulunan müridler korkudan hemen orayı terk eder. Çadırın etrafında kimse kalmaz. İşte bu olaydan sonra Hacı Bayram Velî, Sultan II. Murad'a mektup yazarak “hâlâ bir buçuk dervişim vardır, gayri yoktur” diye durumu arz eder.”¹⁶

Hacı Bayram, müridlerinin eğitimiyle meşgul olduğu gibi mübarek günlerde çarşı pazar esnafından yardım toplayıp fakirlere bağışlardı. O, tekkesindeki

¹³Demirci, Mehmet, Sorularla Tasavvuf ve Tarikatler, İzmir 2001, s.60.

¹⁴ Bayramoğlu, Fuat, Azamat, Nihat, “Bayramiye”, DİA, İstanbul 1992, c.V, 270.

¹⁵ Bayramoğlu, Fuat, Azamat, Nihat, Ag.mad, DİA, c.V, s.270.

¹⁶ Cebecioğlu, Ethem, Age, s.62.

dervişlerin ve kendi aile fertlerinin geçimi için tarımla da uğraşıyor, bağ bahçe yetiştiriyor, hasad zamanında orak ve harman işlerini müridleriyle birlikte yapıyordu.¹⁷

Orhan Gazi, I. Murad, Yıldırım Beyazid, Çelebi Mehmet ve II. Murad devirlerini idrak ederek beş Osmanlı padişahı dönemini görmüş ve kurduğu Bayrâmîlik tarîkatıyla Anadolu'nun manevi yapısının şekillenmesine büyük katkıları olan Hacı Bayram Velî, 1430 yılında Ankara'da vefât etti. Vefâtından birkaç yıl önce yaptırılan ve kendi adıyla anılan caminin yanına defnedildi. Kabrinin üzerine daha sonra inşâ edilen türbe, Ankara'nın en önemli ziyaret yerlerinden biridir.¹⁸

ESERLERİ:

Hacı Bayram'ın Yunus tarzında yazılmış dört adet şiiriyle, ona ait olma ihtimâli çok zayıf bir risale ve mektup dışında tarîkatla ilgili görüşlerini, tarîkatın âdab ve erkânını anlatan herhangi bir eserinin varlığı bilinmemektedir.¹⁹ Onun şiirlerinden bir tanesi şöyledir:

Çalabım bir şar yaratmış İki cihan aresinde

Bakıcak didar görünüür Ol şarın kenaresinde

Nağıhan ol şara vardım Anı ben yapıldır gördüm

Ben dahi bile yapıldım Taş u toprak aresinde

Şakirtleri taş yonarlar Yonub üstada sunarlar

Tanrının adın anarlar Her bir taşın paresinde

Ol şardan oklar atulur Gelür sineme dokunur

Aşıklar canı satılır Ol şarın bazaresinde

¹⁷ Demirci, Mehmet, Age, s.60.

¹⁸ Azamat,Nihat, Ag.mad, DİA, c.XIV, s.445.

¹⁹ Bayramoğlu Fuat, Azamat Nihat, Ag.mad, DİA, c.V, s.271.

Şar dedikeri gönüldür Ne âlimdir ne cahildür

Aşıklar kanı sebildür Ol şarın kenaresinde

Bu sözüümü ârif anlar Cahiller bilmeyüp tanlar

Hacı Bayram kendi banlar Ol şarın minaresinde

Bu şiirin bir takım şerhleri de yapılmıştır. Tezimizin asıl konusu bu şiire İsmail Hakkı Bursevî tarafından yapılan şerhidir.

B- İSMAİL HAKKI BURSEVÎ'NİN HAYATI

İsmail Hakkı Bursevî çok sayıda eser yazmış âlim bir gönül adamı, bir mutasavvıf, bir müfessir, bir şâirdir. Bugün Bulgaristan sınırları içinde kalmış olan eski Edirne vilayetimizin Aydos kasabasında doğdu. 1653-1725 seneleri arasında yaşadı. Otuz yıldan fazla Bursa'da bulunduğu için "Bursevî" diye meşhur oldu. İlk gençlik yıllarında Edirne'de devrinin medrese bilgilerini öğrendi. Tahsilini ilerletmek üzere İstanbul'a geldi. Osman Fazlı adındaki Celveti şeyhinin öğrencileri arasında yer aldı. Bu arada İslam hukuku demek olan Fıkıh ve edebiyat bilgilerini ilerletti.

23 yaşında iken, bugün Makedonya'nın başkenti olan Üsküb'e gönderildi. Çocukluğu Üsküb doğumlu bir şairimiz olan Yahya Kemal: "Üsküb bir evliya şehridir" der. Bu güzel şehir bugün de pek çok Türk-İslam hatırasını bağrında taşımakta, camileri ve tekkeleri ile eski havasını kısmen yansıtmaktadır.

İsmail Hakkı Üsküb'ten sonra, o zamanki Balkan şehirlerimizden olan Köprülü ve Usturumca'da eğitim ve irşad hizmetlerinde bulundu. Daha sonra Bursa'ya geldi. Bir süre maddi sıkıntılar yaşadı. Celvetiye tekkesine şeyh oldu. Ulu Cami'de dersler verdi. Bu arada iki dafa Osmanlı ordusu içinde savaşa iştirak etti, yaralandı. Bunlar 1696 ve 1698'deki Nemçe ve Erdel seferleridir. Osmanlı'da askerinin moral gücünü artırmak için, büyük şeyhler, gönül adamları, zaman zaman savaş ve seferlere çağrılmış, onlar da katılmışlardır.

Bursalı İsmail Hakkı hareketli bir hayat yaşamıştır. Balkanların Rumeli ve Anadolu'nun çeşitli şehirlerindeki hizmetleri yanında, hac yolculukları sırasında Mekke, Medine ve Mısır'da kalmıştır. Ayrıca üç yıl Şam'da bulunmuştur.

Bursevî çok eser vermiş bir müelliftir. Ruhü'l-Beyan adlı tefsiri meşhurdur. Çoğu tasavvuf alanında olmak üzere, yüzden fazla kitap, on binden fazla manzume yazdığını kendisi söyler. Eserlerinin dili Arapça, Farsça ve Türkçe'dir. Yaşadığı devirde Arapça ve Farsça cennet dili sayılıp Türkçe pek rağbette olmamasına rağmen o, Türkçe'nin de değer bakımından o dillerden asla geri olmadığını söyler.

Bursalı İsmail Hakkı 1725 yılında 73 yaşında vefat etti. Bursa Tuzpazarı'nda yaptırdığı Cami-i Muhammedi adını verdiği caminin kible tarafına defnedildi. Aynı avlu içinde İsmail Hakkı Tekkesi'nin yapıları da bulunmaktadır. Günümüzde de çokça ziyaret edilen maneviyatlı bir yerdir.

İsmail Hakkı Bursevî, Osmanlı Devleti'nin içte ve dışta zayıflamaya başladığı bir devirde yaşadı. Eserlerinde hem devlet adamlarına, hem de zamanının medrese âlimlerine ve taklitçi dervişlere öğütler verir, onların hatalarını gösterir. Dilini ve milletini çok seven Bursevî, bütün hayatını çalışmakla geçirmiş, doğru bildiklerini cesaretle söylemiştir. Binlerce sayfalık kitapları ve şiirleri ile insanları iyilik ve sevgiye çağırmıştır.²⁰

*

Onun eserlerinden biri de tez konumuz olan şerhtir. Hacı Bayram Veli'nin meşhur şiiri hakkında yaptığı açıklamalardan oluşan bu şerhin bir kaç yazma nüshası vardır.²¹ Biz çalışmamıza esas olarak, Süleymaniye Kütüphânesi Esad Efendi 1521/1 numarada kayıtlı olan nüshayı aldık.

²⁰ Bursevi için bkz. Namlı, Ali, İsmail Hakkı Bursevî hayatı Eserleri Tarikat Anlayışı, İnsan yayınları, İstanbul, 2001, "İsmail Hakkı Bursevî" maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, C. XXIII; Kara, Mustafa, Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler, II, Uludağ Yayınları 1993; Demirci, Mehmet, Gönül Dünyamızı Aydınlatanlar, Mavi yayıncılık, İstanbul 2005.

²¹ Bkz. Ceyhan, Ömür, Tasavvufî Şiir Şerhleri, s.44, Kitabevi yayını, İstanbul, 2000.

BİRİNCİ BÖLÜM

İSMAİL HAKKI BURSEVÎ'NİN ŞERH-İ EBYAT-I HACI BAYRAM VELÎ ADLI ESERİNDEKİ TAVAVVUFÎ GÖRÜŞLERİ

Bursevi'nin şerhini dikkatlice tarayarak, orada geçen tasavvuf terim ve kavramlarından bir kısmını çıkardık ve aşağıdaki sistematikle vermeye çalıştık.

A- YARATILIŞ VE ÂLEMLE İLGİLİ KAVRAMLAR

1- ÂLEM

Lügat olarak; kendisiyle bir şeyin bilindiği şeyden ibârettir. İstilah olarak; varlıklardan, Allah'tan başka her şeydir. Çünkü onunla Allah, isimleri ve sıfatları bakımından bilinir.²²

Kâşânî, âlemi hakkın dışındaki her şey, yaratıcısına delâlet eden alâmet olarak tanımlar. Gerçekte âlem mümkünlerin nitelikleriyle sınırlanmış varlıktır ve bu nedenle Hakk'ın dışındaki her şeyin ismidir. Âlem Hakka göre gölge gibidir.²³

Tasavvufta genellikle üç âlemin varlığı kabul edilir. Akıl ve duyu ile bilinen maddî âlem, bu yolla bilinemeyen manevi âlem ve ikisi arasında köprü vazifesi gören berzâh âlemi. İbnü'l-Arabî'den itibaren insana küçük âlem, kâinata da büyük âlem denilmiştir. Ona göre sadece Allah vardır, âlem ise onun varlığının çeşitli tecellilerinden ibarettir.

Gazâlî İhyâ'u 'Ulûmi'd-Dîn adlı eserinde üç âlemden bahsederek madde ve cisimler sahasına mülk âlemi, manevi varlıklar sahasına melekût âlemi, ikisi arasındaki sahaya da ceberût âlemi adını verir.

Sühreverdi el-Maktûl, âlemi nur tabakaları şeklinde tasavvur etmiştir. Ona göre Allah nurların nurudur. Âlemler ise ona yakın olduğu nisbette nurlu, ondan uzak bulunduğu nisbette de karanlık olur. Yokluk ve madde karanlık âlemi meydana getirir, ruhanî âlem ise nurludur.²⁴

²² el-Cürcânî, Seyyid Şerif, Kitabu't Ta'rîfât, Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü, Çeviren: Arif Erkân, Bahar Yayınları, İstanbul 1997, s.149.

²³ Kâşânî, Abdürrezzâk, Tasavvuf Sözlüğü, Çev: Ekrem Demirli, İz Yayıncılık, İstanbul 2004, s.361.

²⁴ Uludağ Süleyman, "Âlem", DİA, c.II, İstanbul 1989, s.360.

Sühreverdî'ye göre ise; âlem-i mülk, kâinatın dış yüzü ve görünüşü, âlemi melekût ise, kâinatın iç yüzü ve sırrıdır.²⁵

İsmail Hakkı Bursevî ise; âlemi, süflî cisimler âlemi ve ulvî ruhlar âlemi olarak iki şekilde ele alır. Kalp âlemi ise, bu ikisinin arasında yer almıştır. Et ile kemik arasında kıkırdak gibi. Bu bakımdandır ki, kalbin ruhanî ve cismanî kuvveti vardır. Cihan, dünyadır, cisimler âlemine bakar. Cihanın sınırı yedinci feleğin dibinden toprağın altına kadardır ki bunun tümüne olma-bozulma âlemi denir. Ruhlar âlemi ise arşın yukarısına denir. Dolayısıyla arş-ı muhîtin arkası, keşf sâhibi sûfîlere göre, boş ve dolu olmaya âlem değildir.²⁶

Sûfîler âlemi; kendisiyle yaratıcının bilinebileceği, O'nun sıfatlarının nazargâhı olan bir yer olarak görürler. Ve âlemi derecelendirerek veya çeşitli isimlerle nitelendirerek kendi tasavvuf yolundaki anlayışlarını göstermeye çalışırlar.

2- A'YÂN-I SÂBİTE

Eşyanın Allah'ın ilmindeki sûretleri, varlıkların Allah katındaki ilmî sûretleri, ma'dum, bir şeyin Hazret-i ilmiyedeki hakikatıdır.²⁷

A'yân-ı sâbitenin dış âleme nazaran varlığı yoktur. Onun için “yok” olarak kabul edilir. Bu manada ona “mümkün” de denir.²⁸

Başka bir tarifte ise Allah Teâlâ'nın ilminde, mümkinâtın hakikatlerinin bilinmesidir. Bunlar, Hazreti ilmiyedeki ilâhi isimlerini hakikatlerinin sûretleridir.²⁹

A'yân-ı sâbite terimi tasavvuf tarihine İbnü'l-Arabî ile girmiştir. İbnü'l Arabî'ye göre yaratıkların ve eşyanın üç safhası vardır. İlk safhada eşya birbirinden ayırt edilmeksizin ve aralarında bir farklılaşma söz konusu olmaksızın Allah'ın ilminde küllî bir bilgi olarak vardır. Buna “şüûn-ı sâbite” veya “taayyün-i evvel” denir. Eşya ikinci safhada cihan-ı sâbite halindedir; birbirinden ayrılmaz ve farklılaşmış bir vaziyette Allah'ın ilminde vardır. Bu safhada varlıklar müşahhas şeyler halindedir. Buna da “taayyün-i sâni” adı verilir. Üçüncü safhada eşya “a'yân-ı hâriciye” halinde vardır. Eşyanın bu şekilde dış âlemde zuhur ve tecellî etmesine “taayyün-i hâricî” adı verilir; yaratma (halk) bundan ibârettir.

²⁵ Sühreverdî, Şihâbuddîn, Âvârifü'l-Meârif, Çev: Dilaver Selvi, Semerkand Yayınları, İstanbul 1999, s.106.

²⁶ Bursevî, İsmail Hakkı, Şerh-i Ebyat-ı Hacı Bayram-ı Velî, vr.2b

²⁷ Uludağ, Süleyman, Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, Marifet Yayınları, İstanbul 1991, s.68.

²⁸ Uludağ, Süleyman, “A'yân-ı Sâbite”, DİA, c.IV, İstanbul 1991, s.198.

²⁹ Cürcânî, Seyyid Şerif, Age, s.25.

Vahdet-i vücud nazariyesine göre varlık bir tanedir; o da Allah'ın varlığıdır. A'yân-ı sâbitenin âlemdeki tecellîsî olan dış varlıklar, hakikatte Hakk'ın oluş vasfıyla zuhur etmesinden, yani varlığının dışa taşmasından ibâret olduğundan aslında “yok” hükmündedir. Kendilerine aitmiş gibi görünen varlıkları aslında Hakk'ın zuhur etmiş varlığıdır; gerçek değil gölge varlıktır.

Bunların görünen varlıkları gerçekte Allah'ın varlığının değişik sûretlerde tecellîlerinden ibarettir.

Belli bir şeyin şekli, çeşitli ve değişik aynalara aynı anda farklı biçimlerde yansiyarak bir çokluk meydana getirdiği gibi, bir ayna durumundaki a'yân-ı sâbiteye akseden Hakk'ın varlığı da böyle bir çokluk meydana getirir. Çokluk vehim ve hayal olarak vardır, birlik gerçek olarak mevcuttur.³⁰

Bursevî ise; konu ile ilgili bir örnek verir ve der ki: bazı kişiler yaratılışlarını değiştirmeden hem başlangıçta hem de sonunda rızıklanmış kimselerdir. Örneğin: Şeyh Abdülkadir el-Geylânî, Şeyh Muhyiddin el-Arabî ve Üveysü'l Karenî gibi. Bazıları ise ilk halde fitrat değiştirip, sonra mürşid-i kâmile yaklaşırlar bunlar öncesinde mahrum fakat sonrasında rızıklanmışlardır, Fudayl İyâz, Mâlik Dinâr ve İbrahim Ethem gibi. Bazıları ise hem başlangıçta hem de sonunda mahrum kalırlar. Mürşidin terbiyesinin bunlarda eseri yoktur.

Sonuçta kabiliyeti, ortaya çıkacak bazı engeller bu durumun oluşmasına mani değildir, der ve herkesin ve her şeyin hakikatının aslında a'yân-ı sâbitede var olduğunu, her aynın olması gerekliliği ne ise onun üzerine devam ettiğini ifade eder. Ve şu sözü örnek olarak verir: “ Saîd olan annesinin karnında saîddir ve bunun hakikatı Ümmü'l Kitab'ın bâtınındadır.”³¹

3- HAKİKAT-I MUHAMMEDİYYE

Bütün güzel isimleri kendinde barındıran ve bulunduran ilk taayyunla birlikte olan zât. Her şey bu hakikatten ve bu hakikat için yaratılmıştır.³²

Hakikat-i Muhammediyye fikrine ilk olarak Sehl b.Abdullah et-Tüsterî'de (ö.283/896) rastlanır. Tüsterî, Allah'ın ilk defa Hz. Muhammed'i kendi nurundan yarattığını ileri sürmüş ancak hakikat-i Muhammediyye kavramından açıkça söz etmemiş ve bunun bir yaratma sebebi olduğunu söylememiştir.

³⁰ Uludağ, Süleyman, Agmad, DİA, s.198, 199.

³¹ Bursevî, İsmail Hakkı, Age, vr.11b.

³² Uludağ, Süleyman, TTS, s.202.

Hakikat-i Muhammediyye görüşü en güzel biçimde Muhyiddin İbnü'l Arabî ve Abdülkerim el-Cîlî tarafından açıklanmış, Fusûsü'l-Hikem'e şerh yazarlar da bu konu üzerinde önemle durmuşlardır.

“Vücûd-ı mutlak”ın taayyün ettiği ilk mertebeye hakikat-i Muhammediyye adı verilir. Hakikat-i Muhammediyye, vücûd-ı mutlakın ahadiyyetini vâhidîyyete dönüştürmek suretiyle taayyüne başlamasıdır. Vücûd-ı mutlak açısından bakıldığında bu mertebeye var oluşun başlangıcıdır. Mevcûdat açısından bakıldığında ise gerçek yaratma (halk) fiili, vücûd-ı mutlakın hakikat-i Muhammediyye mertebesine tenezzülünden sonra olmuş ve her şey ondan yaratılmıştır.

Allah'tan başka hiçbir şey yokken ilk defa hakikat-i Muhammediyye var olmuş, bütün yaratıklar bu hakikatten ve onun için halk edilmiştir. Âlemin var olma sebebi, maddesi ve gayesi bu hakikattir. Tasavvufta sık sık kullanılan ve kutsi hadis olarak da rivâyet edilen “Sen olmasaydın ben kâinatı yaratmazdım.” (Aclûnî, II, 164; Hâkim, el-Müstedrek, 11615) ifadesiyle bu husus anlatılır.

İlk ilâhi tecellî olması sebebiyle “taayyün-i evvel”, sevgi tarzında tecellî olması dolayısıyla “taayyün-i hubbî” adı da verilen nûr-ı Muhammedî zuhur ettikten sonra her şey ondan ve onun için yaratılmıştır. Resûl-i Ekrem'in ruhu ve nuru bütün insanlardan, peygamberlerden, hatta meleklerden önce var olduğundan peygamber insanlığın manevi babasıdır. Hz. Âdem insanların maddeten babası, Hz. Peygamber ruhların babasıdır.

İbnü'l-Arabî, hakikat-i Muhammediyye'yi vücûd-ı mutlakın yaratılış sahasındaki ilk ve en mükemmel mazharı olarak görür. İbnü'l Arabî'ye göre hakikat-i Muhammediyye nur olması bakımından âlemi yaratma ilkesi ve onun aslıdır. Varlık şeklinde zâhir olan ilâhi tecellînin ilk mertebesidir.³³

Bursevî ise bu konuda şuna değinir: Peygamberlerin sonuncusu Hz. Muhammed (S.A.V.) - peygamberlik evlâdının sonuncusu ve risalet zincirinin sonu iken- aslın aslı olan Hz. Adem ve benzeri, dalı durumundaki Hz. İbrahim ve babaları mükerrem peygamberlerden daha ziyade onun yücelik ve şeref zirvesine ayak basması, nihâyet terkip âlemi olan felekler feleği mübarek ayaklarını öpmekle şereflemeleri bu hususta en güçlü delildir.

Bu bakımdan, arş-ı âzam, hürmet edilmesi vâcib nebevî ruhun amacgâhidir. Sair ulü'l-azm Resullerin karârgâhı ise, kerim olan kürsîdir.³⁴

³³ Demirci, Mehmet, “Hakikat-i Muhammediyye”, DİA, İstanbul 1997, c.XV, s.179- 180.

³⁴ Bursevî, İsmail Hakkı, Age, vr.1b.

4- TECELLÎ

Tecellî, ortaya çıkmak ve görünmektir. Kudret-i ilâhiyye eserlerinin eşyada görünmesidir.³⁵ Gaybların nurlarından kalplere açılan şeylerdir. Tecellîlerin geliş yerleri birden çok olması bakımından “gayblar” diye çoğul söylendi. Çünkü her ilâhi ismin, kavramı ve vecihleri bakımından çeşitli tecellîleri vardır.³⁶ Tecellînin nasıl meydana geldiğini Allah’tan başka kimse bilemez. Âlem, tecellînin vukuu ânında hâdis ve mevcûd, ondan sonra aslına dönerek fânîdir. Fakat bu tecellîler o kadar sür’atli ve dâimîdir ki iki tecellî arasında hiçbir fâsıla hissedilmez durum böyle devam ettiğinden biz mevcûdâtı dâimî sanırız.

Tecellîde gaybdan şehâdet âlemine, karanlıktan aydınlığa çıkış söz konusudur.³⁷

Tecellî, tecellî-i ef’al, tecellî-i esmâ ve tecellî-i sıfat gibi gruplara ayrılır. Tecellî-i ef’al denilen fi’il tecellîsi, Hakk Teâlâ’nın fiillerinden birinin kulun kalbinde açılmasıdır. Bu mertebeye eren sâlik “Lâ fâile illallah” sırrına erip bütün fiilleri Hak’tan bilir. Tecellî-i esmâ, Hakk Teâlâ’nın esma-i hüsnâsından bir ismin sâlikin gönlünde yer etmesidir. Böyle bir tecelliye mazhar olan kimse, o ismin nurları altında hayrete düşer. Sıfat tecellîsi ise Hakk’ın sıfatlarından birinin kulun kalbine açılmasıdır. O sıfatın bazı eserleri Cenab-ı Hak’ın fazlıyla kulda zâhir olur. Meselâ Hakk’ın “Semî” sıfatıyla tecellî ettiği bir kul, cansız varlıkların bile söz ve tesbihini duyar hâle gelir. Bir de bunların ötesinde “zâtî tecellî” vardır ki “ilâhî zâtın zâtı için tecellîsi”dir. Bu tecellî kulların idrâkinin üstündedir.³⁸

Sehl şöyle der: “Tecellînin üç hâli vardır: Zâtın tecellîsi: mükâşefe, zâtın sıfatının tecellîsi: nur mahalli, zâtın hükmünün tecellîsi: ahiret ve oradaki haller.”³⁹

Tecellî rahmânî bile olsa müride gereken, buna rağbet etmemektir. Zîra tecellîler nûrânî perdeler olup bunlara takılı kalındığında, esas maksada ulaşmada birer engel hâline gelirler. Tecellîler, cezbeyi ve sekrî beraberinde getirmekte, dolayısıyla kişi en yakınındakini bile tanımaz hâle gelmektedir. Bu haldeyken

³⁵Yılmaz, H.Kamil, el-Lüma’ tercümesi içinde, Çev: H.Kamil Yılmaz, Altınoluk Yayıncılık, İstanbul 1996, s.524.

³⁶el-Cürcânî, Seyyid Şerif, Age, s.56.

³⁷Yılmaz, H.Kamil, el-Lüma’ tercümesi içinde, s.524.

³⁸Yılmaz, H. Kâmil, Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarîkatlar, Ensâr Yayıncılık, İstanbul 2000, s.225.

³⁹Daha geniş bilgi için bkz. Kelâbâzî, Ta’arruf, Haz: Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, İstanbul 1979, s.180- 181.

tecellilere dikkatî yoğunlaştırmak, bunlara takılı kalmak, yaşadığı hâli en yüce hâl zannedip daha üst mertebelere ulaşamamaktadır.⁴⁰

Bursevî ise kalpten bahsederken; tecellîye de değinir ve şöyle der: Bütün isimlerin yeri birdir; dâru'l-mülk, melikü'l-mülûk gibi. Her ne kadar ilâhî sırrın, tecellîlerin çeşitlenmesi bakımından, birkaç yer belirlemesi varsa da bu, ulaşılmak istenen yer için bir çıkış noktasıdır ve hükümdarın evi olmak üzere belirlenen yer ancak kalptir.⁴¹

Ve yine zâti tecellînin idrâkinin zor olduğu hususunda da şunları söyler: İlâhi tecellî ile ortaya çıkanlar arasında irtibâtı bilmek güçtür. Tam bir keşif gerçekleşemez, çünkü o mana gizlidir, bütün ve o bütünün parçaları gibi değildir ama gereklidir. Ve vâcibu'l-vücûdu “küllî” diye temsil ettikleri büyüklük içindir ve illâ külliyyet ve cüz'iyet ve benzeri şeylerden uzaktır.⁴²

B- SEYR Ü SÛLÛK İLE İLGİLİ KAVRAMLAR

GAFLET-HİCÂB

Gaflet, nefsin arzularına uymak, zamanı boşa geçirmek önemli bir şeyin önemini kavrayamamak, kalbin Hak'tan gâfil olması, onun zikrinden mahrum kalmasıdır. Gaflette olan kişilere gâfil ve ehl-i gaflet de denir.⁴³

Bursevî ise gafleti şu şekilde anlatır: Yetmiş bin perdedir ki, kimisi karanlık, kimisi de aydınlıktır. Yani vuslat halinde, vuslatın ne olduğunu bilmez. Yoksa keşf ehline ve Hakk'a göre değildir. Zîra Hak perdeli değildir. Eğer öyle olsaydı sınırlanmış (mahsûr) olması gerekirdi. Hak, kendi sıfatlarıyla perdelidir. Bu gelinin, duvakla örtülü olmasına benzer. Duvak, geline perde değil, bilakis, başkasına perdedir. Bu toplantıda başkası bulunmaz.

Öyle ise Hakk'ın sıfatı kime perde olur? Aynı şekilde, ayna görülen veya görene perde olmaz. Öyle ise perde dedikleri şey, gözde bulunan perdedir. Araplar, göze “ayn” derler. Ayn'den kastedilen şey zâtdır. Zât'dan murad, insanî hakikattir ki bu, imkânî ve vücûbî hakikatın berzahıdır. Öyle ise bu hakikatı, bahsedilen kevnî ve

⁴⁰ Haksever, Ahmet Cahid, “Turhallı Mustafa Efendi ve Bazı Tasavvîfi Kavramlara Yaklaşımı”, Tasavvufî İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi, Temmuz-Aralık 2004, Sayı:13, Ankara 2004, s.378-379.

⁴¹ Bursevî, İsmail Hakkı, Age, vr.2b

⁴² Bursevî, İsmail Hakkı, Age, vr.15b.

⁴³ Uludağ, Süleyman, TTS, s.185.

gayr-ı kevnî yaratılan ve yaratılmayan âlemle ilgili olan perdelerden soyulan, Hazret'in cemalini görür. Aksi halde görmez.⁴⁴

İnsanın eksilme ve noksan içinde olması, içinde bulunduğu gaflet halinden dolayıdır. Gaflet, nefsin türlü âfetlerinden doğar.

İmânın artması manasına gelen sükûnet indiği zaman, nefis sükûnet bulur ve kendisine nefes veren Allah'ın lütfuyla hevâdan uzaklaşır. Nefis sükûnet bulduğu zaman, Allah'a muhtaçlığın ve yakarışın alâmeti olan kalpteki gaflet perdesi kalkar.⁴⁵

Allah'tan gâfil olmak, kâfir ve âsilerde olduğu gibi, Müslüman ve âbidlerde de olur. Herhangi bir şeyle aldanan, Allah'ın emrini yerine getirmemiş, O'ndan sakınma ve korkusu az olmuş olur.

Allah'ta gâfil olmak; Allah'ın kendisine verdiği güzel şeyleri ve recâyı düşünerek, biraz ibâdet ve ilmiyle, insanın kendisini aldatmasıdır. İnsanların çoğu bunların bazıları yüzünden aldanır da Allah'a âsi olur; ama hâlâ, iyilerden olduğunu zanneder işte bu aldanmadır.

Aldanma iki çeşittir: Birincisi, dünya yüzünden ahiretten gâfil olmak ve ikincisi, hem Allah, hem de ahiretten gâfil olmak.

Dünya yüzünden ahiretten gâfil olmak, dünyayı ahirete tercih edip, onunla meşgul olmaktır.

Kâfirlerin aldanması; nefisini, verilen dünya nimetlerinden dolayı kâfirin kendisini Allah katında değerli sanması ve dalâlette olduğu halde kendisini hidâyette sanması şeklinde bir aldanmadan ibârettir.

Müslüman avam ve günahkârların aldanması ise, nefis ve düşmanın (şeytan) bir aldatmasıdır. Allah'ın recâsını, cömertlik ve keremini hatırlar, böylece nefisini hoş tutar (günahları için canını sıkmaz), böylece günah işlemeye, Allah'a isyana devam eder de bunu "recâ: ümit" sanır. Vehb b. Mürebbih'in oğluna: "Allah'tan sakın gâfil olma. Zîra bu, Allah'ın emrinden çıktığın halde, mağfiretini ummaktan başka bir şey değildir." demesi buna misaldir.⁴⁶

Tasavvufta "hicab" adıyla anılan ve kulun Allah ile yakınlığına engel olan perdeler genellikle zulmâni ve nûrâni hicâb olmak üzere iki adla anılır. Zulmâni hicâb, beden kaynaklı; tenle ilgili maddî perdelere denir. Nûrâni hicâb ise ruh

⁴⁴ Bursevî, İsmail Hakkı, Age, vr.7a.

⁴⁵ el-Mekkî, Ebû Tâlib, Kûtü'l-Kulûb, Çev: Muharrem Tan, İz Yayıncılık, İstanbul 1999, c. I, s.292.

⁴⁶ el-Muhâsibî, er-Riâye (Nefis Muhasebesinin Temelleri), Haz. Süleyman Uludağ, İnsan Yayınları, İstanbul 1998, s.509-514.

kaynaklı hicâbtır. İnsan ruhu ten kafesine girdikten sonra maddî ve zulmâni bir hicâb ile perdelenmiştir.⁴⁷

Hicâb ise âlemdeki suretlerin kalbe yansıyor, derinleşmesi ve her yanı kaplamalarıdır. Böylelikle perdelerin karanlıklarının birikmesiyle nûrâniliği kaybeldüğü için kalpte hakikatlerin tecellisine dair arzu kalmaz. Bu nedenle varlıkların yaygın bir şekilde kalpte bulunması ve onda derinleşmeleri kalp için perde ve pas diye isimlendirilmiştir.

Bazen hicab, hangi özellikle olursa olsun, 'Haktan başkaları' anlamındaki ağyâr'ı görmek anlamında kullanılır.⁴⁸

Bursevî'ye göre kişi Allah'ı zikrettiği zaman bir hicâbı yok olur. Bunda kalbin evvel halinde ziyade katılık ve kalınlığına işaret vardır ve hicab yetmiş bindir ki toplamı bunlardır: Nefs ve kalem, levh ve hebâ, cisim ve arş, kürsî ve cinan-ı seb'; nîrân-ı seb' ve eflâk-i seb'a ve erkân-ı seb'adır.⁴⁹

Dolayısıyla, kişinin bahsedilen perdeleri yok edebilmek ve gafletten kurtulabilmesi için manevî bir eğitimden geçmesi gerekir ki tasavvufda buna Seyr ü Sülûk adı verilir.

Bu bölümde kişiyi gafletten, hicabtan kurtarmanın manevî bir yolu olan seyr ü sülûktan ve onunla ilgili kavramlardan bahsedeceğiz.

1- SEYR Ü SÜLÛK

Sülûk; yola girme, yol tutma, yol alma anlamına gelen Arapça bir sözdür. Tasavvuf ehlinde, bir mürşide intisab eden kişinin, tarîkat usûlüne riâyet ederek manevî yolculuğuna ve yol almasına denir.⁵⁰

Kâşânî'ye göre ise; davranış ve hal olarak Rabb'e yakınlık mertebelerine yükselmektir. Bu ise insanın içinin ve dışının ilgilendiği mücâhedeler ve karşılaştığı yorucu sıkıntılarda birleşmesiyle gerçekleşir; artık nefsinde mücâhede karşısında bir güçlük ve sıkıntı duymaz.⁵¹

⁴⁷ Yılmaz, H.Kamil, el-Lüma' tercümesi içinde, s.462.

⁴⁸ Kâşânî, Abdürrezzak, Tasavvuf Sözlüğü, Çev: Ekrem Demirli, İz Yayıncılık, İstanbul 2004, s.2001.

⁴⁹ Bursevî, İsmail Hakkı, Age, vr.15a.

⁵⁰ el-Cürcânî Seyyid Şerif, Age, s.126.

⁵¹ Kâşânî, Abdürrezzâk, Age, s.304.

Sülûk, “kulun, Allah’a kavuşmaya hazırlık mahiyetinde olmak üzere, ahlâkını süslemesi” tarzında da tarif edilir. Bu durumda sülûk, tahsil, mücâhede, nefy ve isbât yani sâlikin kendini ve masivayı nefy ve vücûd-ı Hakk’ı ispat etmesi şeklinde anlaşılır.

Hacı bayram Velî’nin sülûk adı verilen manevi eğitimi, kimi zaman uzun yıllar içerisinde olurken, kimi zaman da kısa sürede gerçekleşir. Yani manevi olgunlaşmanın sınırı yoktur.⁵²

Sülûk, tasavvuf yoluna girmiş kişiyi Hakk’a vuslata hazırlayan ahlâkî eğitimidir. Yani, tasavvuf ve tarîkata giren kimsenin manevî makamlarını tamamlayıncaya kadar geçeceği sahalara adıdır. Seyrin başı sülûk; yani yola girmek, sonu da vusûl; yani Hakk’a vuslattır. Hakk’a vuslat Allah’ı görüyormuşçasına kulluk (ihsan) şuûruna ermek; dâima Hakk ile beraber bulunduğu bilincini yakalamak, O’na teslim olup, O’ndan râzı olmaktır. Tasavvufta seyr ü sülûkta süreklilik ve devamlılık esastır.⁵³

Şârihimiz Bursevî, bu konuda şöyle der: Sülûk, manevî bir hareket ve kalben olan bir muhâcerettir. Bu mesleğin sahiplerinin en eski yoludur. Çırac bir ustaya herhangi bir sanat için başvurduğu gibi mürid de şeyhe bâtını marifeti elde etmek için gidip gelmesi gerekir.⁵⁴

Sülûk, özel bir gidiş ve seyrdir ki cehâletten ilme, kötü ahlâktan güzel ahlâka, bir hükümden bir hükme ve bir halden bir hâle ve kendi vücûdundan Hakk’ın vücûduna doğru manevi ve kalbî bir harekettir.

Sahih bir sülûkün neticesi vuslat menziline ulaşmaktır. Bunun için sâlikin nefis ve şeytana yoldaş olmaması gerekir. İlâhi vuslat iki adımdır: Biri masivadan yüz çevirmek, diğeri Hakk’a mutlaka yönelmektir.

Sülûk her ne kadar bâtını bir hareket olsa da esbâbı, ona yardımcı olan şer’î-zâhiri emirlerdir. Amel-i sâlih ve takvâ üzerine bina edilmeyen sülûk, şeytanîdir.

Seyr ü sülûk esnasında amelden başka zahirde bulunması gereken şartlardan birisi de mürşid-i kâmile beraber olmak ve sülûku onun rehberliğinde yürütmektir. Bâtında bulunması gereken şartlar ise iman, ihlâs ve ihsândır.

⁵² Cebecioğlu Ethem, “Hacı Bayram Veli ve Tasavvuf Felsefesi”,TD, Ocak-Haziran 2002, Sayı:8, s.217.

⁵³ Yılmaz, H.Kamil, el-Lüma’ tercümesi içinde, s.456.

⁵⁴ Bursevî, İsmail Hakkı, Age, vr.12a.

İsmail Hakkı'ya göre sülûk, biri müriden hizmet ve diğeri şeyhden nefes olmak üzere iki şeyden ibârettir. O nefese “nefes-i rahmâni” denir ki, onun eseri manevî hayattır.

İsmail Hakkı cihâd-ı ekber olarak nitelendirdiği seyr ü sülûkun muhtelif mertebelerindeki insanların durumunu, cihâd-ı asgâr olarak nitelendirdiği savaşa giden insanların durumuna benzetir.

İsmail Hakkı'ya göre ehl-i sülûkten kemâle ermeden vefât edenler için isti'dadlarına göre vefatlarından sonra da terakkî vardır.

O, sülûk sırasında yolda kalanları henüz müddeti tamam olmayan cenine veya süt çocuğuna benzetir ki bunlar genç olana kadar nice günler geçmesi gerekir.

İsmail Hakkı, değişik açılardan sülûkun sonu ile ilgili değerlendirmelerde bulunur. Sâlikin seyri tamam olunca nihâyette nihâyeti olmayanı bulur. Sülûkun sonu beşerî vasıflardan sıyrılmak, meleklerin ahlâkıyla hatta ilâhi sıfatlarla vasıflanmaktır.

Sülûkun tamam olması seyr yoluyla değil, makâmata ulaşmaktır. Çünkü hem dünyada hem de ahirette seyr fillâha nihâyet yoktur. Sâlik nereye ulaşırsa ulaşsın, sanki henüz mübtedî gibidir. Çünkü Hakk'ın zât, sıfât ve ef'âline nihâyet yoktur.

Sülûkun teennî ile, yavaş yavaş olması bir defada olmasından daha faydalıdır. Bir defada olduğunda kendine hâkim olamayarak meczûb ve mağlûb olur. Sülûk, adım adım, menzil menzil yürüyerek menzillerin menziline ulaşmaktır.⁵⁵

2- TARİKAT (TARİK, SEBİL, SIRAT)

Hakk'a ermek için tutulan, bir takım kuralları ve âyinleri bulunan yol demektir. Mutasavvıflara göre tüm insanlar, hatta bütün yaratıkların alıp verdiği nefesler sayısınca Allah'a yol gider.⁵⁶

Tarîkat, sâlik-i ilallah olanlara mahsus olan sîrettir ki menziller kat' etmeğe ve makamlarda terakkîye dâirdir. Şeriat ehli tarîkat-i Muhammediyye üzerine olmakla beraber onlara göre vakfe ehli olduğundan onlara ehl-i tarîkat denilmiştir.

İsmail Hakkı tarîkatı, “Her nesneyi kendi yolundan arayıp esbâbına teşebbüs etmek” olarak da tarif eder.⁵⁷

⁵⁵ Namlı, Ali, Age, s.256-259.

⁵⁶ Uludağ, Süleyman, TTS, s.468.

⁵⁷ Namlı, Ali, Age, s.249.

Fıkhî, itikâdi konularda meydana gelen fırkalara mezhep denildiği gibi tasavvufî eğitimde farklı metodlar uygulayan mekteplere de tarîkat denir. Tarîkatlar insanlardaki meşreb farklılığından kaynaklanır. Tasavvufta tarîkat kavramının kullanılması h. III ve IV. asırlarda başlar. Ancak bugünkü anlamıyla bir şeyhin etrafında toplanan müridânın tekke ortamında muhtelif usullerle eğitilmesi anlamında tarîkat, Abdülladir Geylânî ve Ahmed Rifâî'nin yaşadığı h. VI.- m. XII. asırlarda ortaya çıkmıştır.⁵⁸

Tarîkatın başı, şeriat hükümlerine riâyet ile birlikte âdab ve onu tâkip eden hususlar, sonu ise inniyet mertebesidir. Tarîkat-ı Muhammediyye'ye sâlik olana farz olan, masivayı kalbinden çıkarmaktır ki buna “infisâl” denir.

Tarîkatın faydası, mecâzi vücûddan çıkmak ve hakiki vücûda ulaşmaktır. Hakîki tevhid, insanı hakîki vücûd sahibine ulaştırdığı gibi mutlak rahmete de ulaştırır. İsmail Hakkı da, hakikat hânesinin kapısı olarak şeriat ve tarîkatı gösterir.

Allah'a giden yolların, yani tarîkatların çokluğu sâlikler için bir rahmettir. Nitekim “Allah'a giden yollar mahlûkâtın nefisleri adedindedir.” denilmiştir. Aslında Halvetî, Celvetî vesâir ne kadar nisbet varsa hepsi hâdistir. Maksud olan hangi tarîkatla olursa olsun Hakk'a vusluttur. Bu olmadıktan sonra sadece o tarîkata mensûbiyetle iftihâr etmek fayda etmez.⁵⁹

Bursevî, şerhimizde tarîk, sebil ve sırat arasındaki farklara değinir ve şöyle açıklar: Tarîk, mu'tûdi's-sülûk olsun gerekse olmasın gidilen yoldur. Sebil ise ondan daha özeldir ki mu'tâdi's sülûk olan yoldur. Sırat da sebilden daha özeldir ki mu'tadi's-sülûk olduktan sonra özellikle kastedilen yoldur. Mu'tad olarak tutulan yolda asla eğilip, bükülüp, sapma olmazsa ona da sırat denir. “Bizi doğru yola ilet” (Fatiha/5)'de olan vasıf ya keşfeden manasına veya sırat, tarîk ve sebil manasına alınmıştır.

Hacı Bayram Vefî'nin sözünde “sebil” ile murad, fî sebilillâhdır ki bol manasına gelmektedir. Bunda maksûdu maksada benzetme vardır. Zîra maksûd rızâullahdır ki onun yolu bezl-i ruhtur.⁶⁰

Bursevî'nin izâh ettiği gibi bazı kavram farklılığı olmasına rağmen tarîkat genel manada insanların manevi kâbiliyetlerini geliştirmek için kurulan manevî yoldur. Seyr-ü sülûkuna devam eden kişi o yolun yöntemleri ve usûlleriyle manevî eğitimine devam eder.

⁵⁸ Yılmaz, H.Kamil, el-Lüma' tercümesi içinde, s.464.

⁵⁹ Namlı, Ali, Age, s.249-253.

⁶⁰ Bursevî, İsmail Hakkı, Age, vr.22a.

3- SİLSİLE

Silsilenin sözlük anlamı “zincir” demektir. Terim manası ise, tarîkat şeyhlerinin Hz. Peygambere kadar uzanan üstadlar zinciri demektir. Silsile sülâle demek değildir, yani bir iş için aynı soydan gelmek şartı yoktur. Silsilenin kesintisiz olması idealdir. Ne kadar bilgili ve yetenekli olursa olsun, her aklına esen, ben şeyhim diye ortaya çıkamaz. Usul şudur:

Bir tarîkat şeyhi eğitimini tamamlamış müridleri arasından irşad görevine ehil ve yetenekli olanlardan bir veya bir kaçını, başka bir bölgede veya kendisinden sonra şeyhliği yürütmek üzere belirler ve görevlendirir. O şeyhin kendisi de bu yolla belirlenmiş olmalıdır. Ondan öncekiler de aynı şekilde seçilmişlerdir. İşte bu zincirin kopuksuz bir şekilde Hz. Peygamber’e kadar uzandığı kabul edilir. Bu yöntem kusursuz işlediği sürece, tarîkatın dejenere olması veya yetersiz ellere geçmesi önlenmiş olur.⁶¹

Silsilede yer alan şeyhlere “silsile ricâli” denir. Allah’tan sâlike iki yoldan feyz gelir: a) doğrudan yani aracısız olarak Allah’tan b) silsile ricâli vasıtası ile Allah’tan. Buna feyz-i isnâdi ve fuyuzât-ı silsile-i celîle gibi isimler verilir. Silsile son derece önemlidir. Silsilesini bilmeyen sâlik, nesebini bilmeyen kişi gibidir. Silsileden bahseden eserlere de silsilenâme denir.⁶²

Hz. Peygamber (s.a.v.)’den günümüze kadar devam eden iki silsile vardır. Bunlardan biri Hz. Ebû Bekir (r.a.), diğeri de Hz. Ali (r.a.) vasıtasıyla Hz. Peygamber (s.a.v.)’e ulaşır. Diğer sahâbîlere aid silsileler, zaman içinde munkarız olmuştur.⁶³

İsmail Hakkı, silsileye önem verir hattâ Celvetiyye tarîkatı silsilesinde bulunan meşâyih’in kısa biyografilerine dâir Kitabü’s -Silsileti’l- Celvetiyye adlı müstakil bir eseri de vardır.

Evliyanın manevi silsilesi var, fakat surî silsilesi yoktur. Manevi silsile, nefes-i rahmânînin birinden diğere taalluk etmesi, ulaşmasıdır. Kıyamete kadar bu nefes kesilmez. Çünkü insan-ı kâmil âlemin rûhudur. Ruh bedenden ayrılınca beden nasıl fenâ bulursa insan-ı kâmil olmayınca da âlemin sûreti fenâ bulur. Evliyânın surî silsilesi olmaması, velâyet ve kutbiyyetin evlâda değil, isti’dadı olana intikal etmesi sebebiyledir. Çünkü bu mertebe sûretle kâim olmaz, mânâ ile kâim olur. Silsilede

⁶¹ Demirci, Mehmet, Sorularla Tasavvuf ve Tarîkatler, s.66.

⁶² Uludağ, Süleyman, TTS, s.434.

⁶³ Yılmaz, H.Kâmil, Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarîkatlar, s.318.

nazar nesebe değil, hâl ve kemâledir. Eğer sulbünden gelen evlâdında o mânânın verâsetine isti'dad varsa o da vâris olabilir.⁶⁴

Bursevî, sohbet-i ruhâniyye ve sohbet-i cismâniyyeden bahsettikten sonra sohbet-i cismâniyyenin daha kolay olduğunu ve galib olanın da, silsile ile irtibat ve vasıtalar ile almak olduğunu ifâde eder. Mirâc gecesinde bir kaç âyet-i şerife'nin vasıtasız nâzil olduğunu ama onda başkasının cebrail ile hâsıl olduğunu ve vahyinde bu iki alım ile mükerrerrem olduğunu ikisinin cesed ve ruhun esrârı olduğunu söyler.⁶⁵

Dolayısıyla tarîkatlerde silsile önemli bir kavramdır.

4- ŞEYH-MÜRŞİD

Üç ilimde -ki bunlar, şeriat, tarîkat ve hakikat ilimleridir- yüksek dereceye ulaşmış kimsedir.

Bu dereceye ulaşan kişi rabbanî âlim, rehber bir eğitimci ve doğruluk yoluna irşâd eden ve efendilerin yoluna ulaşmak için kendisinden yardım isteyeneye yardım edebilen bir mürşid sayılır; irşadı ise Hakk'ın ihsan ettiği rabbanî-ledünnî ilim, manevi-ruhanî tıp sayesinde gerçekleşir.

Şeyh ruh doktoru, sâlikleri iyileştiren, ilaçlarla onlara şifa verendir. Ruh doktoru sâliklerin kalplerine ilişen ve onları Hakk'a yakınlık nimetinden alıkoyan hastalıkları görebilme makamına ulaşmış kimse olduğu gibi, ayrıca bu hastalıkları ve sıkıntılarını iyi edecek gerekli riyâzet ve mücâhede yöntemlerini de bilir. Binaenaleyh, ledünnî ilimde zikrettiğimiz makama ulaşan kimse, ruhların doktoru ve şeyhtir; kime tesir ederse o kurtulanlardan birisi hâline gelir.⁶⁶

Mürşidlik rütbesi; sûfîlerin yolunda rütbelerin en yükseği ve Allah'a davette peygamber vekilliğidir.

Mürşid-i kâmil, Allah Teâlâ'nın bir askeridir onunla isteyenleri irşâd edip, arayanları hidâyete ulaştırır. Mürşid-i kâmil, daha önceden kendi nefisini idâre edip yönettiği gibi, müridlerin nefislerini de aynı usûl ve edeple terbiye eder. O zaman mürşid-i kâmilde Allah Teâlâ'nın ahlâkı ile ahlâklanma durumu hasıl olur.

Allah Teâlâ'nın, sohbet edenle sohbet edilen (yani mürşidle mürid arasında) güzel bir kaynaşma meydana getirmesi sebebiyle, bir çocuğun tabii doğumla

⁶⁴ Namlı, Ali, Age, s.290.

⁶⁵ Bursevî, İsmail Hakkı, Age, vr.12b.

⁶⁶ Kâşânî, Abdürrezzak, Age, s.319.

babasının bir parçası olduğu gibi, mürid de mürşidinin bir parçası durumuna gelir. Bu doğuş manevî bir doğuştur.

Mürşidler, Hz. Peygamber'le (S.A.V.) manen sohbet ve beraberlik sayesinde, kendilerine ulaşan manevi hal ve ilimleri aynı yolla müridlerine intikal ettirirler.⁶⁷

Şeyh, Hakk'a ulaşan yola girip o yolun tehlikeli ve korkulacak yerlerini bilen, müridi fayda ve zarar durumuna göre yönlendiren, uyarıcı; din ve şeriatı müridin kalbine yerleştiren, kullara Allah'ı, Allah'a kulları sevdiren kişidir.⁶⁸

Şeyh, kitap ve sünneti iyi bilen bir âlim olmalıdır. Fakat her âlim şeyh olamaz. Şeyh olacak kimsenin kemâl sıfatlarıyla donanmış, dünya ve makam sevgisinden geçmiş, az yeme, az uyuma, az konuşma ve halvet gibi, riyazat ve mücâhede, namaz, oruç ve zikir gibi nâfile ibâdetlerle nefsini arıtmış, Allah ve Resûlü'nün ahlâkıyla ahlâklanmış bir kimse olması gerekir. Ayrıca da Hz. Peygamber (s.a.v.)'e uzanan kesintisiz bir silsileye sahip bulunmalıdır.⁶⁹

Gerçek şeyh Allah'ı kullarına, kullarını hem Allah'a hem de birbirine sevdiren kâmil insandır.⁷⁰

İsmail Hakkı ise şeyh kelimesinden başka “meşâyih”, “mürşid”, “erbâb-ı irşâd”, “ehl-i irşâd”, “mürebbi” gibi kelimeleri de kullanır.

Bursevî, mürşidi gerekli görmesinin bazı sebeplerini şöyle açıklar: Önce şeriat ile tabîatı ıslâh, sonra da tarîkat ile nefsi tezkiye lâzımdır. Bunun için mürşid-i kâmil şarttır. Çünkü Allah'ın izni ile nâkîsleri noksandan kurtarmaya kâdir olan kemâl ehlidir.

İnsanın manevi tekâmülünde (urûc) vâsıta, insân-ı kâmildir. Aşağıların aşağısından yücelerin yücüne irşâd eden ve vuslat mertebesine yükselten odur.

Müridin murâdı zâttır. Zât ise vesîlesiz hâsıl olmaz. Burada vesîle ise şeyhtir. Tabiatın salâhı ve nefsin temizliği ancak Allah'ın inâyeti ve hidâyeti ile hâsıl olur. Bu inâyet ve hidâyetin alâmetlerinden biri de mürşid-i kâmilin mevcûdiyetidir. Mürşid olmadan Hakk'ın yolunu bulup menzil-i maksûda ermek güçtür.

Şeyh, ilâhî sırrın mazharı olduğundan hilâfetine binâen onun kapısı Hak kapısıdır. Mürid olan kimsenin o kapıya yanaşması, doğrudan Hak kapısına yapışmaktır.

⁶⁷ Sühreverdî, Şihâbuddîn, Age, s.102-107.

⁶⁸ Cebecioğlu Ethem, “Hacı Bayram Velî ve Tasavvuf Felsefesi”, TD, s.218.

⁶⁹ Yılmaz, H.Kâmil, Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarîkatlar, s.184.

⁷⁰ Uludağ, Süleyman, TTS, s.456.

Zahiri ilimlerde, san'at ve mesleklerde üstâz-ı zahir olduğu gibi hakikat ilim ve marifetlerinde de mutlak âkıbet olan kurb-i Hak ve sırr-ı mutlaka ulaşmak için üstâz-ı bâtın zarûridir.

Sülûkun pek çok berzahları, kaydları ve nefsin mânileri vardır. Bunlardan kurtulmak için mürşid-i kâmilin sohbet ve irşâdı zarûridir. Şeyh olan kimse sülûkun bütün safhalarında müridin müşkillerini halletmeye kâdir olmalıdır. Bunun için sülûkun safhalarını iyi bilmelidir.

Zahiri hastalıkların tedâvisi için akıllı ve uzman bir doktora ihtiyaç olduğu gibi bâtını hastalıkların zevâli için de sâdık bir mürşid ve hâzık bir müeddibin terbiyesine gerek vardır.

Şeriat, tarîkat, marifet ve hakikat mertebelerinin kemâlî ile husûlü mürşid-i kâmilin irşâdına bağlıdır. Kitap ve risâle okuyarak, kendi başına elden geldiği kadar amel işleyerek tecerrüd mertebesine ulaşmak mümkün değildir. Kalpten alâkaları kesmek için sülûke ve dört mertebede (şeriat, tarîkat, marifet, hakikat) mürşid ile beraberliğe ihtiyaç vardır.⁷¹

Bursevî, Hacı Bayram Velî'nin; “Şâkirdleri taş yonarlar yonub üstâza sunarlar.” dizesinde; “üstâz”dan kastedilenin şeyh-i müsellik ve şâkirdten kastedilenin ise mürid-i sâlik olduğunu ifade eder. Onun tasavvufî anlayışında mürşid-i kâmil çok önemli bir yere sahiptir. Çünkü mürşid-i kâmil taş parçası misâl olan kalbi tercih ile cevher sûretine kor. Mürşid-i kâmil kendine ait usul ve yöntemlerle müridine manevi yolculuğunda rehberlik eder.

Bursevî şeyhin bir mürid için ne kadar önemli olduğunu, bazı mutasavvıflardan aldığı sözlerle de destekler. Örneğin: Cüneyd el-Bağdâdi'ye nisbet ettiği “Kimin üstâzı yoksa onun üstâzı şeytandır.” Yine Ebû Yezidü'l-Bestâmi'ye nisbet ettiği: “Kimin şeyhi yoksa onun şeyhi şeytandır.” Sözleriyle de mürşidin ne denli önemli olduğunu ifade eder.⁷²

Bursevî, kâmil bir mürşide intisap etmek ve onu canından çok sevmekle vuslatın mümkün olacağını belirtir. Mürşid-i kâmilin gönlü, Allah'ın cemâl ve celâl sıfatlarının ma'kesidir. Müridin gönlü de mürşidin sohbetinde akseden irfan şulesiyle aydınlanmaktadır.

⁷¹ Namlı, Ali, Age, s.268-273.

⁷² Bursevî, İsmail Hakkı, Age, vr.11b, 12a.

Vâsıl-ı dergâh-ı Rabbül-âlemîn olmak durur

*Mürşid-i kâmil ile âlemde sohbetden murâd.*⁷³

5- MÜRİD - SÂLİK

Mürid, irâdeden soyulmuş olan kimsedir. Şeyh Muhyiddin el-Arabî, demiştir ki: Mürid, nazar ve istibsârdan kesilip Allah'a yönelen, varlık âleminde başkasının dilediği değil de, ancak Allah Teâla'nın dilediğinin vâkî olduğunu bildiği zaman irâdesinden soyunan, irâdesini yok edip, ancak Allah'ın dilediğini dileyen kimsedir.⁷⁴

“Başlangıç hâli sağlam, Allah'a yönelenlerin arasına katılan, müridliğinin sıhhatine sâdıkların gönülden şahitlik ettiği, henüz hâl ve makamlara ulaşmamış kimsedir. Mürid, irâdesiyle seyr yoluna girendir.”⁷⁵

Mürid, nefsinin dünyanın nimetlerinden alı koyan, ibâdetlerle ilgilendiği için lezzetlerden yüz çeviren kimsedir.

Ebû İsmail el-Ensârî, şöyle demiştir: “Mürid, korku ve ümid arasında amel eden; utanma duygusuyla birlikte muhabbete odaklaşan kimse demektir.”

Ebû Osman el-Mekkî ise, şöyle demiştir: “Mürid, kalbi Allah'tan başka her şeyden ölmüş kimse demektir. Böylece, sadece Allah'ı ve O'na yaklaşmayı ister, O'na kavuşmayı arzular. Rabbine karşı duyduğu aşırı arzu nedeniyle dünya arzuları kalbinden gider.”⁷⁶

Sûfîlere göre mürid, irâdesi bulunmayan kimse demektir. Irâdesinden sıyrılıp çıkamayan kimse mürid olamaz. Burada bir çelişki yoktur. Çünkü irâdeden sıyrılıştta müridin kendi isteği ile olacaktır. Bu aynı zamanda mürşide teslimiyetin bir ifâdesidir. Tasavvuf kültüründe şu söz meşhurdur: “Mürşid önünde mürid gassal elinde meyyit gibidir.” Yani mürid, yıkayıcının önündeki ölü gibi olmalıdır. Zîra tam teslim olmadan yol almak mümkün değildir.⁷⁷

Yani, şeyh ile mürid arasında ilişki çok yüksek düzeyde sevgi ve teslimiyet ilişkisidir. Müridin manevi hayatını ilgilendiren her konuyu mürşidiyle istişâre etmesi uygun olur. Bunun ölçüsü tarîkatlara ve mürşidlerin özel tavırlarına göre değişebilir.⁷⁸

⁷³ Kara, Mustafa, Age, c.I, s.65.

⁷⁴ el-Cürcânî, Seyyid Şerif, Age, s.207.

⁷⁵ es-Serrâc, Ebû Nasr Tûsî, el-Lüma', Çev:Kamil Yılmaz, Altınoluk Yayıncılık, İstanbul 1996, s.334.

⁷⁶ Kâşânî, Abdürrezzâk, Age, s.499.

⁷⁷ Demirci, Mehmet, Age, s.29.

⁷⁸ Yılmaz, H.Kamil, el-Lüma' tercümesi içinde, s.491.

Hacı Bayram Velî'ye göre mürid, şeyhine son derece saygılı olmalı ve yanında boş söz konuşmamalıdır. Mürid, şeyhe tam anlamıyla teslim olmalıdır. Hacı Bayram Velî, müridi Akşemseddin'in kısa zamanda yetişmesini, teslimiyetle açıklamaktadır. Zîra müridin manevi olgunlaşma yolunda şeyhinden aldığı talimatları, harfiyen uygulaması onu kısa zamanda hedefine ulaştırır.⁷⁹

İsmail Hakkî'ya göre; mürid, hayrın ve şerrin Allah'tan olduğunu bilmeli ve kendi iradesini Allah'ın irâdesine teslim etmelidir. Kanını heder ve malını da mübah kabul ederek varlığını ilâhi aşk uğruna fedâ etmelidir.

Allah'ın müridin kalbinden bir an bile ayrılmayan nazarı hem o kalbi bir ayna gibi parlatır, hem de onun Allah'ın cemaline olan arzusunu arttırır.⁸⁰

Kulun Allah'ı irâde etmesinin sebebi, daha evvel Allah'ın kulunu irâde etmiş olmasıdır. Allah Teâla irâde ettiği müridin kalbini halktan çevirerek kendine yöneltir. Yarattığı bir lütuf sebebiyle müride Allah için mücâhede etme, O'na yönelme ve O'nu irâde etme arzusu doğar. Sonra keşif açılır ve böylece içindeki halleri müşâhede eder.⁸¹

Bursevî'ye göre; müridin iradesini şeyhinin irâdesinde ifnâ etmesi gerekir. Nitekim şeyh de irâdesini Hakk'ın irâdesinde ifnâ etmiş olduğundan bu vâsıta dolayısıyla müridin irâdesi de Hakk'ın irâdesinde fâni olmuş olur.

Şakirdin üstâda ve müridin şeyhe muhabbeti cân u gönülden ve hakiki muhabbet olmalıdır. Çünkü kemâli ve hâlinin güzelliği buna bağlıdır. Muhabbetin eseri ise hizmettir.

Bir sâlik mürşidin kapısına mürâcaat ettiğinde ilk olarak kalbinden bütün vasıfları (rüsûm) çıkarıp ondan sonra o kapıya girmelidir.

Mürid ilk olarak nefsinin şeyhin nefsinde ifnâ etmeli ondan sonra fenâ fillâha ulaşmalıdır.

Müridin sebepsiz yere bir şeyhi bırakıp diğerine intisâb etmesi doğru değildir. Ancak önceki şeyh tarîkat ahvâline vâkıf, marifet ve hakikat terbiyesine kâdir olmazsa nâkîstan kâmile intikal mümkün olabilir. Mürid, mertebeleri azar azar talep etmeli, sebepleri hâsıl olmadan kendisine ait olmayan şeyi talepte acele etmemelidir.⁸²

⁷⁹ Cebecioğlu Ethem, A.g.mad, TD, s.218.

⁸⁰ Kara, Mustafa, Age, c.I s.65.

⁸¹ Kelâbâzî, Age, s.200.

⁸² Namlı, Ali, Age, s.282-285.

“Şâkirdleri taş yonarlar yonub üstâza sunarlar” dizesinde İsmail Hakkı Bursevî, üstâzdan murâdı şeyh-î müsellik ve şakirdten kastettiğinin ise mürid-i sâlik olduğunu daha önce söylemiştir. Taşdan kastedtiği ise hacet-i kalptir. Taşın yonulması onun terbiye edilmesi idi ki eğer bu taş yani “kalp” cilâ kabul eden cinsten olursa mermer haline gelir. Fakat aksi durum olursa ilaç kabul etmeyip hâli üzerine kalır.⁸³ Yani müridin, şeyhin manevi terbiyesi altına girebilmesi için öncelikle istekli olması ve isti’dadı olması gerekir.

Bursevî konu ile ilgili devam eder: Mürşid-i kâmil taş parçası olan kalbi tercih ile cevher sûretine kor, bunda istenilen şey cevher olmaya kâbiliyetli olan sahra ve mermerdir gayri değil.⁸⁴

Ona göre; şakird üstâza zahir olan san’atı tahsil etmek için mürâcaat ettiği gibi mürid de şeyhe bâtın olan marifeti tahsil etmek için gidip gelmesi lâzımdır. Ve nasıl şakird üstâza eksikliklerini düzeltmek için san’atını arz ettiği gibi mürid de sabah ve akşam, alçak gönüllü olup, ilerleyebilmek için gerek rüya gerek havâtır ve gerekse vâridat yoluyla halini şeyhe arz etmelidir.

Kişi, üstâzı gibi kalbi parlak olabilmek için uzun zaman dilimine ihtiyaç vardır ki bu da kalp taşına cilâ vurup şeyhin huzuruna varmakla olur.

Mürid, şeyhinin yaşadığı zaman diliminde şeyh rütbesine vasil olmamış, hiç bir kimse de üstâzın olduğun zamanda üstâz mertebesini bulmamıştır. Çünkü meşhur bir söz vardır ki “İki siddığın bir yerde bulunması hikmete muhâliftir.”⁸⁵

Bütün bu bilgilerden yola çıkarak bir kişinin kâmil bir mürşid bulduktan sonra ona tam manasıyla teslim olmadan ve ona karşı muhabbet duymadan seyr ü sülûkunda yol kat edebilmesinin zor olduğunu söyleyebiliriz.

6- ZİKİR - VİRD

Zikir, sözlükte, “bir şeyi ezberleyip korumak, hatırlamak, şan, şeref, öğüt, namaz, dua, ilâhi kitaplar ve övme” anlamına geldiği gibi, “unutulmanı hatırlamak, unutmamak için sürekli anmak” anlamına da gelmektedir.⁸⁶

Zikir kelimesi mastardır. Çoğulu: zükûr ve ezkâr şekillerinde gelir. Âlimler, Kur’an’da zikrin on yedi manada kullanıldığını tesbit etmişlerdir. Bu on yedi mana

⁸³ Bursevî, İsmail Hakkı, Age, vr.11b.

⁸⁴ Bursevî, İsmail Hakkı, Age, vr.11b.

⁸⁵ Bursevî, İsmail Hakkı, Age, vr.12a.

⁸⁶ Tenik Ali, “Sosyo-Psikolojik Açıdan Zikir”, TD, Sayı:8, Ocak-Haziran 2002, s.97.

şunlardır: Bir şeyi telaffuz etmek, unutmamak için bir şeyi zihinde hazır bulundurmak, sâdırda hâsıl olan şey, amele devam, lisânın zikri, hıfz, taat ve cezâ, namaz, beyân, hâdis, Kur'ân, şeriatleri bilmek, şeref, ayb, şükr, cuma namazı ve kalbin zikri.⁸⁷

Tasavvuf terminolojisinde ise zikir, “Allah’ı anmak, hatırdan çıkarmamak ve unutmamak” şeklinde ifade edilir. Zikir, tasavvuf ve tarîkat ehli kimselerin belli kelime ve ibâreleri çeşitli mikdar ve yerlerde usûlüne uygun bir şekilde ferdî ya da toplu olarak yerine getirdikleri bir riyâzettir. Tasavvufta gerçek anlamda zikir, zikreden kendinden geçip, sadece Allah’ı anması, her şeyi unumasıdır. Zikirde ulaşılmak istenen hedef, unutilen şeyi hatırlamak ve unutmamak için hatırdan tutma çabasıdır. Bunun neticesi de kişinin iç benliğindeki ilâhi bağın ve tecrübenin olgunlaşmasıdır. İnsan zikirle iç dünyasını zenginleştirirse, içindekiler ile birlikte evrenin yaratıcısını sürekli hatırında tutar.⁸⁸

Zikir, riyâzetin en önemli esası, kulun Rabbine yaklaşmasını sağlayan en büyük ibâdettir. Allah şöyle buyurmuştur: “Allah’ın zikri en büyüktür.” (Ankebût/45)⁸⁹

Kuşeyrî der ki: Zikir Hakk Sübhânehu ve Teâlâ’ya giden yolda (riâyeti lüzumlu) kuvvetli bir esastır, hatta bu yolda temel şart zikirdir. Devamlı zikir müstesna, başka bir şekilde hiçbir kimse Allah’a ulaşamaz.

Zikir iki nevîdir: dilin zikri, kalbin zikri; kalbin dâimi zikir mertebesine kul, lisân zikri ile vâsıl olur. Tesirli olan kalp zikridir.

İmdi kul, hem dille hem de kalple zikir halinde olursa sülûk hâlindeki vasfı itibarıyla kemâla ulaşmış olur.

Allah’ı kalp ile zikretmek müridlerin kılıcıdır. Onlar, düşmanlarına karşı bu kılıç ile savaşır, kendilerine gelen âfet ve mûsibetleri bununla def ederler. Belâ ve musîbet yaklaştığı zaman, kul kalbi ile Allah Teâlâ’ya sığınır, hoşlanmadığı her şeyi derhâl kendinden savmış olur, kendisine yönelen afet yolunu değiştirir.

Zikrin özelliklerinden biri de belli bir vaktinin olmayışıdır. Bütün vakitlerde kul zikretmekle memurdur. Ya farz veya nâfile olarak zikrin yapılmadığı bir zaman yoktur. Namaz bütün ibâdetlerin en şerefli iken bazı vakitlerde kılınması câiz değildir. Hâlbuki kalp ile zikre her hâlükârda devam edilir. Allah Teâlâ “Onlar ki

⁸⁷ Cürcânî, Seyyid Şerif, Age, s.109.

⁸⁸ Tenik, Ali, Ag.mad. TD, s.97

⁸⁹ Kâşânî, Abdürrezzâk, Age, s.248.

ayakta iken, otururken ve yatarken Allah'ı zikrederler.” (Âl-i İmrân/191) buyurmuştur.

Zikrin özelliklerinden biri de Zikre, zikirle mukabele edilmiş olmasıdır. Allah Teâlâ: “Beni zikrediniz ki, ben de sizi zikredeyim.” (Bakara/152) buyurmuştur.⁹⁰

Allah kelâmını (Kur'an'ı) okumadan sonra, dil (ve kalp) ile yapılacak ibâdetlerde Allah'ı zikir etmekten daha efdali ve ihtiyaçların ona arz edilmesi için hâlis duâlardan daha üstünü yoktur.⁹¹

Âlimlerden biri de şöyle haber veriyor: “Allahü Teâlâ buyuruyor ki, kullarımın kalbine bakarım, kalbinde beni zikir tarafı gâlib olan kulunun sevk ve idâresini elime alır, onun arkadaşı ve dostu olurum.”⁹²

Hakiki zikir, zikir esnâsında mezkûr (yani zikredilen Allah) tan başkasını unutmaktır. Nitekim: “Unuttuğunda Rabb'ını zikret” (Kehf/24) buyrulmuştur. Bu, “Allah'tan başkasını unuttuğun zaman O'nu zikretmiş olursun”, manasına gelir.

Büyük sûfîlerden biri; “Zikir, gafleti tard etmektir, gafleti ortadan kaldırdığın zaman sükût da etsen zikir halindesin.” demiştir.

Zikrin nevîleri şöyle tasnif edilmiştir: Birincisi kâl (söz) zikridir. Bu, unutmadığın için zikredileni hatırlamandır. İkincisi zikredilenin vasıflarını hatırlamaktır. Üçüncüsü zikredilen temâşa edildiği için zikirden fâni ve gâib olmaktır. Zikredilenin vasıfları, insanın vasıflarını yok ettiği için insan yaptığı zikirden fâni olur.⁹³

Kendisine “zikrin ne olduğu” sorulan İbn Sâlim şöyle anlatmıştır: “Zikir üç türdür: Birincisi dille zikirdir, bunun on sevabı vardır. İkincisi kalple zikirdir, bunun yediyüz sevâbı vardır. Üçüncüsü sevâbı ölçülüp tartılamayan bir zikir türüdür o da, Hakk'a yakınlık sebebiyle muhabbet ve hâyâ ile dolmaktır.”⁹⁴

Sûfîler zikri “elest bezmi”ni ve orada verdiğimiz sözü hatırlamak olarak anlamaktadırlar. Mutasavvıflara göre gerçek zikir, Allah'ı şiddetle sevmek, O'ndan nasıl korkulması gerekiyorsa öyle korkmak ve gaflet meydanından müşâhede semâsına yükselmektir. Ya da Allah'ta başkasını unutmaktır. Çünkü Allah “Unuttuğun zaman Rabb'ini zikret” (Kehf/24) buyuruyor.

⁹⁰ Kuşeyrî, Abdülkerim, Kuşeyrî Risâlesi, Haz: Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 2003, s.301-303.

⁹¹ İmam Gazâlî, İhyâu'Ulûmî'd-Dîn, Çev: Ahmed Serdaroğlu, Bedir Yayınevi, İstanbul 1974, 3.Baskı, s.843.

⁹² İmâm Gazâlî, Age, s.850.

⁹³ Kelâbâzî, Age, s.154-157.

⁹⁴ es-Serrâc, Ebû Nasr Tûsî, Age, s.222.

Zikirden maksat Allah'ı hiç unutmamak olduğuna göre, zikrin efdal olanı kalbî ve hafî olanıdır. Ancak cehrî olarak yapılan zikirlerin her birinin sâlikin durumuna göre ayrı özellikleri vardır. Tevhid zikrinin kalbi mâsivâdan temizlemede, lafza-i celâl zikrinin kalbî zikre ermede ayrı bir yeri vardır. Bunlardan hangisinin kime ne kadar yararlı olacağını müşidler ta'yin eder.⁹⁵

İsmail Hakkı Bursevî ise, masiva muhabbetiyle gelecek gaflet ve isyan afetine karşı, zikri bir tedbir olarak görmektedir.

Hakkıyâ müştâk isen nûr-ı cemâle ermeye

Var hicâb-ı gafleti ref'eyle zikr et dâimâ

Zikir, vuslatın en güzel vesilesi, ilâhi huzurun tarifsiz lezzeti ve cennet nurunun numûnesidir. Zikir halkasını gümüş bir gerdanlığa benzeten Hakkı, bunu Allah'ın veli kullarına bir armağanı olduğunu belirtmekte; inat ve inkârla zikirden yüz çevirenlerin bu ilâhî lütufdan mahrum kalacaklarını hatırlatmaktadır.

Bütün nebatat ve cemadat ile birlikte yerkürenin deverânı, evliyânın zikrine katıldığını göstermekte; dünyada ve ukbâda makbul bir insan olmanın, ancak zikir dâiresine girmekle mümkün olabileceğine işâret etmektedir.⁹⁶

Bursevî, “Allahın adın anarlar o taşın her pâresinde” dizesini de; daha önce bahsettiği şâkirlerin her an, Allah deyip zikrettikleri ve bu makama uygun olan mertebelerine göre esmâ-i hüsnâdan matlûba âit olan ismi vird ettiklerini söyleyerek açıklar.

Ona göre zikir, unutmayı uzaklaştırmak içindir onun içinde gafleti ortadan kaldırmak manasında cennette zikir yoktur, belki orada devamlı bir huzur vardır. Nitekim dünyada lisan zikri ile meşgul olmakla kalbî zikir ve kalbî zikirde de daimî zikir meydana gelip böylece zikir, zâkir ve mezkûrun birleşme sırrı açığa çıkmış olur.

Bursevî'ye göre, Hacı Bayram Veli'nin “o taşın her pâresinde” dediği; her yeni bir uğraşta demektir, çünkü kişi çalışma zamanında her bir kere zikretse kalp taşının bir parçası ayrılır; yani bir hicab kalkar. Burada kalbin ilk hâlinden ziyade katılığın ve gaflete işâret vardır.⁹⁷

⁹⁵ Yılmaz,H.Kamil, el-Lüma' tercümesi içinde, s.510.

⁹⁶ Kara, Mustafa, Age, c.II, s.166.

⁹⁷ Bursevî, İsmail Hakkı, Age, vr.14a, 15a.

Dolayısıyla Bursevî de diğer bahsi geçen mutasavvıflar gibi zikrin gaflet perdesini ortadan kaldırabileceğine işaret etmektedir.

Bursevî hafî ve cehrî zikre de temas eder ve bu durumu kalple bağlantılı olarak şöyle açıklar: Kalbin imârı, nefsi yıkmakla meydana gelir. Nefis ise demir kaledir, öyle ki, topuz vurmakla yıkılmaz, gece gündüz olabilecek bir kuvvet lâzımdır.

Dolayısıyla işin başında cehrî zikir tercih edilir. Bundan kastedilen Hakk'ı işittirmek değildir. Çünkü Hakk'a nisbetle cehr ve ihfâ birdir. Belki nefisteki kabalık ve nefis kirini gidermek ve hicâbı ortadan kaldırmak içindir.

Bursevî “Zikirlerin hayırlısı hafî zikridir.” sözünü de şerhine koyar ve burada kastedilenlerin, nihâyet erbâbının hafî mertebesinde olan zikridir der. Çünkü bu zikir, hesapsız karşılığını bulur ki elûf un muzaafi mertebesidir, çünkü erbâb-ı aşerât ve miâd zikrinden ashâb-ı elûf zikri hayırlıdır. Zîra zikr-i hafî lisan-ı hakladır ki dil anı söylese yanar.⁹⁸

Dolayısıyla İsmail Hakkı, ilk olarak nefsin kirini giderebilmek için cehrî zikre ihtiyaç olduğunu, daha sonra ki aşamada hafî zikre ihtiyaç olduğunu ifade eder. Çünkü ona göre hafî zikir lisanı hakla beraber olur.

7- SOHBET

Sohbet, beraber bulunmak, arkadaş ve dost olmak anlamındadır. Peygamber, müşid, muallim ve üstadla fizikî beraberlik sohbet kelimesiyle ifade edilmiştir. “İmanla Hz. Peygamber'i gören, onunla beraber bulunan ve bu imanla ölen” kimselere verilen “sahâbî” adı, sohbet kökündendir. Hz. Peygamber, ashâbını sohbetle yetiştirmiştir. Sohbet hem sözlü eğitim, irşâd ve tebliğ vardır, hem de hâl eğitimi ve manevi yansıma vardır. Şeyh veya görevlendireceği bir vekili vasıtasıyla ihvânın belli zaman ve mekânlarda bir araya gelmesi söz, fiil ve hâl ile etkileşimdir.

Sohbetin bir eğitim aracı olarak kullanılması özellikle tarikatların ortaya çıkışından sonraki döneme rastlar.⁹⁹

İlk sûfîler sohbeta büyük önem verir, tasavvufî bilgileri ehil ve hevesli gördükleri muhiblerine özel sohbetlerle aktarır, eğitim ve öğretimde sohbeti esas

⁹⁸ Bursevî, İsmail Hakkı, Age, vr.17a.

⁹⁹ Yılmaz, H.Kamil, el-Lüma' tercümesi içinde, s.505- 506.

alırdı. Sohbetinde istifade edilen sūfiye, şeyh-i sohbet, istifade edene sâhib denirdi. Sohbetin zıddı uzlet ve halvettir.¹⁰⁰

“Sohbet” kelimesi çeşitli kalıplarda Kur’an’ı Kerim’de doksan üç yerde geçer. Ondört yerde arkadaş, beş yerde eş, hanım, yetmiş dört yerde de yanında bulunmak, mensûbiyet, bir yere veya şeye bağlı halk, cemaat gibi manalar ifâde etmektedir.¹⁰¹

Sohbetinde, şeyhin sözü müridin kalbine yerleşir. Şeyh manevi emânetin bulunduğu yer durumundadır. Bu manevi emanet, müride sohbet vasıtasıyla intikal etmektedir.

Hacı Bayram Vefî’nin sohbet anlayışına gelince bu mutasavvıf sohbetine büyük bir önem verir, zîra manevi terbiyelerini üstlendiği kişileri yetiştirmenin yolu, doğrudan iletişim özelliğine sahip bulunan sohbetten geçmektedir.

Sohbeti öğretim aracı olarak kullanan Hacı Bayram Veli’nin konuşmalarının çok etkili olduğu ve tasavvuf öğretisini sohbet yoluyla müridlerine aktardığı zikredilmektedir.¹⁰²

Sūfîlerin sohbetinden şart olan husus şudur: Onlar herkesi kendi derecesinde tutarlar. Meselâ; ihtiyara hürmet gösterirler, akranlarına ve emsallerine karşı resmiyetsiz ve gayet samimi bir şekilde davranırlar. Küçüklere şefkatle muamele ederler. Şöyle ki yaşlıları baba derecesinde, denkleri olan şahısları kardeşleri seviyesinde ve küçükleri de evlatları mesabesinde tutarlar. Kinden uzaklaşır, hasedden sakınır, nefret ve düşmanlık duygularından kaçınır ve hiçbir kimseden nasihat etmeyi esirgemezler.¹⁰³

Sohbet üç kısımdır: üst (mâfevk) olanlarla arkadaşlık, aslında bu sohbet değil hizmettir. Ast (mâdûn) olanlarla arkadaşlık, bunda metbû olanın tâbi olana şefkat ve merhametle; tâbi alanın da metbû olana hürmet ve itaatle muâmele etmesi icap eder. (Büyükten sevgi, küçükten saygı). Emsal ve akran olanların yekdiğeri ile arkadaşlık etmeleri, bu nevî arkadaşlık îsâr ve fütüvvet (diğergamlık) esasını üzerine kurular. (Yaş bakımından değil) rütbe bakımından kendinden üstün olanla sohbet eden kimsenin edebî şudur: Üst olan zata itiraz etmeyi terk etmek, ondan zuhur eden şeyleri güzel bir şekilde değerlendirmek, hallerini inanç ve tasdik ile karşılamaktır.¹⁰⁴

Sühreverdî’ye göre sohbetin ve insanlara karışmanın şu faydaları vardır:

¹⁰⁰ Uludağ, Süleyman, TTS, s.436.

¹⁰¹ Cebecioğlu, Ethem, Age, s.135.

¹⁰² Cebecioğlu Ethem, Ag.mad, TD, s.215.

¹⁰³ Hucvîrî, Keşfu’l-Mahcûb, Haz: Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, İstanbul 1992, s.485.

¹⁰⁴ Kuşeyrî, Abdülkerim, Age, s.382.

1. İlim ve tecrübe artar. Salihlerle bir arada bulunma ve onların sohbetlerine girmek, insandaki batınî gözleri açar ve basîreti kuvvetlendirir.

2. İnsanı bâtinen ve zahiren kuvvetlendirir. İnsanlara karışarak sohbet yoluyla elde edilen ilmin ağırlığı ile bâtın kuvvetlenir.¹⁰⁵

Busevî, mürşidin öneminden bahsederken; mürşidi olmayan kişilerin hedefe ulaşamayıp, şeytan elinde güçsüz düştüklerini ifade eder. Fakat Üveysü'l Karenî ve emsâlî vâsıtasız feyz almışlardır der ve bu durumun nâdir olduğunu söyler.

Bursevî, müride sohbetin lâzım olduğunu ifade ettikten sonra sohbeti de ya sohbet-i ruhâniyye veya sohbet-i cismâniyye olarak iki şekilde ele alır.

Sohbet-i cismâniyyeye Musâ ve Hızır (a.s.)'ın berâberliğini örnek verirken; sohbet-i ruhâniyye ise Feridüddin-i Attâr'ın Hallâc-ı Mansûr'un ruhâniyetinden istifade etmesini örnek olarak verir. Ama vasıta ile olan sohbetin yani sohbet-i cismâniyye'nin daha kolay olduğunu ve gâlib olanın da silsile ile irtibat ve vâsıtalar ile alım olduğunu söyler.¹⁰⁶

Sohbet ve beraberlikten fayda hâsıl olması için kâmil kimse seçilmelidir. Böyle birisi bulunduğu anda ise kalp ona rapt edilmelidir.

Hakk'a tâlib olan, sohbet talep etmekle me'mûrdur. Herkes sohbe lâyık olmadığından lâyık olanı bulana kadar gayret etmek gerekir. Sohbe lâyık bir kimse bulup ona tâbi olduktan sonra bir daha onun yolundan dönmek olmaz.

Sonuç olarak sohbet, daha önce bahsedildiği gibi insandaki gaflet perdelerinin açılmasına fayda sağlayıcı bir yoldur. Zikirde olduğu gibi bu yol da insanın gönlünü arıtır ve seyr ü sülûkunu tamamlamasına yardımcı olur.¹⁰⁷

C- MARİFET VE BİLGİ İLE İLGİLİ KAVRAMLAR

1- AŞK ve MUHABBET - ÂBİD, ZÂHİD ve ÂŞİK

Kur'an'ı Kerim'de "Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler" (Mâide/54) şeklinde ifâde edilen muhabbet, Allah'a vuslat yolunda sâlikin elde etmesi gereken makamlardan en önemlisidir.¹⁰⁸

¹⁰⁵ Sühreverdî, Şihâbuddîn, Age, s.549.

¹⁰⁶ Bursevî, İsmail Hakkı, Age, vr.12b.

¹⁰⁷ Namlı, Ali, Age, s.292.

¹⁰⁸ Cebecioğlu, Ethem, Age, s.141.

Muhabbet; sevgi, sevmek, aşk, dost edinmek manalarına gelir. Mutasavvıflara göre ise; kulun Allah'a muhabbeti, kulun kalbinde duyduğu bir şey olup, lafızla ifade edilemeyecek kadar latif bir histir. Bu hal ve his, insanı Hz. Allah'ı ta'zim etmeye, O'nun rızasını her şeye tercih etmeye, ünsiyet ve ülfetini, devamlı surette kalbi ile O'nu zikrederek bulmaya ve O'na karşı içinde bir heyecan duymaya sevk eder. Mutasavvıflar tarafından muhabbet, gerek gıyabında gerekse huzurunda sevgiliye muvafakat etmektir.¹⁰⁹

Muhabbet, kulun kalbinin tabii bir şekilde Allah'a ve O'na ait olan şeye meyli etmesi ve yönelmesidir. Muhabbet, Allah'ın emrine itaat etmek, men ettiği şeyi terk etmek, hükmüne ve takdirine razı olmaktır.¹¹⁰

Allah Teâlâ'nın kuluna özel bir yakınlık ve yüce haller bahsetmeyi irâde etmesine muhabbet ismi verilir. Allah'ü Teâlâ'nın irâdesi, O'nun tek bir sıfatıdır. Bu sıfat taalluk ettiği şeylerin farklı oluşuna göre değişik isimler alır. İlâhi irâde cezalandırmaya taalluk ederse buna gadap, umumî bir şekilde nimetlere taalluk ederse buna rahmet, özel surette nimetlere taalluk ederse buna muhabbet adı verilir.¹¹¹

Ebû Tâlib el-Mekkî de, muhabbeti, âriflerin makamlarının en yükseği olarak ifâde eder. Muhabbet Allah'ü Teâlâ'nın ihlaslı kullarını tercih edişidir. İlâhi lütfun son noktası da budur.

Allah Teâlâ'yı seven muhibbân, muhabbetin farklı mertebelerine sahiptir. Bu mertebelerden bazıları diğerlerinden üsttedir. Onlar arasında Allah'ı en çok sevenler, O'nun ahlâkına en çok sarılanlardır. O'nun ahlâkının esasları ise; ilim, hilim, af, güzel davranış ve halkın kusurlarını örtmek ve benzerleridir.

Eğer, Allah Teâlâ bütün hevâ ve arzulara tercih ediliyor, Allah sevgisi kulun hevâsına gâlip geliyorsa muhabbetullah olur. Bu, kulun her şeyden dolayı Allah Teâlâ'yı sevmesidir.¹¹²

Gazâlî de Allah için muhabbeti, makamların sonu ve derecelerinin en üstünü sayar.

Allah sevgisini (Muhabbeti) takviye etmenin iki sebebi vardır:

¹⁰⁹ Kılıç Cevdet, "Hacı Bayram Veli'de İnsanın Ontolojik Varlığı ve Olgunlaşma Süreci", TD, Sayı:16, Ocak-Haziran 2006, s.52.

¹¹⁰ Kelâbâzî, Age, s.161.

¹¹¹ Kuşeyrî, Abdülkerim, Age, s.405.

¹¹² el-Mekkî, Ebû Tâlib, Age, c.III, s.167- 170- 174.

1. Dünya iyiliklerini kesmek ve Allah'tan başkasının sevgisini gönülden çıkarmaktır.

2. Allah'ı bilmenin, her yönü ve kuvveti ile tamamen kalbi kaplamasıdır.¹¹³

Ulemânın dilinde muhabbet, muhtelif şekillerde kullanılmıştır. Bunlardan biri şudur: Muhabbet meyil, hevâ, arzu, kalbin temennîsi, ünsiyeti ve nefsin sükûnu olmaksızın, mahbûbu ve sevgiliyi irade etmek manasına gelmektedir.

Muhabbetin diğer manası, ihsanda bulunmak, seçilen kula hususiyet bahşetmek, onu velâyetin kemâl derecesine ulaştırmak, ona çeşit çeşit kerâmetler ve lütuflar tahsil etmektir.

Muhabbetin üçüncü manası, kulu güzel bir şekilde meth ü sena etmektir. (Yani Allah'ın kulunu sevmesi ya ona karşı bir meyil ve arzu duyması veya özel sûrette ona ihsanda bulunması veyâhut da iyi amelinden dolayı kulunu güzel bir şekilde övmesi demektir. Birinci manadaki muhabbet halık için değil sadece mahlûk için söz konusu olur, ikinci manadaki muhabbet, Allah'ın kuluna özel surette ihsanda bulunmasını istemesi demek olup, irâde sıfatına râci olur. Üçüncü manadaki muhabbet de Allah'ın kelâm sıfatı ile alâkalı olur.)¹¹⁴

Mutasavvıflar, muhabbetin mahallinin kalp olduğunu ifade etmişlerdir.

Hacı bayram Velî'nin halifelerinden Eşrefoğlu Rûmi ve Yazıcıoğlu muhabbeti aşkı, âşığı sevdiğine ulaştıran, sevdiğini tanıtan bir araç olarak görmektedir.

Hacı Bayram Veli'ye göre ise muhabbet sonucu can teslim etmek, nefsinin kötü yanlarını düzeltmek ve fenâ fillâh denilen Allah'ta fâni olmak gibi bir takım olaylar ortaya çıkar.¹¹⁵

Muhabbet, kulun bütün varlığı ile Allahu Teâlâ'yı sevmesidir. Gerçek muhabbet, ruhun kurbiyyet makamlarında devamlı kalışı ve diğer şeylerden sıyrılarak huzur-ı ilâhiyeye ulaşması sebebiyle, manevi müşahededen meydana gelen zât-ı ilâhiyenin muhabbetidir.

Muhabbet, birisi umumî diğeri hususî olmak üzere iki çeşittir. Umumî Muhabbet; Allah Teâlâ'nın emirlerine uymaktır, şeklinde ifâde edilebilir. Çoğu

¹¹³ İmam Gazâlî, Age, c.IV, s.533- 568-570.

¹¹⁴ Hucvirî, Age, s.445.

¹¹⁵ Cebecioğlu, Ethem, Age, s.142- 144.

zaman, zahirdeki ve bâtındaki nimetlerin bilinmesiyle kalpde bir muhabbet oluşmaktadır.

Özel muhabbete gelince; o, ruhun Cenâb-ı Hakk'a nazar etmesinden kaynaklanan zât-ı ilâhiyenin muhabbetidir. Onda manevi sarhoşluk vardır. O, kerim olan Allah'dan kuluna bir lütuf ve onu bunun için seçmesidir.¹¹⁶

Gerçek sevgiye ulaşmak için kul şunları yapabilir:

1. Nefsin başka şeylere meylini azaltarak gönülden masiva sevgisini çıkarmak. Bu da genellikle mücâhede ve riyâzatla gerçekleşir.

2. İbadet ve taatla marifeti artırmak. Marifet insan kalbini bütünüyle kaplayınca muhabbetin doğmasını sağlar. Bunun yolu nafîle ibâdet ve tâatlarla rûhu güçlendirmektir.¹¹⁷

Aşk kelimesinin aslı ise “ışk” tır. Işk sarmaşık demektir. Sarmaşık nasıl sarıldığı yeri istilâ ederse, aşk da girdiği kalbi ve vücudu öylece istilâ ettiğiinden, şiddetli sevgiye “aşk” denmiştir. Aşk lafzı Kur'an'da zikredilmemiş; fakat ibn Arabî'nin beyânına göre kinâye yoluyla irad buyurulmuştur. Kur'an'daki “eşedd-i hubb” (Bakara/165) ayeti buna delil sayılmıştır.¹¹⁸

Muhâsibi, aşk ve muhabbet kavramlarından “muhabbet” kavramını kullanır. Muhabbete konu olan varlık, tabi ki başta Allah'tır. Kulun Allah'ı sevmesinin belirtisi, O'ndan râzı olması ve Resûlünün sîretine uymasıdır. Allah'ın kulunu sevmesi de “Şayet siz Allah'ı seviyorsanız, bana uyun ki, Allah da sizi sevsin” (Al-İmran/31) ayetindeki Allah da sizi sevsin cümlesiyle ifâdesini bulur. Bununla birlikte mutasavvıfımız, “aşk” kavramını sadece bir yerde kullanır. Bunu da kulun cennete girdikten sonra kendisine zevce olarak verilecek hûriler ile alâkalı olması dolayısıyla zikreder. Mutasavvıf, “Muhabbet” kavramını çok sık kullandığı halde “aşk” kavramını sadece bir yerde kullanır.

Muhâsibi, “Muhabbet”i eş ve zevce dışındaki bütün objelere izâfe etmekte, “aşk”ı ise sadece eş veya zevce için kullanmaktadır.¹¹⁹

İsmail Hakkı'nın ifade ettiği aşk, menşei ve mâhiyeti itibarıyla tasavvur ve tahayyül değil, bizzat yaşanan ve tavsiye edilen ilâhî aşktır. Yalnız fûrkat ve yalnız elemenden ibaret kalan tek taraflı bir aşk değil, sevgiliden sürekli karşılık gören mutlu bir aşktır. Elemin sebebi sevgilinin zulmü değil, bu dünyanın gerçek vuslata mani

¹¹⁶ Sühreverdî, Şihâbuddîn, Age, s.649-650.

¹¹⁷ Yılmaz, H.Kamil, el-Lüma' tercümesi içinde, s.523.

¹¹⁸ Yılmaz, H. Kâmil, Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar, s.207.

¹¹⁹ el-Muhâsibî, Age, s.133.

oluşudur. Bu aşkın yolu mihnetle dolu olsa bile, sadakate karşılık bu âlemde her an tecellî, öbür âlemde ise ebedî vuslat vardır.

Hakkıya aşkın yolu âsândır sanma bu gün

Âşık-ı sadıklar iş bu yolda mihnetler çeker.

Aşk öyle ilâhi bir nurdur ki, âşığın gönlünde tecellî eder; onun kalp aynasının cilâsı olur. İlâhi aşkın kadehindeki feyz, dost ve düşmanı birbiriyile kaynaştırır.

İsmail Hakkı'ya göre muhabbet ise, sevgilinin âşığa gösterdiği iltifattır. Kul, zikir ve ibâdet vâsıtasıyla Allah ile ünsiyet kurmaya çalışır, Allah da kulun kalbine tecellî eder. Böylece gönülde bir muhabbet nuru parlamış olur.

Allah'ın kuluna muhabbeti vuslat kadar değerlidir. Kaldı ki, henüz dünyada iken vuslat ancak bu kadar mümkün olabilir. Gönülde yanan muhabbet ateşi kulun, Allah'ı ta'zim etmesine ve onun rızasını her şeye tercih etmesine vesiledir.¹²⁰

Bursevî'ye göre; “Âşık” ile “Muhibb” arasında fark vardır ki muhibbin sıfatı hubbi mu'tedil, âşıkın ise ifrâd üzerinedir.

“İşk” kesr-i ayn ile ifrât-ı muhabbettir. Bundan dolayı Allah Teâlâ'ya âşık denilmez, çünkü sıfat-ı celîlesi, i'tidal sınırındadır belki muhibb denilir. Nitekim Kuran-ı Kerim'de şöyle gelir: “Allah onları, onlar da Allah'ı severler”(Mâide/54) buyurulmaktadır.

Muhabbet ise zât ve sıfatın izdivâcından hâsıl olan manevi bir eğilimdir.¹²¹

Bursevî'ye göre: İnsan kalbinin Hakk'ın ef'al nurunu mutalaa etmesine “Aşk”, insan ruhunun Hakk'ın sıfat nurunu mükâşefe etmesine “muhabbet”, sükun ve huzur ve insan sırrının, Hakk'ın zât nurunu müşâhede etmesine ise “üns” derler. Bu mutalaaaların hepsi doğrudur. Onun için erbâbı, rahmanîdir. Bunlardan hariç olanlar ise doğru değildir. Bundan dolayı da şeytanîdir.¹²²

Zühd de dünyada ahiret yolcularının şerefli makamlarından bir makamdır. Bu makamda diğerleri gibi ilim, hal ve amelden meydana gelir. Zühd demek, herhangi bir şeyden vazgeçip onun yerine daha iyi ve daha güzeline dönmek demektir. Yüz çevirdiğin şeyinde heves edilecek bir yönünün olması şarttır.

¹²⁰ Kara, Mustafa, Age, c.II, s.164.

¹²¹ Bursevî, İsmail Hakkı, Age, vr.21a.

¹²² Bursevî, İsmail Hakkı, Age, vr.22a.

Zâhid, altın, gümüş gibi, rağbet ve heves edilen şeyleri terk edene denir. Zâhidlikte diğer bir şart da rağbet edilen şeyin, yüz çevirilen şeyden kendine göre daha hayırlı olmasıdır ki, bu sayede ona daha çok rağbet etmiş olsun.

Zühd, Dünya'dan rağbetini kesip, ahirete yönelmek veya ikisinden de rağbeti kesip Hz. Allah'a yönelmektir ki, en üstün derece budur.

Zühdün alâmetleri şunlardır:

1. Varlığa sevinmemek, yokluğa üzülmemektir.
2. Zem ile medhi müsavi görmektir. Birincisi malda zühdün, ikincisi de câh ve mevkideki zühdün alâmetidir.
3. Çoğunlukla tâatın zevkine varmak ve Allah ile ünsiyet etmektir.¹²³

Zühd, yüce bir makamdır. Hoş hallerin, güzel mertebelerin temelidir. Allah'a yönelenlerin, her şeyden kesilip O'nun rızâsına tâlip olanların ve tevekkül erbâbının ilk basamağıdır.¹²⁴

Kuşeyrî, zâhidi, elinde mevcût olan dünyâlığa sevinmeyen ve elden çıkan için de hayıflanmayan kimse olarak tanımlar.¹²⁵

İbn Sinâ, el-İşârât isimli eserinde zâhidi şöyle tanımlamaktadır: Dünya metaından ve güzelliklerinden yüz çeviren kimseye denir.¹²⁶

Gazâlî "âbid"i şu şekilde anlatır: Vazifesi ancak ibâdettir, bundan başka meşgalesi yoktur. Eğer ibâdeti terk ederse boş ve tembel oturmuş olur. İbâdetlerini ayarlar ve evrâdını sıraya koyar.¹²⁷

Ebû Tâlib el-Mekkî, Kur'an okuyucuları, âbidler, mücâhede, zühd ve vird ehli hakkında şöyle söyler: Allah'ü Teâlâ, onlara muhtelif velâyetler bahşetmiştir. Onları ameller ve seyahatlarda farklı farklı yerlere koymuş, kalplerinin teskin olup huzur bulabilmesi için ayetlerinden bazıalarını kendilerine izhâr etmiştir. O, kalplerinin şüphelerle dolarak helâk olmamaları, şehvetlerinin câzibelerine kapılarak hak yoldan geri dönmemeleri için böyle yapmıştır. Bunlar zahirin izharı ile meşgul olup, bâtına karşı muhtelif zahirlerle perdelenmiş kimselerdir. Önlerine gerilen perdelerle neşelenen bu kimseler, sebeplere sarılır ve makamların üzerinde titizlikle

¹²³ İmam Gazâlî, Age, c.IV, s.398-399, 440-441.

¹²⁴ es-Serrâc, Ebû Nasr, Tûsî, Age, s.45.

¹²⁵ Kuşeyrî, Abdülkerim, Age, s.209.

¹²⁶ Kâşânî, Abdürrezzâk, Age, s.282.

¹²⁷ İmam Gazâlî, Age, c.I, s.1007.

durarak, melekût âlemi ve ayetlerle örtünürler. Bunların yakınlığı, “mukarrebûn” nezdinde uzaklıktır. Müşâhede ehli nezdinde de bunların mükâşefeleri perdelerden öte gitmez.¹²⁸

İsmail Hakkı Divanı’nda sık sık nazma gelen zühd ve irfan konusu genellikle zâhit ve ârifin şahsında ele alınmaktadır. Bu iki zıt karakter arasındaki rekâbetin ârif kanadında yer alan Hakkı, irfanla bağdaşmayan riyâkâr mizacı sebebiyle zâhidi kınamaktadır.

Zâhidin ehl-i riya olarak nitelenmesinin sebebi, imanı taklitten kurtaramamış olmasıdır. Çünkü onun ibâdet ve riyâzâtında cennet ümidi ve cehennem korkusu vardır. Cennetle müjdelenen nimetlerine sahip olma arzusunda. Bu tutum, onun ibadetlerinde samimiyet yerine menfaatin hâkim olduğunu gösterir.

Hâlbuki iman, ilâhi aşk mertebesinde iken tahkik sıfatını kazanır. Tahkiki bir iman da cennetin değil cemâlin talebini gerektirir. Cennet talebi ise ârifin itikadına göre küfürdür.¹²⁹

Bursevî, “Ârifler canı satılır, o şârın bâzâresinde” sözünü açıklarken, Hak’dan bedeliyyet yoluyla canlarını satanların korkusuz ve cesur olan, ârifler ve âşıklar olduğunu ifade eder. Yoksa bunlar can korkusuna düşmüş, âbid ve zâhid kişiler değildir. Bu yüzden onlar gönül ehli dâiresinden hâriçlerdir. Onların haşri makâm-ı tabiat ve nefstendir. Yoksa makâm-ı kalp ve ruhdan değildir.¹³⁰

Bursevî, “Ubbad”, “Zühhâd” ve “Uşşak”ı ise şöyle tanımlar: Ubbâd o kimselerdir ki; şer’i ibâdetlere önem verirler ve tarîk-i dünya değillerdir.

Zühhâd ise, kanâad ehli olmuşlardır ve dünyanın gösterişinden yüz çevirmişlerdir, fakat henüz nefisleri bâkidir.

Uşşak ise, zahirleri şer’i âdâbı muhafazada, bâtınları ise dünyevî ilişkiden ve masivallahtan uzak kalmakla huzur-ı maallâhda olmuşlardır. Onların dünyaları ve ukbâları Hakk’a feda olduğundan cism ü canları dahi mebzûldür. Hak’dan bedel bir nesneye el uzatmazlar. Çünkü Hakk’a bedel yoktur. Hakk’ı bulan bütün maksatları da bulur.¹³¹

Bursevî’nin izahına göre; muhabbetullah kalbe ait bir olaydır, manevi bir eğitim sonucu ortaya çıkar ve Hakk’ı tanıma ve O’na vuslat adına insanda bir takım değişiklikler yapar.

¹²⁸ el-Mekkî, Ebû Tâlib, Age, c.I, s.328.

¹²⁹ Kara, Mustafa, Age, c.II, s.163.

¹³⁰ Bursevî, İsmail, Hakkı, Age, vr.18b.

¹³¹ Bursevî, İsmail, Hakkı, Age, vr.22b, 23a.

Bursevî, âşık olan ve ârif olan kimseleri tasavvuf yolunda daha cesur bulur ve bunların durumunu zâhid ve âbidlere tercih eder.

2- ÂLİM – ÂRİF - MARİFETULLAH

Ârif bilen, vâkıf, tanıyan, anlayışlı, kavrayışı mükemmel, irfan ve marifet sâhibi anlamlarına gelir. Allah'ü Teâlâ'nın kendi zâtını, sıfatlarını, isimlerini ve fiillerini müşâhede ettirdiği kimselere ârif denir. Ârifin çoğulu, ârifûn ve urefâ, müennesi ise ârifedir. Ârif, tanıyan ve farkında olan demektir. Ârif daha çok tasavvufta kullanılan bir terimdir.

Marifet ise, lügatta sezgi, iç tecrübe hissetme ve yaşama yoluyla idrak etme; anlama, kavrama, bilme, sağlam görüş, hakikata vâkıf olma, görüp yaşayıp tadarak elde edilen bilgi olarak tarif edilir.

Marifet, sûfîlerin ruhanî halleri yaşayarak, manevi ve ilâhi hakikatleri tadarak iç tecrübe ile vasıtasız olarak elde ettikleri bilgiye verilen isimdir. Âriflere göre marifet, her şeydeki zenginliği bir tarafa koyup, Allah'ü Teâlâ ile beraber olmanın zenginliğine ermektir. Marifet ârifin kalbinde zahir olan bir nurdur.¹³²

Bursevî'ye göre ise ârif, şühud, ef'âl ve sıfat ve esmâ yoluyla zât-ı Hakka vâkıf olan kimsedir.¹³³

Kuşeyrî konu ile ilgili olarak şu ayeti verir: “Allah'ı hakkıyla takdir edemediler.” (En'âm, 91) Bu ayetin tefsirinde, “Allah'ı hakkıyla tanıyamadılar.” ifâdesini kullanır ve şöyle devam eder: “Ulemâ lisanında marifet, ilim manasına gelir. Onlara göre her ilim bir marifettir, her marifet de bir ilimdir. Allah hakkında âlim olan herkes ârifdir. Her ârif de âlimdir. Sûfîlere göre marifet şu vasıflara haiz olan kişinin sıfatıdır: Bu kişi Hakk Sübhânehu ve Teâlâ'yı önce sıfat ve isimleri ile tanır, sonra Hakk ile olan muâmelesinde sıdk ve ihlâs üzerine bulunur. Sonra kötü huylardan ve bu huylara ait afetlerden temizlenerek arı hâle gelir. Daha sonra Hakk'ın kapısında uzun uzadıya bekler ve daimî sûrette kalbi ile itikâf halinde bulunur. Bütün bunların semeresi ve sonucu olarak Allah'ü Teâlâ'dan güzel bir teveccühe nâil olur. Allah onun bütün hâllerinde sıdk üzere olmasını sağlar, o kimseden nefsin havâcis ve havâtırı kesilir, (nefis ona arzu izhar etmez hâle gelir) o kimse kendisini Allah'tan başkasına davet eden hiçbir şeye kulak vermez duruma gelir. Böylece kul; halka yabancı, nefsinin afetlerinden beri ve uzak olur. Allah'tan

¹³² Çelik İsa, “Tasavvuf Tarihinde Ârif Kavramı”, TD, Sayı:12, Ocak-Haziran 2004, s.26.

¹³³ Bursevî, İsmail Hakkı, Age, vr.18a.

başkası ile sükûnet ve huzur bulma ve Hakk'tan gayrisini mûlâhaza etme durumundan temizlenir. Sırren ve ruhen Allah'ü Teâlâ ile münâcaatı devam eder, her lahza Allah'a dönüşü tahakkuk ettirir. İlâhi kudretin tasarruflarının ne şekilde cereyan ettiğine dair olan sırları Hakk Sûbhanehu ve Taâlâ'nın tarifi ve talimi ile alır. İşte o zaman böyle kimseye ârif denir. Onun bu hâli ise marifet ismini alır. Kısaca, kul kendisine yabancılaştığı nisbette Rabbi hakkında marifet tahsil eder.”¹³⁴

Sûfîlere göre ulu ve yüce Allah hakkında tam anlamıyla marifet sahibi olmak imkânsızdır. Bir insan onu tanımak için olanca gücünü harcadıktan sonra onu tanımasının imkânsız olduğunu anladı mı, hakiki ve en mükemmel marifete ermiş olur. Bundan dolayı Hz. Ebû Bekir “Marifet, sâlikin onun hakkında marifet sahibi olmaktan aciz olduğunu idrâk etmesidir” demiştir.¹³⁵

Bursevî'ye göre ise; kalbin olgunluğu Allah'ı bilmekle olur. (Marifetullah) Bu sebeple, Allah'ı bilmeyi elde etmeyen bir kişinin, hiç bir olgunlukla öğrenmesi doğru değildir. Eğer; kalp olgunluğu meydana gelse, ve bundan başka bir olgunluğu olmasa bu ona yeter. Eğer olursa daha güzeldir ve öğülmüştür.¹³⁶

Muhâsibi, zararlarını telâfi etmek için, nefis ve onun fiili durumlarının bilinmesi üzerinde dururken, “Benliğini (nefs) tanı” tavsiyesinde bulunur. Bu tanıma ya da bilme cisim veya cismin bir parçası durumunda bulunan herhangi bir nesnenin kavramsal bilgisiyle değil, “kalpte bulunan akıl nuru” yardımı ve tecrübî verilerin ışığı altında elde edilen marifet yoluyla olan bir bilmedir. Dolayısıyla nefsin bilinmesi akıl, marifet ve tecrübe yoluyla mümkün olduğuna göre elde edilen bu bilgiler kulun nefsi üzerindeki muhâsebe, mücâhede ve murâkâbesi oranında Allah tarafından doğrudan verilir. İşte bu, nefsin nazârî bir disipline tâbi tutulmasına yarayan bir usuldür.

Nefsin en yetkin mutluluğa ulaşmasını sağlayacak bütünlük ve olgunluğunun devamı, yâni ölünceye kadar bu formunu koruyabilmesi, kişinin gafletten kurtulmasına yarayacak tefekkürle dipdiri kalabilmesine, nefsinin, ahireti istemesi için zorlayıp onu bilgiye tâbi kılmasına bağlıdır. Tabiidir ki bu bilgi, marifetullahtır.¹³⁷

Gazâlî ise, marîfetten maksadın dört şeyi bilmek olduğunu söyler ve bunların da nefis, Rabb, dünya ve ahiret olduğunu ifâde eder.¹³⁸

¹³⁴ Kuşeyrî, Abdülkerim, Age, s.398.

¹³⁵ Uludağ, Süleyman, TTS, s.317.

¹³⁶ Bursevî, İsmail Hakkı, Age, vr.4a.

¹³⁷ el-Muhâsibî, Age, s.120,121.

¹³⁸ İmam Gazâlî, Age, c.III, s.873.

Cüneyd-i Bağdâdi der ki: Mârifet iki nevidir: a) tanınma (ta'arruf) yolu ile hâsıl olan marifet, b) tanıtmaya (ta'rif) yolu ile hâsıl olan marifet. Ta'arrufun manası şudur: Ulu ve yüce olan Allah kullarına kendisini bizzat tanıtır. Ta'arruf, Allah'ı doğrudan, ta'rif ise delil ile tanıtmaktır.

Büyüklerden biri şöyle demiştir: “Allah Teâlâ bize kendisini yine kendisi ta'rif etti. Kendisi ile ilgili bilgileri öğrenmemize kendisi delil oldu.

Marifetin husule gelmesinin hiç bir sebebi yoktur. Sebep sadece Allah'ın kendisini ârifeye ta'rif etmiş olması, ârifin de O'nu bu ta'rif ile bilmiş ve tanımış olmasıdır.

Allah bir kuluna kendini tanıtır, kul da Hakk Teâlâ'yı kendisine tanıttığı şekliyle tanıyınca, bundan sonra Allah o kulda bir ilim meydana getirir. Böylece o kul, ilmi marifet sâyesinde idrak etmiş olur.¹³⁹

Bursevî, Âlim ve Ârif farkı üzerine ise şunları söyler: Sûfî ıstılâhında ârif ve âlim arasında fark vardır. İlim, Hakk'ın sıfatı olup külliyatda kullanılmış olması sebebiyle marifetten daha üstündür. Çünkü marifet, cüz'iyatda kullanılır. Onun için marifet, Hakk'a kullanılmaz.

Ârif, şühûd, ef'al, sıfat ve esmâ yoluyla zâtı Hakka vâkıf olandır.

“Bu sözü ârifler anlar câhillere bilmeyip tanlar” sözünü ise Bursevî şu şekilde açıklar: Kelimât-ı irfâniyenin işâretini ârif olanlar bilirler ve sırrını onlar idrak ederler. Çünkü onlar, lafızdan manaya geçmişler, dahası hakikata ulaşmışlardır. Mülk içinde melekût bulanlar, melekût içinde ceberût ile âşinâ olanlar ve ceberûtta lâhûta (ûlûhiyyet âlemi) varanlar bunlardır. Bu kişilere bu gizli manalar gizli kalmaz, çünkü onlar, noktada harfî ve harfte dahi noktayı vâsitasız görürler.¹⁴⁰

Âlim olmak, okuyup bellemele mümkündür. Fakat irfan, Allah vergisidir. Bu yüzden tasavvufta irfan, ilimden çok üstün sayılmıştır.¹⁴¹

Ârif, âbid ve zâhid aralarında ki farklara gelince: Bâyezid-i Bistami (234/848)'ye göre âbid, Allah Teâlâ'ya namaz, oruç, zekât, hac gibi farzları yerine getirmek, sünnet ve nafilelerle de O'na yaklaşmak için ibadet eder. Ârif ise, her haliyle ibadettir. Ârifin marifeti kâmilidir, zâhidin marifeti kâmil değildir. Zâhid âriflerin fakiridir. Ârif ise Allah'a karşı fakir, halka karşı zengindir. Ârif Mevlâ'sının mutlak kölesi olup, masivaya karşı hürdür.

¹³⁹ Kelâbâzî, Age, s.96, 98.

¹⁴⁰ Bursevî, İsmail Hakkı, Age, vr.23a.

¹⁴¹ el-Cürcânî, Seyyid Şerif, Age, s.160.

Zâhid ise ekseri nefsin âdetlerinden ve kötü hallerinden kurtulmak için mücâhededen bahseder. Bu ise nefse sıkıntı verir. Bu sebeple ârif bast, zâhid ise kabz makamındadır denmiştir. Zâhidde korku ve hüzn; ârifte sevgi ve neşe hâkimdir. Ârif sadece Allah'a âşıktır. Bu sebeple ârif sadece zâhid gibi bu dünyada değil öteki dünyada da gariptir. Çünkü zâhid dünyayı, ârif ise iki cihanı terk etmiştir.

Hicri ilk iki asırda bilgiden çok aksiyona değer verildiği için, dünyayı önemsememeyi gerçek dindarlık sayan zâhid ile çokca ibadet ederek cenneti kazanmayı çalışan âbid en mükemmel dini şahsiyet olarak kabul ediliyordu. Tasavvufun gelişmesiyle birlikte gittikçe marifete daha çok önem verilerek zühd ve ibâdet marifete ulaşmanın vasıtaları olarak kabul edilmeye başlandı. Bu yüzden ilk sûfiler, en yüksek iman ve ahlâk timsali olarak gördükleri ârif ve sûfiyi, âbid ve zâhiden üstün tuttular. Buna göre ârif ötekilerin aksine olarak dünya ile birlikte âhiretten de yüz çevirmişti. Yâni o zâhid ve âbidin umduğu cennete ve içindeki maddi nimet ve lezzetlere, cehennem ve oradaki maddi işkenceye önem vermez.¹⁴²

İbn Arabi'ye göre ise, ârifin kalbi Allah Teâlâ'nın rahmet-i ilahiyesindedir. Zâhidleri ve sıradan sûfilerle birlikte âbidleri de "hakikat ehli" dediği âriflerden ayıran İbn Arabi, yalnız ârifleri kalp, müşâhade ve mükâşefe ehlinde sayar.¹⁴³

İster ulema olsun, ister fukaha olsun, insanlar Allah hakkındaki sıhhatli ilme "marifet" adını vermişlerdir. Tasavvuf yolunun şeyhleri ise Allah hakkındaki sıhhatli hâl "marifet" ismini vermişlerdir. Bundan ötürü de "marifet, ilimden daha üstündür" demişlerdir. Çünkü sıhhatli ilim olmadan sıhhatli hâl bulunmaz. Sıhhatli ilim sıhhatli hâl değildir. Yani Allah hakkında âlim olmayan, onun hakkında ârif olmaz. Fakat ârif olmayan bir kimse âlim olabilir.¹⁴⁴

Âlim ilmi, bir tahsil ve çalışma sonucu elde eder. Ârif ise irfâna, ilham ve hâl ile ulaşır. Âlim zihnî faaliyetleri mutlak sûrette bilen, ârif ise ahlâkî ve manevi arınma sayesinde sezgi gücü ve derunî tecrübe ile öğrenen, anlayandır. İlim marifetten daha şumullüdür. İlim ilâhi bir sıfattır, marifet ise tabiatla, var oluşla ilgili Rabbâni bir sıfattır. Buna göre Allah'ü Teâlâ'ya ârif denmez, âlim denir. Çünkü âlim küllî ve cüz'îyi veya mürekkebi bilen, ârif ise ancak cüz'îyi veya basiti bilen zâttır. Âlim bir şeyin hakikatini, ilm-i bâr i gibi huzurî ve kulların ilimleri gibi husulî olan şeyleri bilir. Ârif, bir şeyi hadd-i zatında olduğu gibi bilir ise de evvelce onu bilmez.¹⁴⁵

¹⁴² Çelik İsa, Ag.mad, TD, s.30-33.

¹⁴³ Çelik İsa, Ag.mad, TD, s.42.

¹⁴⁴ Hucvirî, Age, s.398.

¹⁴⁵ Çelik İsa, Ag.mad, TD, s.30.

Tasavvuf tarihinde, sûfîler marifeti, sülûkün en büyük hedefi olarak izah etmiŐler ve tasavvuftaki diŐer bütün hedefleri, bu hedef için bir vasıta olarak görmüŐlerdir. Onlara göre Allah, marifet yoluyla tanınabilen bir hakikattir ve kişinin bu hakikate ulaşması gerekir.

3- KALP

Sözlükte  evirme, döndürme, deŐiŐtirme, gönül, vicdan manalarına gelir. Tasavvufta ise; ilâhi hit bın mahalli ve muh tabıdır, marifet ve irfan denilen tasavvufî bilginin kaynağı, keşf ve ilham mahallidir, ilâhi geniŐlik mahalli; Allah'ın evi, yere ve göğe sığmayan Allah'ın içine sığdığı yerdur, tecellî aynası, ilâhi isim ve sıfatların en m kemm l Şekilde tecellî ettiği yerdur.¹⁴⁶

Kuran'ı Kerim'de çeşitli ayetlerde 132 kere geçen kalp, insanın yüksek değerlere yönelen yanıdır. Allah'ın insanda kendisine muhatap aldığı y n, yine kalptir.

Kuran-ı Kerim'de kalbe verilen manaları Şöyle h l sa etmek mümkündür: Kalp insanın düŐünen, kavrayan, anlayan, inanan, Şüphe eden y n ; kin ve öfkenin saklandığı yerdur; akıl manasına da gelmektedir.

Mutasavvıflar kalbi iki Şekilde izah ederler: Birincisi maddi kalptir, ikincisi ise ruh ile nefs-i n tık  arasında bulunan nûrâni bir cevherdir.

Kalp, insanın madde ve mana yönünün birleŐtiĐi yer hüviyetinde olup, varlığın bütün hareketlerinin fiŐkırđıĐı merkez olarak tem y z eder.

Her duyu organı kendi yaratılıŐına uygun Şeylerden zevk aldığı gibi, kalp de Allah'ın cemal eserlerini temâşa etmekten zevk duyar. Kalp, insanın hakikatı, melekût âleminin hazinesidir.¹⁴⁷

Serrâc'a göre kalb, bir Şeyin merkezi ve özü demektir. Bir Şeyi tersyüz etmek, deŐiŐtirmek veya deŐiŐkenlik anlamına da gelir. Kalp iman yeridir. Fıkıh ve kelim âlimleri kavramak ve idrak anlamında "akıl" kelimesini tercih ederlerken, sûfîler "kalp" kelimesini tercih etmişlerdir.

S f lerin başlangıçta anlama ve idrak manasında kullandığı bu kavram, sonraları daha bir derinlik kazanarak "gönül" anlamında kullanılır olmuştur.

¹⁴⁶ Uludağ, Süleyman, TTS, s.274.

¹⁴⁷ Cebecioğlu, Ethem, Age, s.175- 176.

Sûfilere göre kalp, aynı zamanda keşf ve ilham merkezidir. Çünkü kalp, Hakk'ın tecellîgâhıdır. Kalp, sevgi ve ilgi merkezi olduğundan sevgide birlik esastır.¹⁴⁸

Gazâlî kalp hakkında şunları söyler: “Toprak, çalı çırpıdan ve diken gibi şeylerden temizlenip düzenlendiği vakit, yeşillikler ve güzel kokulu otlar yetiştirdiği gibi, kötü huylardan temizlenen kalbin de iyi huylarla dolacağından şüphe yoktur. Yabancı maddelerini temizlemediğin kıraç bir toprakta mahsul olamayacağından, emeğinin boşa gideceği gibi; kalbini temizlemeden boşuna farz-ı kifâyelerle uğraşma. Farz-ı kifâyelerle meşgul olmak için, önce kalbi temizlemek, günahların gizli ve aşikâresini terk etmek lâzımdır. Sokak tabiblerinin yaranın dış kısmını katranlamayı tavsiyeleri gibi, mukallid âlimler de kalbi temizlemeyi bırakıp, zahir amelleri tavsiye ederler.”¹⁴⁹

Sühreverdî, kalbi temizlemenin bir yönüne şu şekilde temâs eder: “Kalp, göğün ortasında yıldızların parlaması gibi zikirle aydınlanıp parlar ve kalp, zikir yıldızlarıyla süslenerek, ışıkla parıldayan bir semâ durumunda olur. İşte kalp böyle olunca şeytan ondan uzaklaşır. Böylece kulda, şeytanın vesvese ve iğvaları az olur.”¹⁵⁰

Gazâlî şöyle der: “Allah'ü Teâlâ'ya yakınlık için çalışan beden değil, kalptir. Kalp derken, yürek dediğimiz, et parçasını kastetmiyorum. Belki benim konum olan kalp, hâsselerin, (beş duygumuz) onu anlayamayacağı, Allah'ü Teâlâ'nın sırlarından bir sır ve ilâhî bir letâfettir. Hissin idrak edemediği bu şey, sırrın ilk binitidir. Bunun vasıtasıyla beden o lâtifeye binit ve âlet oldu. O sırrın perdesini kaldırmak mükâşefe ilmüne aittir.”¹⁵¹

Hacı Bayram Velî'ye göre kalp, mâmur hale getirilmesi gereken bir şehristana benzer. Bu şehrin îmar edilmesi de kendi yapısına uygun malzeme ile gerçekleşir. Bu durumda kalbin muhabbet, müşâhede, marifet gibi fonksiyonlarını yerine getirebilmesi için sülûk adı verilen manevi bir eğitimden geçmesi gerekir. Yani masivadan sıyrılmak suretiyle tasfiye edilmesi icab eder. Bu işlemin sonunda kalpte marifetullah'ın meydana gelişi görülür. Marifet ve ona ait sırlara herkes akıl erdiremez. Ancak ârif olan ve manevi eğitimini tamamlamış kişiler, bu sırları kavrayabilir.¹⁵²

¹⁴⁸ Yılmaz, H.Kamil, el-Lüma' tercümesi içinde, s.556-557.

¹⁴⁹ İmam Gazâlî, Age, c.I, s.103.

¹⁵⁰ Sühreverdî, Şihâbuddîn, Age, s.596.

¹⁵¹ İmâm Gazâlî, Age, c.I, s.138.

¹⁵² Cebecioğlu Ethem, Ag.mad., TD, s.219.

Bursevî, Hacı Bayram Velî'nin “Çalabım bir şâr yaratmış iki cihân âresinde” dizesindeki şâr kelimesini “kalp” olarak yorumlamaktadır. Nitekim Hacı Bayram Velî, bunu şiirinde muamma üslûbunda açıklamıştır. Bu beş beytin hakikatleri anlatan muhtevası, hep kalp üzerinedir.

Ve kalbi şehir olarak tabir etmiştir. Çünkü o, kuvvetlerin toplandığı yer ve isimlerin toplamıdır ki yüksek harfler ve alçak satırlar dâiresinin merkezidir. Özellikle kemâle erdikten sonra, ruhdan daha mükemmeldir. Çünkü ruhun bedene bağlılığı kalbi, tecellîler arasında döndürüp çevirmek içindir. Onun için “kabiliyetli talebe, hocasından üstün olur (yani hocasını geçer)” ve “kabiliyetli evlad, babasının derecesini geçer” derler.

Bütün isimlerin yeri birdir. Dârü'l-mülk, melikü'l mülûk gibi. Her ne kadar ilâhi sırrın, tecellîlerin çeşitlenmesi bakımından, bir kaç yer belirlemesi varsada bu, menziller bakımından olan teayyünlerin mahallidir ve hükümdarın evi olmak üzere belirlenen yer, ancak kalptir. Fakat bu sebeptendir ki Ümmü'l-Kurâ (Mekke yani köylerin, şehirlerin anası) da birdir. Hz. Peygamber (s.a.v.), âlemlerin kalbidir. O'nun ortaya çıktığı gibi kimse ortaya çıkmamıştır. Onlara mirasçı olan velinin vücûdu da bu şekildedir.

Dize de geçen iki cihandan murad, süflî cisimler âlemi ve ulvî ruhlar âlemidir. Kalp âlemi bu ikisinin arasında berzahın hakikatı olarak yer almıştır. Et ile kemik arasında kıkırdak gibi. Bu bakımdandır ki, kalbin ruhanî ve cismanî kuvveti vardır. Ruhanî olan aklî, hayalî ve benzeri gibi güçlerdir. Cismanî olan işitme gücü ve görme gücü v.b. dir.¹⁵³

Kalp, vücud şehrinin dış (zahir) ve içi (bâtın)'ne hâkim; âfâki (dışa ait) ve enfüsî (içe ait) güçlerin tümüne yöneticilik yapan krallar kralıdır.¹⁵⁴

Bursevî; Hacı Bayram Velî'nin “Ben dahi bile yapıldım tâş u toprak arasında” dizesindeki “taş”dan kastedilerin ise yine “kalp” olduğunu ifade eder.¹⁵⁵

Bursevî'ye göre hacir-i kalbin her parçası kalbin bir yüzüne işâretidir ki kalbin sekiz adet yüzü vardır. Her yüzü hazerâttan bir hazrete nâzırdır.

Birinci yüzü hazret-i ahkâma nâzırdır bu makamın zikrî “Lâ ilâhe illallah”dır, ikinci yüzü hazret-i tedbire nazırdır, bu mertebenin zikri “Allah Allah”dır. Üçüncü yüzü hazreti ibdâa nâzırdır bu tabakanın zikrî “hû hû” dur. Dördüncü yüzü hazreti hitâba nâzırdır, bu derecenin zikrî “hak hak”dır ve beşinci yüzü hazret-i hayâta

¹⁵³ Bursevî, İsmail Hakkı, Age, vr.2b.

¹⁵⁴ Bursevî, İsmail Hakkı, Age, vr.3b.

¹⁵⁵ Bursevî, İsmail Hakkı, Age, vr.9b.

nâzırdır, bu pâyenin zikrî “hay hay” dır. Altıncı yüzü hazret-i esrâra nâzırdır bu kademenin zikrî “kayyum kayyum” dur ve yedinci yüzü hazret-i müşâhedeye nâzırdır bu paygâhın zikrî “kahhar kahhar”dır. Sekizinci yüzü hazret-i semâa nâzırdır, bu rütbenin zikri âyât-ı Kur’âniyyedir.

Onun için nihâyet erbâbı olanların ömürlerinin sonlarında virdleri hazret-i Kur’andır. Çünkü nüsha-i âfâkı okumuşlar ve kitab-ı enfüsü dahi görmüşler ve rahmâni olan gerçek mushafa nazar salmışlardır. Onların, yeryüzünde Allah’ın halifesi olan kalplerine, vücud mektebinde Kur’an’dan başka ders kalmadı. Çünkü Kur’an nüshası, zikir olunan nüshaların hepsine delildir. Seyr-i ilallah sırrına son olmadığı gibi Kur’an’ın sırlarına dahi son yoktur.¹⁵⁶

Görüldüğü üzere; Bursevî, Hacı Bayram Veli’nin bu şiirini şerh ederken üzerinde en fazla durduğu kavramlardan birisi “Kalp”tir.

Mutasavvıflar, kalbe sözlük manası dışında çok farklı manalar yüklemişler ve onu ilâhi hitâbın mahalli olarak kabul etmişlerdir.

Kalbin ilâhi hitâba muhatab olabilmesi için tasfiye olması gerekir ki bunun usûlleri ve yöntemleri ayrıca tasavvufun ana konularını oluşturmaktadır.

4- AVAM, HAVAS, EHASS

Avam - lügat anlamı - aşağı tabakadan kişiler, halkın çoğunluk kısmı demek olan bu söz, Mevlevîlerce tasavvuf yoluna girmemiş, bilhassa mevlevî olmamış kişilere verilen lâkabdır; isterse o kişi kendi zümresi içinde soylu, zengin hatta bilgin olsun.¹⁵⁷

Avam dikkatleri sadece şeriat ilmine yönelmiş kimselerdir. Bunlar, şekilci âlimler ve henüz muhabbet makamına ulaşmamış âbidler anlamında kullanılır. el-Hassa; tarîkat âlimleri, hassatu’l hassa ise hakikat âlimleridir.¹⁵⁸

Mutasavvıflar insanları önce ikiye ayırırlar: a) avam yani halk, b) havas yani nitelikli kişiler. Umûmiyetle sûfî olmayanlar, âlim bile olsalar avam sayılır. Havas ise kendi içinde iki kısma ayrılır: a) havas, nitelikli ve özelliği bulunan kişiler, aydınlar, b) Hassu’l-havas, üstün niteliklere sahip bulunan kişiler, ârifler, seçkinler.

Havasa, hass ve ehl-i husûs gibi isimler de verilir. Havas, avamın yaşadığı dini hayatla yetinmez, bunun üstünde bir dini hayat yaşamak için çabalar. Hassu’l-

¹⁵⁶ Bursevî, İsmail Hakkı, Age, vr.15b- 16a.

¹⁵⁷ el-Cürcânî, Seyyid Şerif, Age, s.165.

¹⁵⁸ Kâşânî, Abdürrezzak, Age, s.364- 229.

havass ise en mükemmel bir dini ve manevi hayat yaşar. Tasavvuf avamın değil, havassın yoludur.¹⁵⁹

Marifet konusunda ise marifetin “avam, has ve hassın hası” na olmak üzere üç şekilde tasnifi yapılmıştır. Bu tasnif şu şekildedir:

a) Avamın marifeti: Allah’ü Teâlâ’nın ef’âlini, madde planında meydana gelen yaratılış tecellîlerini bilmektir.

b) Has insanların (Havâs) marifeti: O’nun sıfatını ve sıfat tecellîlerini bilmektir.

c) Hassın hası olan insanların marifeti: Allahü Teâlâ’nın zâtı ile ilgili tecellîleri bilmektir.¹⁶⁰

Bursevî, avam, havass ve ehass’ı şu şekilde anlatır: Avam, ilâhiyyet mertebesindedir ki bu da zât-ı vâhidiyye-i ef’aliyyeye işârettir ve bu mertebenin karşılığında ibâdet mertebesi vardır ki avam tevhid ehlinin mertebesidir. Çünkü onların marifeti, ilâhiyyet mertebesidir.

İkinci mertebe, ulûhiyyet mertebesidir ki, zât-ı vâhidiyye-i sıfâtiyye işârettir ve bu mertebenin karşılığında ubûdiyyet mertebesi vardır ki havass, tevhid ehlinin mertebesidir. Çünkü onların ilmi mertebeleri ulûhiyyettir.

Üçüncüsü ise ulûhet mertebesidir ki, zât-ı ahadiyye-i mutlakaya işârettir ve bu mertebenin karşılığında da “ubûdet” mertebesi denilir. Çünkü onların idraki, ulûhet mertebesidir.¹⁶¹

5- EBRAR - MUKARREBÛN

Ebrâr, iyiler demektir. Kur’an’da birr fazilet, ebrâr ise fazilet ehli anlamında kullanılmıştır. (bkz. Bakara/92, İnsan/5). Ebrâr mutlu insanlardır. Tasavvufta ise, mutavassit, yani orta halli mutasavvıflardır.

Allah’a yakın olanlara ebrâr, bunlardan daha yakın olanlara da mukarreb denir. Bu yüzden Ebû Said, ebrârın hasenâtı, mukarreblerin seyyiatıdır, der.¹⁶²

Allah’ü Teâlâ şöyle buyurur: “Önde olanlar (sâbikûn), öncülerdir ve işte onlar Allah’a yakın olan (mukarreb) lardır. (el-Vakîâ/10-11). Allah’ü Teâlâ bu ayetin

¹⁵⁹ Uludağ, Süleyman, TTS, s.213.

¹⁶⁰ Çelik İsa, Ag.mad, TD, s.37.

¹⁶¹ Bursevî, İsmail Hakkı, Age, vr.13b,14a.

¹⁶² Uludağ, Süleyman, TTS, s.151.

ardından mukarreblerin derecesinin ebrâr ve sâbikûndan daha üstün olduğunu açıkladıktan sonra bir başka ayette şöyle buyurur: “Hayır, and olsun iyilerin (ebrâr) kitabı illiyyundadır. İlliyyunun ne olduğunu sana söyleyen oldu mu? (el-Mutaffifîn/18-19), iyiler (ebrâr), kesinkes cennettedir. Onlar orada koltuklar üzerinde etrafa bakarlar.” (el-Mutaffifîn/22-23).

Allah, bu ayetlerle cennette abrâra has olarak lutfedeceği nimetleri ve onların illiyyundaki derecelerini anlatmaktadır. Ayetin devamında ise “Onların yüzlerinde nimet ve mutluluğun sevincini görürsün.” (el-Mutaffifîn/24) Yani ehl-i cennet, cennet nimetleri sebebiyle yüzlerinde meydana gelen sevinç hâlesinden tanınır. Bu, ehl-i cennet arasında kendilerine has kılınan nimetlerden dolayı ebrârın yüzündeki sevinçtir. Ayetin devamı şöyledir: “Kendilerine damgalı hâlis bir içki sunulur. Onun sonu misk i anberdir. İşte onda yarışanlar (sâbikûn) yarışınlar. Onun karışımı tesnim pınarındandır. O tesnim, Allah’a yakın olanların (mukarreb) içeceği bir kaynaktır.” (el-Mutaffifîn/25-28)

Bu ayetlerden “rahîk-ı mahtûm” yani damgalı içkinin ehl-i cennet arasında sadece ebrâra has bir nimet olduğu anlaşılır. Ayrıca “râhik-i mahtûm”, ehl-i cennetin genel içeceğine üstün kılınmıştır. Çünkü onun içinde tesnimden bir karışım vardır.

Tesnim ise sadece mukarreblerin içtiği bir kaynaktır. Ebrârın içkisi olan rahîk-ı mahtûm, tesnimden bir karışım taşır, bu yüzden ehli cennetin diğer içeceklerine üstün sayılır. Mukarreblerin içkisi olan tensimde ise karışım yoktur.

Ebrârın içtiği içkiye mukarreblerin içtiği içecek karıştırılır. Mukarrebler ise devamlı saf tesnim içeceklerdir. Buradan iki anlam çıkar:

1. Ebrârın şarabı karışık, mukarreblerinki saf ve sadedir.

2. Mukarreblerin içkisinin kaynağı olan pınar ile ebrârın içkisinin kaynağı birbirine karışmakta ve ancak mukarreblerin içtiği tesnim şarabından diğerine karışmış olması onun da değerini artırmakta ve ebrârın içkisini, mukarreblerinkine tâbi kılmaktadır. Ebrâr ile mukarrebler arasındaki fark budur.¹⁶³

Ebû Tâlib el-Mekkî, mukarrebûnlardan şöyle bahseder: Güzel amelleriyle Allah’a yaklaştırılan ve onların zıddı olan kötülüklerle Allah’tan uzaklaştırılan kulların makamlarıdır.

Kul, hakiki manada takva üzere bir makamda bulunursa, Allah’ü Teâlâ’dan medh ü senâyı hak eder ve nefsin hazlarından uzak durduğu için karib olan Allah’a yakınlık kazanır.

¹⁶³ es-Serrâc, Ebû Nasr Tûsî, Age, s.81-83.

Bu kimseler pak ve temiz kalplere, titreyen ve zikreden uzuvlara, üstün ve seçkin akıllara sahip olanlardır. Ashab-ı Yemin arasında yer alan bu zevat üç makamda bulunur: Allah'ı bilen ilim ehli, Allah'ı seven muhabbet ehli ve Allah'tan korkan korku ehli. Bunlar, Allah Teâlâ'nın yakın kılınan has velileridir.¹⁶⁴

Bursevî'ye göre de ebrâr (iyiler) ve mukarrebûn (Allah'a yakın olanlar) arasında fark vardır: İyilerin (Ebrâr) lezzeti noksandır. Çünkü onlar, henüz sıfat ve fiillerin tecellîsindedirler. Çünkü sırları fenâya ve zâta yükseliş üzerinedir. Mukarrebûnun lezzeti ise kâmil bir lezzettir. Çünkü onlar, ef'âl ve sıfat tecellîsinden, zât tecellîsine ulaşmışlardır. Ve sırları, bekâya ve sıfata tenezzül üzerinedir.

Bundan dolayı her ehl-i sıfat, ehl-i zât olmaz ve her ehl-i zât da sıfata tenezzül bulmaz.¹⁶⁵

6- KUTUB - KUTBİYYET

Sözlükte kutb kelimesi (çoğulu aktâb) “değirmenin mili, eksen demiri, eksen, gökyüzünün Kuzey yarım küresinde bulunan yıldız, bir topluluğun yöneticisi” gibi anlamlara gelir. Tasavvufta ise “veliler zümresinin başkanı, dünyanın ve âlemin manevi yöneticisi olduğuna inanılan en büyük veli” manasında kullanılmış, onun işgal ettiği makama da kutbiyyet denilmiştir.

Tasavvufta mutlak olarak kutub denildiği zaman en büyük veli, insan-ı kâmil ve hakikat-i Muhammediyye anlaşılır.

Kutub derecesine eren en büyük veliye kendisinden manevi yardım istendiği için gavs da denir.

Hucvîrî'ye göre kutub, zahir ve bâtın, maddi ve manevi bütün varlıkların eksenidir, yani her şey onun üzerinde ve çevresinde döner, ona dayanır. Onun her şeye feyiz veren bir özelliği vardır. Allah âlemi ve âlemdeki düzeni onun aracılığı ile devam ettirir.¹⁶⁶

Serrâc'a göre ise bazen ibâdet ve ahlâk konularında en üstün kişi anlamındadır. Tevekkül ve teslimiyet kutbu gibi. Bazen en büyük veli ve ricâlin başı, Allah'ın izniyle kâinatta tasarruf sâhibi kişi demektir. Bu anlamda her devirde kutub bir tanedir. Bir de Hz. Peygamber için kutub denildiği vâridir.

¹⁶⁴ el-Mekkî, Ebû Tâlib, Age, c.I, s.381- 382.

¹⁶⁵ Bursevî, İsmail Hakkı, Age, vr.5b.

¹⁶⁶ Kara, Mustafa, “Kutub”, DİA, c.XXVI, Ankara 2002, s.498.

Kutbu'l-aktâb kutuplar kutbu, başkutub demektir. Genellikle tarîkat pirleri hakkında kullanılan bir tâbirdir. İbn Arabî, bu kavramı “hakikat-i Muhammediyye” anlamında kullanmıştır.

Gavs ise; darda kalındığında kendisine ilticâ ve istimdâd edilen kutup demektir. Gavs-i a'zam ise Abdülkadir Geylânî hazretlerinin sıfatıdır.¹⁶⁷

Kutup âlemin ruhu, âlemde bedeni gibidir. Her şey kutbun çevresinde ve onun sayesinde hareket eder. Yani her şeyi o idare eder.¹⁶⁸

Allah katından kendisine en büyük tılsım verilmiş olup, her zaman Allah'ın nazargahı olan tek kişiden ibârettir. O evrene, onun zahir ve bâtın olan a'yânı içine, ruhun bedene girdiği gibi girer.¹⁶⁹

Hz. Peygamber, bütün insanlara peygamber ve âlemleri kuşatan risâletin sahibi olduğu gibi vârisleri de büyük kutupluğun sahipleridir. Çünkü velâyet mertebelerinden her mertebenin bir kutbu vardır ki, o mertebenin zirvesine ulaşmıştır. Gavs ise, her zamanda Allah'ın bakışının yöneldiği tek kişidir.¹⁷⁰

Görüldüğü üzere buraya kadar bazı mutasavvıfların kutup ve onların makamı olan kutbiyyet makamının özellikleri üzerinde durduk.

Bursevî ise kutbiyyet makamı üzerinde şunları söyler:

İrşad ehli kimdir? Cevabı budur ki; ilim tecellîsi mertebesinden, “ayn”i tecellîsi pâyesine geçmiş ve ilimden sonra özüyle (ayn) doğruluğu meydana çıkarandır, gerekse “ayn”dan sonra Hak tecellîsi tabakasından “takattub” eylesin veya eylemesin. Çünkü kutbiyyet irşâd üzerine zâid bir emirdir ki mâkâmatlandır, saltanat gibi.¹⁷¹

7- MÜKÂŞEFE - MÜŞÂHEDE - RÛ'YET

Mükâşefe keşif hali, kalp gözünün açılması, gayb âleminin görülmesini sağlayan haldir. Mükâşefe sûfînin akıl ve duyu organlarıyla elde edemediği gayba ve ulûhiyete ait mahrem ve sırrî bilgiler verir.¹⁷² Mükâşefe, beyân ile nitelenmeyen huzurdur.¹⁷³

¹⁶⁷ Yılmaz, H.Kamil, el-Lüma' tercümesi içinde, s.542.

¹⁶⁸ Uludağ, Süleyman, TTS, s.299.

¹⁶⁹ el-Cürcânî, Seyyid Şerif, Age, s.181.

¹⁷⁰ Kâşânî, Abdürrezzak, Age, s.456.

¹⁷¹ Bursevî, İsmail Hakkı, Age, vr.24b.

¹⁷² Uludağ, Süleyman, Age, s.349.

¹⁷³ el-Cürcânî, Seyyid Şerif, Age, s.221.

Mükâşefe, duyular tarafından idrak edilemeyen gizli şeyleri nefsin -adeta görülür şeyler gibi- hiç bir kuşkuya mahal vermeyecek şekilde açığa çıkartmasıdır. Bu açığa çıkma düşünce gücüyle olabileceği gibi, sezgi ile veya genel feyizle gerçekleşen somut bir kanaat sayesinde de olabilir.

Sûfîlere göre mükâşefe, sâlikin “sır” rına şeffaf bir örtü veya ince bir perdenin ardından ilâhi isim ve sıfat veya kevnî hakikatlerden açılan bir şeydir; söz konusu şey, belirli bir hüküm ve özel nitelikle sınırlanmış kevnî veyâ ilâhi hakikattir. Bu açılma mükâşefe diye isimlendirilmiştir. Çünkü sıfat ve hakikatler ortaya çıkmaktadır.¹⁷⁴

Müşâhede ise görme, perdenin açılması, temâşâ ve seyretme manalarına gelir. Tasavvufta ise: a) Hakk’ın gönüllerde hazır olması, b) zâtî tecellî, c) eşyayı tevhid deliliyle görmek, d) ayn-i cem makamı, e) Hakka’l-yakîn hali gibi manalarda kullanılır.¹⁷⁵

Müşâhede, eşyayı tevhidin delilleri ile görmeye denir. Buna karşılık eşyada, Hakk’ı görmeye de müşâhede denir. Bu, her şeyde zahir olması bakımından, Allah’ü Teâlâ’ya ait olan vechtir.¹⁷⁶

Sûfîlerin bazı ifadelerinden yakîne, müşâhede dedikleri anlaşılır. Bazı ifadelerine göre yakîn, bazen kuşkuya açık bazen açık olmayan şey demektir. “Yakîn”den kuşku kalkarsa, müşâhede adını alır.¹⁷⁷

Muhâdara, başlangıçtır. Sonra mükâşefe, daha sonra da müşâhede hâli gelir. Muhâdara, kalbin huzurudur. Muhâdaradan sonra mükâşefe hâli gelir. Mükâşefe açıklık vasfını taşıyan bir delil ile kalbin (Hakk’ın) huzurunda oluşu manasına gelir. Mükâşefe halinde delil üzerinde düşünmeye, yol aramaya ihtiyaç yoktur. Bu durumda insanı şek ve şüpheyi davet eden hususlardan sakınmaya lüzum yoktur. (Çünkü şüphe yoktur). Kul ile gabya ait hususlar arasında perde bulunmaz. Mükâşefeden sonra müşâhede hali gelir. Müşâhede herhangi bir şüphe bahis konusu olmadan Hakk’ın (kulun kalbinde) huzurudur, (Müşâhede Hakk’ı eşyada görme, eşyayı tevhit delili ile görme halidir.)

Sır ve ruh semâsından setr bulutları açılınca şühud (temâşâ) güneşi, şeref burcundan parlamaya başlar. Müşâhede hakkıyla tarif eden Cüneyd (r.a.) olmuştur.

¹⁷⁴ Kâşânî, Abdürrezzak, Age, s.538.

¹⁷⁵ Uludağ, Süleyman, TTS, s.356.

¹⁷⁶ el-Cürcânî, Seyyid Şerif, Age, s.212.

¹⁷⁷ Kâşânî, Abdürrezzak, Age, s.515.

Cüneyd der ki: “Müşâhede kendini kaybederek Hakk’ı bulmandır.”
(Kendinden fâni olman Hakk ile bekâ bulmandır.)

Muhâdara sahibini aklı, hidâyete erdirir. Mükâşefe sahibini ilmi, (Allah’a) yaklaştırır. Müşâhede sahibini marifeti mahveder (fenâ makâmına ulaştırır.)¹⁷⁸

Sûfîler tâifesinin “müşâhede” sözünden muradı (Allah’ı ve O’nun tecellîlerini) kalp ile görmektir (didâr-ı dil). Çünkü müşâhede halinde bulunan zat, halâda da melâda da, تنها yerde de topluluk içinde de Hakk Teâlâ’yı kalp (gözü, çeşm-i dil) ile görür.¹⁷⁹

Muhâdara; telvin sahiplerine hastır. Müşâhede, temkin sahipleri, mükâşefe ise hâlinde karar kılıncaya kadar arada olanlar içindir.

Muhâdara (mükâşefenin başlangıç hâli), ilim ehli için, mükâşefe (manevi keşifler); ayne’l-yakîn sâhibi için, müşâhede de Hakk ehli yani Hakka’l-yakîn sahibi içindir.¹⁸⁰

Bursevî, Hacı Bayram Velî’nin “Nâgehân o şâra vardım o şârı yapılırd gördüm” dizesinde Hacı Bayram’ın da kendisini işin için kattığını, bizzat bu anlatılanları Hacı Bayram Velî’nin de yaşadığını şu şekilde ifade eder: Hacı Bayram Velî, kalp şehrinin hâlini açıkladıktan sonra kendisinin de ehl-i mükâşefe ve müşâhededden olduğunu açıkladı. Çünkü şâra varmak karyeden intikal ve yavaş yavaş ondan göç etmek ile olur. Karyeden kastedilen şey ise evvela ceseddur ki tabiat dedikleri onun içindedir. İkinci olarak nefsdur. İnsan ruhu tabiat âlemi ve nefste iken gizlidir (mahcubdur).

Şehvât-ı hissiyyeden uzaklaştıkça gönül şehrinin iki menzilinden biri kat edilmiş olur, ondan sonraki yokuş nefsdur ki onun da bertaraf ettikten sonra, zulumâtta kurtulursun.

Kalp şehrine girdikçe nefsin hissi perdesi yırtılır ve melekût-ı ef’al kapısı açılır bu kapıdan üzerine tevhid saçılır, ondan sonra ruh, seyr-i vatan arzusuyla yola düşer ta ki; nefsin hayalî perdesi yırtılır ve melekût-ı sıfat kapısı açılır, daha sonra ise melekût-ı zât kapısı açılır ve nefsin nikâb-ı vehmi yok olunur. Bu makâmata feth-i mübin ve feth-i mutlak da denir.¹⁸¹

¹⁷⁸ Kuşeyrî, Abdülkerim, Age, s.169.

¹⁷⁹ Hucvîrî, Age, s.474.

¹⁸⁰ Sühreverdî, Age, s.685.

¹⁸¹ Bursevî, İsmail Hakkı, Age, vr.8a.

Bursevî, Hacı Bayram Veli'nin mükâşefe ve müşâhede ehli olduğunu söyledikten sonra; feth-i mübin veya feth-i mutlak olarak izah ettiği makâmâtın da müşâhede ve mükâşefe ehlinin ulaşabileceği bir makam olduğunu söyleyebiliriz.

Rü'yet ise görmek, görülmek manalarına gelir. Tasavvufta a) ahirette cennette Allah'ı görmek, b) ilâhi tecellîleri bu dünyada temâşa etmek, c) ilâhî tecellîleri ruh âleminde kalp gözüyle temâşa etmek manalarına gelir.¹⁸²

Rü'yet, dünya ve ahirette, yani her nerede olursa olsun, gözle görmektir.¹⁸³

Sûfîler “O gün gözler vardır ki onlar bakarlar” (Kıyamet 22) ayetini ve Hz. Peygamber'in “Kıyamet günü Rabb'ini dolunayı gördüğünüz gibi göreceksiniz” hadisini, Allah'ı kalp gözüyle değil, baş gözüyle görmek anlamında yorumlarlar. Çünkü tasavvuf ehli, sadece kalp ile değil, baş gözüyle görmeyi de kabul etmektedirler. Bu tarz görmenin ahiret hayatında gerçekleşeceğinden Hak ehli arasında görüş ayrılığı yoktur. Hakk'ın dünya hayatında baş gözüyle görülmesi konusunda ise görüş ayrılığı vardır; ahirette görüleceğinden görüş ayrılığı yoktur.¹⁸⁴

Kelâbâziye göre ise sûfîler icmâ ve ittifak etmişlerdir ki; Allah'ü Teâlâ ahirette görülecektir. O'nu orada kâfirler değil, sadece müminler göreceklerdir. Allah, dünyada ne gözle ne de kalple görülmez. O'nu îkân ve yakîn cihetiyle kalple görmek yukarıdaki hüsnün istisnasını teşkil eder. Allah dünyada görülemez. Çünkü rü'yet lütufkârlığın son haddi ve nimetlerin en üstünüdür. Mekanların en üstünü olan cennetten başka bir yerde böyle bir ihsânâ nâil olmak mümkün değildir. Eğer nimetlerin en üstünü dünyada verilse o zaman fâni dünya ile bâki cennet arasında bir fark kalmazdı.

Dünyada rü'yetin imkânsız oluşunun diğer bir delili de şudur: Dünya fânidir. Bâki olan bir varlığın fâni bir âlemde görülmesi mümkün değildir.¹⁸⁵

Gazâlî'ye göre ise görmek bir nevi keşif ve ilimdir. Şu kadar ki bilgidен daha açıktır. Cihette olmadığı halde bilinmesi câiz olduğuna göre, yine cihette olmayarak görülmesi de câizdir. Yine bunun gibi kendisi cihetten münezzehe olduğu gibi, yaratıkları gördüğü gibi, aynı şekilde mahlûkâtın da onu görmesi câizdir. Yine bunun gibi şekil ve suretsiz bilindiği gibi, şekil ve suretsiz de görülebilir.¹⁸⁶

Bursevî, Hacı Bayram Veli'nin “Bakıcak didâr görünür ol şârın kenâresinde” dizesini şu şekilde şerh etmiştir: Bu beyit makamların en yüksek olanı “rü'yet”

¹⁸² Uludağ, Süleyman, TTS, s.405.

¹⁸³ el-Cürcânî, Seyyid Şerif, Age, s.110.

¹⁸⁴ Kâşânî, Abdürrezzak, Age, s.272.

¹⁸⁵ Kelâbâzî, Age, s.71.

¹⁸⁶ İmâm Gazâlî, Age, c.I, s.276.

(görme) e işâret etmiştir. Onun için cîm ile başladı. Zîra, cim, cemâle işarettir (remzdir). Görme feleği işitme feleğinden sonra gelir. Duyma feleği, işitmeğe ait muhataptır. Hz. Musâ'ya olduğu gibi. İkinci olarak, görmeğe ait müşâhedeler ki, rü'yet makâmı, marifet makamından daha üstündür. Zîra, duyma makamında nice ârifler vardır ki, kalbî müşâhedeler ve sırrî muâyeneler ile şereflenmemiştir. Görmenin iki rütbesi vardır: Biri, Nebîye has olanıdır ki, dünyada gözle görmektir. Diğeri de herkes üzerinedir ki basîretle görmektedir. Zîra bu görme, dünyada bütün peygamberlere ve kâmil velîlere, insilâh halinde vuku bulmuştur. Hatta Hz. Musa'ya da bu vakti harurda göze ait görmedir. Zîra a vakitte, yasaklanan göze ait görmedir. Hacı Bayram Velî'nin "bakıcak" demesindeki sır, "Ey basiret sahipleri ibret alınız" (Haşır/2) mucîbince mazhardan zahire (zuhur yerinden zuhur edene) geçmek lâzımdır.

Tâki Allah'ın cemâli açıkça ortaya çıka. Ancak maddi perdelerle örtülü olanların bakışları, zuhur yerine münhasır olmakla, o cemâli görürler veya göremezler. Zîra gördükleri zuhur yeri, kibriyanın (Allah'ın) örtüsüdür. Örtülü olan kişi, örtüsünün altında görünmez. Ancak görünen, dışta oluşu münâsebetiyle örtüdür. Onları da hissî olan hüsn sıfatı, sıfatın hüsnünden (güzelliğinden) meşgul edip, gaflette bırakmıştır. Zîra hüsn, melekût sıfatıdır. His gözü ise, melekûtu mutalaa etmekten nasipsizdir. Belki zikredilen mutalaa, gönül ile elde edilir. Nitekim Kur'ân'da gelmiştir. "Böylece, İbrahim'e, yerin ve göklerin hükümrânlığını gösteriyoruz." (En'âm /75).¹⁸⁷

¹⁸⁷ Bursevî, İsmail Hakkı, Age, vr.4b-5a.

İKİNCİ BÖLÜM

ŞERH-İ EBYÂT-I HACI BAYRAM-I VELÎ (İsmail Hakkı Bursevî)

“Çalabım bir şâr yaratmış iki cihân âresinde.”

/1b/ “Çalab”, cîm-i Fârisî ile, lisân-ı Türkî’de dâir olan esmâ-i ilâhiyyedendir, Tanrı ma’nâsına. Pes kâfir ve fâsıka “çelebi” ıtlâkı küfr ve fisk kabîlindedir. Zîrâ şeytânî ve nefsânî olan kimseye “ilâhî” nisbeti dürüst değildir. Mecâz ise her yerde câiz olmaz. Âhirinde mîm, mütekellim-i vahde delâlet ider ki herkesin Hak’la kendi meyânında ilâhiyyet ve me’lûhiyyet irtibâtı vardır. Zîrâ bu haysiyyet-i irtibât olmasa me’lûhden ilâha ilim ta’alluk itmezdi. Anınçün Tenzîl’de gelür: فَاعْلَمُوا أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ [Bil ki Allah’tan başka ilah yoktur.] (Muhammed, 47/19). Pes bu mertebenin mâverâsına bi’n-nisbe silsile-i irtibât münkâtı’dır. Zîrâ âlem-i veleh ve hayretidir. Ve nisbet-i mezkûre her şahsın isti’dâdına göredir. Zîrâ kiminde vesâit az ve kiminde çokdur. Ve niceler mazhar-ı esmâ-i külliyye ve niceler dahi mazhar-ı esmâ-i cüz’iyyedir. Sultân, sadr-ı a’zam ve sâir ümerâ ve havâşî gibi.

“Şâr” lafzı Türkçe’dir, şehir ma’nâsına. Velâkin Arabî ve Fârisî’den terkîb-i kelime itdikleri gibi nitekim talebîden ve tırâzîden dirler./2a/ Türkî ve Fârisiden dahi terkib iderler, şâristan gibi ki lisân-ı acemde şehristân ma’nâsına isti’mâl olunur. Nitekim ehl-i tetebbu’a mezânında rûşendir. Burada şâr ile murâd kalbdır. Nitekim nâzım (ks) bu nazmı muammâ uslûbda tasrîh itmişdir. Pes gayri mehâmil bi’l-cümle mehcûrdur. Nitekim dirler: صاحب البيت ادري بما فيه [Ev sâhibi, evin içindekini daha iyi bilir.] Maahâzâ bu şeş beytin mezmûn-ı hakâyık-şîârı kalb üzerine devr ider. Sâir mehâmilde ise adem-i tatbîk ehl-i kalbe gayr-i hafîdir.

Ve kalbden şâr ile ta’bîr eyledi. Zîrâ mecmau’l-kuvâ ve mecmûatü’l-esmâdır ki hurûf-ı âliyyât ve sûtûr-ı sâfilât dâiresinin merkezidir. Husûsâ ki ba’de’l-kemâl ruhdan ekmeldir. Zîrâ rûhun bedene ta’alluku, kalbi, beyne’t-tecelliyât taklîb içündür. Anınçün dirler ki: Şâkird-i kâbil üstâzdan üstâz olur ve ferzend-i mukbil derece-i pederden terakkî bulur. İcmâl ve tafsîle göre bu ma’nâdır ki Hâtemü’n-Nebiyân (sav), âhir-i evlâd-ı nübüvvet ve hâtime-i niseb-nâme-i risâlet iken asl-ı asıl olan Âdem ve fer’-i mesîl olan İbrâhîm-i mükerrerden ve sâir âbâ-i kirâmdan aleyhimü’s-selâm zirve-i merkâ-yı fazl ve şerefe pâ-nihâde oldu ki nihâyet âlem-i terkîb olan felekü’l-eflâk takbîl-i kademi ile şeref-yâb olduğu âna şâhid-i kavîdir. Bu cihetden dimişlerdir ki arş-ı azîm ârâmgâh-ı rûh-ı nebevî vâcibü’t-ta’zîmdir. Sâir ulu’l-azmin karârgâhı ise kürsiyy-i kerîmdir. Ve bunun sûreti meyvedir ki asl olan

nüvât ve fer' olan lezzeti istikmâl ve iştimâl ile ercahdır. Ve “bir şâr” didiğinde îhâm-ı latîf vardır. Nitekim Kur'an-ı Kerîm'de gelir: مَا جَعَلَ اللَّهُ لِرِجَالٍ مِّنْ قَلْبَيْنِ فِي حَوْفِهِ [Allah bir adamın içinde iki kalb yaratmadı.] (Ahzâb, 33/4). Zîrâ külliyyet-i esmâya mahal bir olur./2b/ Dârü'l-mülk ve meliki'l-mülûk gibi. Ve sırr-ı ilâhînin tenevvu'ât-ı teceliyyât hasebiyle gerçi birkaç mahal ta'yîni vardır, fe-emmâ bi-hasebi'l-menâzil olan mahall-i ta'ayyünâtdır. Ve illâ dârü'l-mülk olmak üzere mahall-i ta'ayyün kalbdır. Fakat bu sebebdendir ki ümmü'l-kurâ dahi birdir ve Fahr-i Âlem (as) kalbü'l-avâlimdir. Anınçün onun zuhûruyla kimse zâhir olmamıştır. Kalbleri üzerine vâris olan velînin dahi vücûdu böyledir. Bu ma'nânın nezâiri çokdur. Teemmül oluna. Nâzım'ın (ks) iki cihânı bir şâr mukâbelesinde zikr itdiği letâfetden hâlî değildir. Nitekim ka'beteynin yek ciheti sitt-i cihâta mukâbil gelmiştir ve her vahdet ya lafzen veya hükmen veya hakîkaten kesrete mukâbildir. Meğer vahdet-i hakîkiyye ola ki onun kefesi bir nesne ile mütevâzî değildir. Anınçün tevhîd-i hakîkî mîzân-ı a'mâle vaz' olunmaz ve iki cihândan murâd âlem-i ecsâm-ı süflî ve âlem-i ervâh-ı ulvîdir ki âlem-i kalb bu ikinin meyânında hakîkat-i berzâhiyye vâki' olmuştur. Lahm u azm arasında ğudrûf gibi. Bu cihetdendir ki kalbin kuvve-i rûhâniyye ve cismâniyyesi vardır. Evvelkisi kuvvet-i akliyye ve hayâliyye ve emsâli gibi. Ve ikincisi kuvvet-i sem'iyye ve basariyye ve nezâiri gibi. Ve cihân ki dünyâdır, âlem-i ecsâme nâzırdır. Pes âlem-i ervâha cihân itlâk olunmak bi-tarîki't-tağlîbdir ki bi-hükmi'l-civârdır ve illâ hadd-i cihân inde'l-muhakkıkîn muka'ar-ı felek-i sâbiadan tahte's-serâya dekdir ki mecmûuna âlem-i kevn ü fesâd itlâk olunur. Âlem-i ervâh ise mâ-fevka'l-arşa itlâk olunur. Ve bundan fehm olunur ki arş-ı muhîtin mâverâsı inde's-sûfiyyeti'l-mükâşifin âlem-i lâ halâ ve lâ melâ değildir. Nitekim hukemâ ğalat itmişlerdir. Elhâsıl âlem-i ervâh bâkî ve âlem-i ecsâm fânîdir./3a/ Şu kadar vardır ki ecsâm-ı kümmel dahi sereyân-ı berekât-ı ervâh ile âlem-i fesâddan hâricdir. Anınçün tefessüh kabul itmez. Zîrâ sereyân-ı mezkûr hasebiyle, cevher-i rûh ile müttahiddir. Beyt-i şerîf ki sûret-i kalbdır, iki cihân âresinde dir ki maşrık ve mağribdir. Zîrâ vasat-ı arz-ı ma'mûrede vâki' olmuştur. Maşrık ve mağrib ise ervâh ve ecsâma işâretidir. Nitekim Tenzîl'de gelir: وَلِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ [Doğu ve batı Allah'ındır.] (Bakara, 2/115). Pes kalb-i insân meyân-ı dü âlemde vâki' olmakla nehâr-ı tecellî ve leyl-i istitârî câmi'dir. Anınçün gelir: مشاهدة الابرار بين التجلى و الاستتار [Ebrârın müşâhedesi, tecellî ve istitâr arasındadır.] Egerçi bi-hasebi'l-hakîka mukarrebîne göre hükmi-ı leyl mürtefi'dir. Anınçün gelir: صنف من اهل الجنة لا يستتر الرب عنهم [Bir sınıf cennetlikler vardır ki Rab, onlardan gizlenmez.] Zîrâ âlem-i fenâ ve makâm-ı “ev ednâ”da müşâhede-i zât ile muğtenim oldukları gibi âlem-i bekâ ve makâm-ı “kâbe kavseyn”de dahi teceliyyât-ı sıfât ile mütedâriklerdir. Bir vech ile ki vech-i zât ve zıfâtda olan dü renk anlara yek renk olmuştur. Pes âyîne-i sıfât da müşâhede-i zâtdan cüdâ değillerdir. Ve

ol âlem-i misâl ki ervâh ve ecsâm arasında berzahdır. Kalb-i insân anın nümûdârıdır. Bundandır ki âlem-i ecsâmın suveri mir'ât-ı kalbe mün'akis olmaktadır. Anınçün ehl-i dil gayr-i vukû'î nesne ile ihbâr olınsalar tasdîk itmezler. Zîrâ sûret, vücûd-ı dile mün'akis olmamıştır. Ve ahkâm-ı gayb dahi dâimâ mütenezzil olmaktadır ki ol dahi âlem-i takdîre göre emr-i vukû'îdir. Meselâ hilâlin halka tulû'undan, evvel dile tulû'u ve bârânın vech-i arza nüzûlünden mukaddem, dile nüzûlü vardır. Bu sebebden ol ma'nâ ki inde'n-nâs henüz mefkûddur, ehl-i mükâşefe kalbinde mevcûddur. Pes kalb iki vech sâhibidir ki biriyle âlem-i gayba müteveccih ve biriyle dahi âlem-i şehâdete nâzırdır. Yalnız ehl-i gayb ve ehl-i şehâdet olanlar/3b/ ise böyle değillerdir. Belki cihet-i vahdet ehilleridir. Bundan zâhir olur ki âlem-i ecsâm, kalbin kafası gibidir. Ve kafâ-yı âyîne bir emr-i kesîf ile mutallâ olmasa rûnümâ olmadığı gibi mir'ât-ı kalbde dahi rûtbe-i mazhar didikleri perde olmasa kat'â mir'ât olmazdı. Rûtbe-i mazhar ise ki ridâü'l-kibriyâ dahi dirler, âlem-i ecsâma ve celâle nâzırdır. Fefhem cidden. Ve bundan kezâlik bâhir oldu ki kalb, şehri vücûdun zâhir ve bâtınına hâkim ve cemî'-i kuvâ-yı âfâkıyye ve enfüsiyyesine melikü'l-mülûkdür. Kuvâ-yı âfâkıyyenin ibtidâsı ta'ayyün-i rûhdur. Ve kuvâ-yı enfüsiyyenin evveli ta'ayyün-i nutfedir. Zîrâ âlem-i misâl-i mutlak rûha tâbi'dir ki hilkatde anın levâhıkındandır. Ve âlem-i insân ta'ayyün-i nutfeye mevkûfdur. Eğerçi ki rûh dahi nutfeye ile devreder, fehmi su'ûbetli nesnedir. Bundan gâfil olan ve وَتَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوْحِي [Ona kendi rûhumdan üfledim.] (Hicr, 15/29). Makâle-i münîfesinin zâhirine mağrûr olup rûh-ı insân hâricden menfûh oldu sanur. Rûh-ı izâfînin mahall-i ta'ayyüni kalbdır ki mudğâ-i sanevberiyedir. Eğerçi ki kalb fi'l-hakîka latîfe-i Rabbâniyyedir ve rûh-ı mezkûre mahall-i ta'ayyün olmakdan, rûh mütehayyiz olmak lâzım gelmez. Belki ber vech-i ekmeliyyet mahall-i ta'allukını beyândır. Zîrâ rûhun bedene hulûlü yokdur; belki ta'allukı vardır. Zât-ı mutlakının cemî'-i ta'ayyünâta ta'allukı gibi. Ve rûh-ı nebâtînin mahall-i ta'ayyüni ciğerdir. Ve rûh-ı hayvânînin mahall-i ta'ayyüni dimâğdır. Anınçün mahall-i idrâkdir. Ve cemî'-i hayvânât dahi fi'l-cümle idrâkle muttasıfdır. Ve kalb, rûh ve cismin izdivâcından tevellüd itmiş veled-i şerîfdir ki akl-ı kudsî ana hâdimdir. Ve bundan fehm olındı ki kalb, bu tevellüd hasebiyle mahlûkdır. Anınçün Nâzım (ks) “yaratmış” deyü ta'bîr eyledi. Ve mahlûkiyyetinden sırr-ı kadîm olmaması lâzım gelmez. Belki kendi sırr-ı kadîm ve zuhûrı hâdisdir. Ve anın şâr /4a/olmasından fahm olındı ki âlem-i ecsâm ve ervâh ana nisbetle karye gibidir. Ve karye dahi eğerçi cem'iyeti müştemildir ve emmâ şehre nisbetle basîtdir. Bu sebebden Kur'an kalbe nüzûl itdi. Nitekim Kur'an'da gelir: تَزَلَّ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ عَلَى قَلْبِكَ [Onu kalbine rûhu'l-emîn indirdi.] (Şuarâ, 26/193-194). Ya'ni ma'nâ-yı cem'iyeti müş'ir olan Kur'an'ın mehbitü ma'nâ-yı mezkûrdan mufassah olan kalb oldu. Bundan fehm olındı ki

kalbden eşref nesne yokdur. Pes kuravî olan, şehre muhâceret etmek lâzımdır. Tâ ki ehl-i cem'iyet ola.

Ve kalbin kemâli ilm-i billâhdır. Pes sâir kemâlât-ı kuvâ ve a'zâ anın kemâline tâbi'dir. Ya'ni anın kemâli maksûdün bi'z-zât ve gayrin kemâli maksûdün bi'l-arazdır. Meselâ bir kimse her ne kadar tecvîd ehli olsa anın kemâline kemâl-i lisânî dirler. Ve bir kimse Zerkâ-yı Yemâme gibi üç günlük mesâfeden görse, anın kemâline, kemâl-i basarî dirler. Ve bir kimse Karâd-ı tarîk gibi üç günlük mesâfeden istimâ'-ı savt itse anın kemaline kemâl-i sem'î dirler. Ve bir kimse rehberân-ı kavâfil gibi semt-i kasdı istişâm-ı türâb tarîki ile ma'lûm idinse anın kemâline kemâl-i şemmî dirler. Ve bir kimse ba'zı ricâl gibi üç günlük mesâfeyi bi-tarîki't-tayy bir hatve eylese anın kemâline kemâl-i riclî dirler. Ve bir kimse İbn Mukle ve Yâkût Musta'samî ve İmâd ve Şeyh Amasyavî kadar cevdet-i kitâbet ve hüsn-i hatta mâlik olsa, anın kemâline kemâl-i yedî dirler. Pes kanı kalbin kemâli ki ilm-i billâhdır. Anınçün bu ilm-i billâh hâsıl olmasa bir kemâl ile iftihâr itmek dürüst değildir. Ve eğer kemâl-i kalbî hâsıl gayri kemâlat olmasa dahi bestir. Ve eğer olursa muhassinâtdır ki memdûhdur. Bu sebebdendir ki Hacı Bayrâm-ı Velî ve Yûnus Emre ve emsâli ulûm-ı resmiyye ve kavânîn-i akliyyeden behresi kalîl olanlara hakîm-i ilâhî dirler, gayrilere dimezler. Zîrâ hikmet ki ma'rifetü'l-eşyâi alâ mâ hiye aleyhdır. Ehl-i kalbin sıfatıdır. /4b/Ba'dezâ şehirde mukîm olan kimse her murâd olan nesne ile merzûk olduğu gibi ehl-i kalb dahi böyledir. Bu sebebdendir ki evvel-i bâbü'l-melekût olan felek-i evvel makâm-ı kalbdır. Zîrâ makarr-ı rûhâniyyet Âdem (as)'dir. Pes felek-i evvel bâbü'l evvel-i melekût olmakla cânib-i ulvîsi kantara-i âlem-i ervâh ve cânib-i süflîsi manzara-i âlem-i ecsâmıdır. Bundan fehm olunır ki bu şehir-i kalbde fi'l-cümle tavîle-zen-i ikâmet olmayan kimsenin esb-i rûhu zeyn-i beşeriyetden insilâhdan sonra felek-i evvele doğru tekâpû idemez. Meğer ki îmân-ı gaybîde îkânî ola. Pes bu sûretde câizdir ki tarîk-ı inâyetden şehir-i makâm-ı ervâha vâsıl ve a'mâl-i sâliha-i şer'iyye ile istishâbı hasebiyle makâmât-ı ulviyyeden birine nâzil ola. Ve illâ şehirden ziyâde dûr olan kimseye idrâk-i cum'a yokdur. Elhâsıl sebep-i perîşânî olan kurâ-yı nefis ve tabiatdan şehir-i kalbe muhâceret veyâhût ana karîb bir menzilde ikâmet lâzımdır ki nidâ-yı "irci'î", sem'-i câna resîde oldıkda menzilgâh-ı dile hırâmân ola. Fefhem!

“Bakıcak dîdâr görünür ol şârın kenâresinde.”

“Dîdâr” aslında ârende-i dîd'dir, görme, görücü ma'nâsına, yüzün görinen yerinde isti'mâl olındı. “Kenâre” kâf-ı Arabî'nin fethi ile ve âhirinde hâ-yı gayr-i melfûze ile kenâr, taraf ma'nâsınadır. Ma'lûm ola ki Şeyh-i Nâzım (ks) bu beytde aksa'l-makâmât olan rü'yete işâret eyledi. Anınçün cîm ile bed' eyledi. Zîrâ cîm

cemâle remz ider. Ve felek-i basarî, felek-i sem'îden sonradır. Ya'ni evvel-i muhâtabât-ı sem'iyyedir. Hazret-i Kelîm'e (as) vâki' olduğu gibi.

Ve sâniyen, müşâhedât-ı basariyyedir ki rütbe-i Habîb'dir (as). Bundan fehm olunur ki makâm-ı rü'yet, makâm-ı ma'rifetden efdaldır. Zîrâ makâm-ı sem'de nice ârif vardır ki henüz müşâhedât-ı kalbiye/5a/ ve mu'âyenât-ı sırrıyye ile şerefyâb olmamıştır. Ve rü'yetin iki rütbesi vardır, biri ihtisâs-ı nebevîdir ki dünyâda rü'yeti basariyyedir. Zîrâ bu rü'yet dünyâda cümel-i enbiyâ ve cemî'-i kümmel-i evliyâyâ âlem-i insilâhda hâsıl olmuştur. Hattâ Hazret-i Kelîm'e dahi vakt-i harûrda hâsıldır. Zîrâ ol vakitte memnû' olan rü'yet-i basariyyedir. Nâzım (ks) "bakıcak" didiğinin sırrı budur ki فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِيَ الْأَبْصَارِ [Ey basîret sâhibleri ibret alınız.] (Haşr, 59/2) mûcibince mazhardan zâhire ubûr lâzımdır. Tâ ki cemâl-i Hazret bâhir ola. Ve illâ huceb-i kevnîyye ile mahcûb olanların nazarları mazhara münhasır olmakla ol cemâli görürler ve görmezler. Zîrâ gördükleri mazhar ridâü'l-kibriyâdır. Ve mürtedî olan kimse taht-ı ridâda görünmeyüb görünen bi-hasebi'z-zâhir ridâ olduğu gibi, anları dahi sıfât-ı hüsn ki hissîdir, hüsn-i sıfâtdan işgâl ve işfâl eylemiştir. Zîrâ hüsn sıfât-ı melekûtdandır. Dîde-i his ise mütâla'a-i melekûtdan bî behredir. Belki mütâla'a-i mezkûre, dîde-i dil ile hâsıldır. Nitekim Kur'an'da gelür: وَكَذَلِكَ نُرِي إِبْرَاهِيمَ مَلَكُوتَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ [Böylece İbrâhîm'e yerin ve göklerin hükümrânlığını gösteriyoruz.] (En'âm, 6/76).

Ve "kenâr"dan murâd, şehri kalbin her kenârıdır. Yoksa bir kenârı değildir fakat ve illâ rü'yeti tahdîd lâzım gelir. Zîrâ vücûd-ı Hak bi'l-cümle vechdir. Pes tecellî taraf-ı mahsûsdan değildir. İnkâr-ı rü'yet idenler, gâibi şâhide kıyâs idüb galata düşdiler. Bilmediler ki vech-i mutlaka nazar itmek basar-ı mutlak iledir, mukayyed ile değil. Fefhem cidden! Ve "kenâre" ibâretinde sırrı edak budur ki tahsîl-i rü'yet için isbât-ı bu'd ve tasvîr-i devrî ile temsîl rü'yetidir. Zîrâ dîdâr görünmek, râî ve mer'înin bekâsıyla olur, fenâsıyla değil. Ya'ni râî, mer'îde fânî olsa, ol hâlete rü'yet dinilmez. Zîrâ âlem-i vahdetde şirk olmaz. /5b/ Ve hadîsde gelür: واسألك لذة النظر الى وجهك الكريم ابدًا دائما سرمدًا [Senden ebedî ve dâimî olarak, kerîm vechine bakma lezzetini istiyorum.]¹⁸⁸ Ya'ni ekmelü ehli'r-rivâyeye olan Fahr-i Âlem (sav) cenâbları lezzet-i nazar taleb eylediler. Bu hod ma'lûmdur ki lezzet-i mezkûre bekâyâ nâzırdır. Anınçün ebed ve devâm ile takyîd eylediler. Pes bu ma'nâyâ devâm müşâhede ve her müşâhedede vicdân-ı lezzet, umûr-ı mümkinendedir. Ebrâr ve mukarrebîn meyânında şu kadar fark vardır ki ebrârın lezzeti lezzet-i nâkısadır. Zîrâ henüz tecelliyât-ı ef'âl ve sıfâtdadır. Zîrâ sırrları fenâyâ ve zâta terakkî üzerinedir ve

¹⁸⁸ (Değişik lafızla bkz.) en- Nesâî, es- Sünen, Sehv, 62, c. III, s.55; Ahmed b. Hanbel, el- Müsned, c.V, s.191.

mukarrebînin lezzeti, lezzet-i kâmiledir. Zîrâ tecelliyât-ı ef'âl ve sıfâtdan tecellî-i zâta terakkî itmişlerdir. Ve sıraları bekâya ve sıfâta tenezzül üzerinedir. Pes her ehl-i sıfat ehl-i zât olamaz. Ve her ehl-i zât dahi sıfâta tenezzül bulmaz. Belki nice ârif vâkıf olur ve nicesi dahi ârif-i vâris rütbesin ihrâz ider. Elhâsıl lezzet-i kâmile odur ki mahzar-ı sıfâtda zâhir-i zât ile âşinâ olasın ki hem nûr-ı sıfât ile münevver ve hem cemâl-i zât ile müteşerrif olasın. Bundan fehm olundu ki nice sûretde dûr olanlar fi'l-hakîka nezdiklerdir. Anınçün bu âlem-i dünyâ kimine cennet ve kimine cehennem olmuşdur. Zîrâ esfel-i sâfilînden olmak a'lâ-yı illiyyînde olmağı münâfî değildir. Ateşde olmak gülşende olmağı münâfî olmadığı gibi. Nitekim İbrâhîm (as) hâlidir ve bu cihetdendir ki Kur'an'da gelür: *وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ* [Biz ona şah damarından daha yakınız.] (Kaf, 50/16) ve yine gelür: *وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَ مَا كُنْتُمْ* [Siz her nerede olursanız olun, O sizinle beraberdir.] (Hadîd, 57/4). Pes yâr ile hem-nişîn olan semmü'l-hıyât da olsa dahi yine sahrâ-yı pehnâverdedir. Ve illâ sahrâ-yı fesîha-i cihânda, belki cennet-i sûriyyede olsa dahi yine semmü'l-hıyâtdadır. Binâen alâ hâzâ makâm-ı kalbi tahsîl itmek gerekdir. Zîrâ ziyâde vüs'atinden sırr-ı Hakk'a cilvegâh oldı ve belki kalb libâs-ı Hak oldı. Nitekim /6a/ *ما وسعني ارضي ولا سمائي ولكن وسعني قلب عبدی* [Yere göğe sığmadım, lâkin bir mü'min kulumun kalbine sığdım.]¹⁸⁹ ana remz ider. Bundandır ki ehl-i irâdet olanlar ba'de tahsîl-i hırkatü'l-bâtın zâhirde dahi hırka-pûş olurlar. Kemâl-i ahlâkın sırrını bilmeyenler ise hırka-i dervîşe dahl iderler. Eğerçi kâr-ı hırka bu âsârda müşkil oldı. Zîrâ bî-mağz olan kışra döndi ve Şeyh Nâzım (ks) şehrin kenâresini rü'yete zarf eyledi. Zîrâ rü'yetin takayyüdünden mer'înin takayyüdü lâzım gelmez. Anınçün Kur'an'da gelür: *وَفِيهَا مَا تَشْتَهِيهِ الْأَنْفُسُ وَتَلَذُّ الْأَعْيُنُ* [Orada gözlerin sürûru ve nefislerin arzuladığı şeyler vardır.] (Zuhruf, 43/71). Ya'ni bu âyetde a'yûn-i ehl-i cennete lezzet-bahş olan rü'yet-i Hak'dır. Maahâzâ cennet ana zarf olmuşdur. Nitekim harf zarfdan me'hûzdür ve yine Tenzîl'de gelür: *وَجُودٌ يَوْمَئِذٍ نَاضِرَةٌ إِلَىٰ رَبِّهَا نَاطِرَةٌ* [O gün bir takım yüzler, Rablerine bakıp parlayacaktır.] (Kıyâme, 75/22-23). Ya'ni bu kevl-i münîfde zaman nazara zarf olmuşdur ve yine sûre-i Necm'de gelür: *عِنْدَ سِدْرَةِ الْمُنْتَهَىٰ* [Sidre-i müntehânın yanında.] (Necm, 53/14). Ya'ni indiyet rü'yet-i Hakk'a zarf olmuşdur. Alâ ahadi'l-akvâl ve Vâkıât-ı Hüdâiyye'de gelür: *من احب رؤية احب محلها وهو الجنة* [Kim rü'yeti ya'ni Allah'ı görmeyi severse, görülen yeri de sever ki bu cennettir.] *ولو قال ارى الله فى الجنة يكفر ولو قال من الجنة لا يكفر* [Kim Allah'ı cennette görürüm derse, o kâfirdir. Kim Allah'ı cennetten görürüm derse, kâfir değildir.] dediklerinde cedvâ yokdur. Zîrâ cennetin râî ve rü'yete zarfiyyetinden mer'îye dahi zarfiyyeti fehm eylemişlerdir. Hak Teâlâ ise zamân ve mekâna hulûlden münezzehtir. Bu ise sût-i fehmdir. Zîrâ bir kimse *رايت الهلال عند الشجرة*

¹⁸⁹ el-Aclûnî, Keşfü'l Hafâ, c.II, s.100.

الغلانية [Falan ağacın yanında hilâli gördüm.] dise şecere nefis-i hilâle zarf olmaz. Belki râfiye ve rü'yetine zarf olur. Mü'min karındaş Fahr-i Âlem (sav) dünyâda baş gözi ile Hakk'ı gördi dirler. Bu ne makûle sözdür teemmül eyle. Eğerçi ki anın rü'yeti makâm-ı terkîbin nihâyetinde cesed-i Enver ve 'ayn-ı ezher ve sırr-ı azharın ahadiyyeti ile idi. Pes kayd cânib-i abde göredir, cânib-i Hakk'a göre değil. Ve abd kuyûd-ı zî-mutlak /6b/ olsa vücûdı vücûd-ı Mevlâ gibi bi'l-cümle 'ayn olur. Pes kayd kande kalur ve halât-ı salâtda bu ma'nâ gâlib olmağla ya'ni anda muhâzât-ı hazret-i ilâhiye bulunmağla Cenâb-ı Risâletpenâh (as) ol halde kazâdan dahi görürler. Maksûd-ı nebevî cihet-i kazâyı tahsîs değildir. Zîrâ ol halde cemî'-i cihât-ı basar olurdu. Belki bi-hasebi'l-imâme sufûf-ı sahâbeyi takaddümleri hasebiyledir. وجعلت قرة العين في الصلاة [Gözümün nûru namazdır.]¹⁹⁰ sırrı budur. Fehmden âciz olanlar ise vaz'ına zâhib olurlar. Zîrâ evveli dünyâ ve âhiri ukbâ ve belki Mevlâ olmak nice mümkündür dirler. Bilmezler ki salâtın zâhiri dünyâdan olmak bâtını ukbâdan olmağı münâfi değildir. Ve belki kemâl odur ki kayd içinde kayddan mutlak olasın. Ya'ni cesed ve dünyâ mahsûr ve mukayyed iken Rabb-i Vâhid-i Kahhâr'ı bu mahsûr ve mukayyed içinde rü'yet ile, mahsûru ve mukayyedi dahi hasr ve kaydan tahlîs idüb الان على ما كان عليه [Şimdi geçmişte olduğu şey üzeredir.] sırr-ı amîki ile devr idesin. Ba'dezâ mahsûl-i ma'nâ-yı beyt budur ki bir kimse ki sâlik-i mükâşif ve ârif-i muâyin ve vâsıl-ı vâcid ola. Ve şehri kalbe tarîk-i fenâdan duhûl bula ve bakâ-yı sıfât-ı Hak'la Hakk'a nazar sala. Ol şehrin çevresinde ve her tarafında ve derûn ve bîrûnunda cemâl-i Hakk'ı mutâla'a ider. Zîrâ dimişlerdir ki ليس في الدار غيره الديار [Evde sâhibinden başkası yoktur.] ve bunda وَأَشْرَقَتِ الْأَرْضُ بِنُورِ رَبِّهَا [Yeryüzü Rabbinin nûru ile aydınlandı.] (Zümer, 39/69). sırrına remz ve telvîh vardır. Zîrâ gerçi rü'yet-i hakîkiyye cisimden münselih olub ayna terakkî ve 'ayndan dahi tecerrüd idüb sırr-ı mücerrede vusûl ile olur. Velâkin âlem-i ulvî ve süflî eğer enfüsî ve eğer âfâkî cemâl-i Hakk'ın tenezzülât ve istirsâlâtındandır. Pes cesed dahi matıyye-i rûh olmak sebebiyle behre-ver-i tecellîdir ve mahall-i tecellîden bî-tecellî geçilmez ve kanđı mîzâb-ı vücûd vardır ki andan bir gûne feyz içilmez. Ve bundan zâhir oldu ki âlem-i şehirde /7a/ hezâr-ı merâtib-i tecelliyâtdır. Zîrâ tecelliyât-ı şühûdiyye, tecelliyât-ı vücûdiyyeye menûtdur. Bu ma'nâdan bî-behre olan şühûd-u libâs-ı vücûddan tecrîd itmek ister. Bu ise mahbûbu uryân eylemekdir. Sırr-ı mahbûb ise uryân oldukda ne sen kalursın ve ne meyâne ve kenârın kalur. Pes kelâm-ı gafletden istikâzdadur. Yoksa hetk-i perdede değüldür. Suâl olunursa ki gaflet nedir? Cevâb budur ki yetmiş bin hicâbdır ki kimi zulmânî ve kimi dahi nûrânîdir. Nitekim hadîsde gelür: حجابہ النور [O'nun perdesi nûrdur.] ve bir rivâyetde gelür: حجابہ النار [O'nun perdesi ateştir.]¹⁹¹ Ve

¹⁹⁰ Neseî, İşratü'n Nisa, 10.

¹⁹¹ Müslim, el-Camiu's Sahih, İman, c.I, s.162; İbn Mâce, es Sünen, Mukaddime, 13, c.I, s.70.

bu hicâb gâfile göredir ki mahcûbdur. Ya'ni hâlet-i visâlde vuslatı nidüğün bilmez. Yoksa mükâşife ve Hakk'a göre değildir. Zîrâ Hak Teâlâ mahcûb değildir ve illâ mahsûr olmak lâzım gelür. Belki kendi sıfatı ile muhtecibdir. Nev-arûs tutuk ile muhtecib olduğu gibi. Tutuk, ya'ni kınâ' ise ana hicâb değildir. Belki gayra hicâbdır. Bu meclisde ise gayr yokdur. Pes sıfât-ı Hak kime hicâb olur ve kezâlik âyîne mer'î ve râiye hicâb olmaz. Pes hicâb didikleri gözde olan perdedir ve gözde şûrb-i 'ayn ile ta'bîr ider ve 'ayndan maksûd zâtdır. Ve zâtdan murâd hakîkat-i insâniyyedir ki hakîkat-i vücûdiyye ve imkânîyyenin berzahıdır. Pes bu hakîkat-i hucüb-i kevnîyye ve gayr-i kevnîyyeden tecrîd iden cemâl-i Hazret'i görür ve illâ felâ. Suâl olunursa ki hucüb-i kevnîyye nedir? Cevâb budur ki âlem-i ecsâm ve ervâhdır. Zîrâ ikisi dahi makâm-ı halkdandır. Nitekim Kur'an'da gelür: **أَلَا لَهُ الْخَلْقُ وَالْأَمْرُ** [Biliniz ki halk ve emr O'nundur.] (A'râf, 7/54). Ve rûhun âlem-i emrden ya'ni bî-madde ve bî-müddet olduğu mahlûkıyyetini münâfî değildir. Nitekim hadîsde gelür: **اول ما خلق الله روحى** [Allah'ın yarattığı ilk şey rûhumdur.]¹⁹² ya'ni suâl olunursa ki hucüb-i gayr-i kevnîyye nedir? Cevâb budur ki mes'ele-i meskût-ı anhâdandır. Hüviyyet-i mutlaka ve zât-ı ahadiyyeye vâsıl olanlar bilürler. /7b/ Ve bunda tenbîh vardır ki gözi olanlar şehr-i kalbi mutâla'aya gelürler ve ehl-i dili ziyâret idüb anların rü'yetini nümûdâr-ı rü'yet-i Hak bilürler. Zîrâ anların kalbi nazargâh-ı ilâhî ve musabb-ı feyz-i nâmütenâhîdir. Bu sebebdendir ki ehl-i dilin kavlen ve fi'len kavânîni mer'îyye ve cümle-i evzâ' ve etvâr-ı şer'îyyedir. Zîrâ sûret-i Hak'dır ve Hak'da zulüm olmadığı gibi sûret-i Hak'da dahi yokdur. Ve hadîs'de gelür: **من رأى فقد رأى الحق** [Beni gören muhakkak Hakk'ı görmüştür.]¹⁹³ Ve Seyyidü't-Tâife Cüneyd-i Bağdâdî buyurur: **ليس فى حبتي سوى الله** [Cübbemin içinde Allah'tan başka kimse yoktur.] Ve kelâm-ı Mansûr'da gelür: **انا الحق** [Ben Hakk'ım.] Ve Şeyh Şiblî buyurur: **انا اسمع و انا اقول** [Ben işitirim, ben konuşurum.] Ve reîsü'l-ârifîn Şeyh Muhyiddîn buyurur: **لو عرفتمونى لسجدتمونى** [Eğer beni tanısaydınız bana secde ederdiniz.] Ve Ebu'l-Hasani'l-Harakânî buyurur: **الصوفى ليس بمخلوق** [Sûfî mahlûk değildir.] Ve alâ hâzâ erbâb-ı hakîkatden niceler kaddesallâhü esrârahüm zübde-i hakîkatden dimâğ-ı ehl-i dile çâşni-bahş olmuşlar ve kelimât-ı irfâniyye söylemişlerdir. Cümlesinin maksûdu ve kemâl-i Hakk'ın zuhûru beyân ve cemâl ve celâlinin hakâikını ayândır. Vay ol karvî meşreb olan mahcûba ki yetmiş bin perde ile pîçîde ola ve dîdelerine mîl-i amâ çekilüb şehr-i dile hareketden kala ve şehir ve şehrî nedir bilmeye.

“Nâgehân o şâra vardum, o şârı yapılır gördüm.”

¹⁹² Hucviri, Keşfu'l Mahcûb, s.391.

¹⁹³ el- Buhâri, el-Camiu's- Sahih, Ta'bîr, 10, c.VIII, s.72; Müslim, Age, Rûya, 1, c.II, s.1776.

“Nâgehân”, nâ-gâh dimekdir, ansuzın ma'nâsına ki Arab “füc'eten” der. “Nâ” nefy içindir, “leyse” ma'nâsına ki lisân-ı Türkî'de andan “değil” ile ta'bîr olunur. Meselâ “nâmerd”, er değil dimekdir. “Geh” gâh'dan tahfîf olunmuşdur. Âhirine lâhık olan elif ve nun nisbet ve te'kîd ifâde ider. Burada “nâgehân” ibâreti ziyâre mahallinde vâki' olmuşdur. Zîrâ zuhûr-ı nûr-i keşf fücâ'idir ve ibtidâ-yı meb'asde gelür. فجائه الوحي [Ona vahiy geldi.] Ya'ni nâgâh ana vahiy geldi. evliyâyâ ilhâm ve keşf ve tecellî geldüğü gibi. Zîrâ sünnet-i ilâhiyye vakt-i kerâmeti ihfâdır. Eğerçi ki müste'hil /8a/ kerâmet olan kable'l-vukû' kerâmete müteheyyîdir. Anınçün sâlik-i meczûb dirler ve ol ki meczûb-i sâlikdir. Kâide-i ilâhiyye üzerine olmaduğundan mâ-adâ vukû'u nâdir ve sülûkü kem-yâbdır. Anınçün ekser mecânîn bu kabîldendir. Pes Şeyh Nâzım (ks) şehri kalbin fî nefsi'l-emr hâlini beyândan sonra kendinin hâlini dahi ayân eyledi ve ehl-i mükâşefe ve müşâhededen olduğunu tasrîh kıldı. Zîrâ şâra varmak karyeden intikâl ve kadem-be-kadem andan irtihâl iledir. Karyeden murâd ise evvelâ ceseddır ki tabiat dedikleri anı müştemildir. Ve sâniyen nefsdır ki cünd-i hevâ ile kurb-i şâr-ı dilde bir sevâd-ı a'zam gibidür ve rûh-i insânî âlem-i tabiat ve nefsde iken mahcûbdur. Zîrâ ikisi de elvâs makûlesidir. Anınçün Kur'an'da gelür: اى جدد روحك عن تعلق الطبيعة و النفس حتى [Hemen pabuçlarını çıkar.] (Tâhâ, 20/12). Rûhunu, nefse ve doğaya bağlayıp uzak tutarsan kavuşma ve yakınlaşma makâmına ulaşırsın.] Ve yine Tenzîl'de gelür: لا يمسُّه إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ [Ona ancak temizlenenler dokunabilir.] (Vâkıa, 56/79). الا المطهرون عن اللوث الطلقات مطلقا [Kirden ve pislikten kesinlikle uzak kalanlar Kur'an-ı Kerîm'e dokunabilirler.] Pes shevât-ı hissiyeden munkatı' oldukda gûyâ şehri dilin iki menzilinden birine kat' itmiş olur. Andan sonra âzim-i akabe-i nefis olub anın dahi neşîb ü firâz-ı hevâssini bertaraf itdikde gûyâ şedâid-i zulumâtdan necât bulur ve tebâşîr-i envâr-ı kalb ile çehre-fürûz olmağa başlar ve şehri kalbe duhûl ile nefsin hicâb-ı hissi münharik olub bâb-ı melekût-ı ef'âl açılır ve bu bâbda üzerine nisâr-ı tevhîd saçılır. Andan sonra rûh-ı garîb seyr-i vatan arzusıyla yola düşer. Tâ ki makarr-ı evveline vusûlde telvîn-i kalb temkîne mübeddel olur ve orada nefsin perde-i hayâlî derîde olub bâb-ı melekût-ı sıfât açılır ve bu bâbda üzerine nisâr-ı tecrîd saçılır. Andan sonra/8b/ seyr-i makâm sırrı için himmet-bülend idüb sahrâ-nevred ve bâdiye-peymâ olarak dâhil-i dervâze-i sırr-ı pâk oldukda melekût-ı zât münkeşif olur ve nefsin nikâb-ı vehmi izâle kılınur ve üzerine nisâr-ı tefrîd saçılır ve bu makâmâta ale't-tertîb feth-i karîb ve feth-i mübîn ve feth-i mutlak dinilür. Kur'an'da şevâhidi vardır. Ve bu merâtibe vusûlden sonra tahtgâh-ı dile avdet hâsıl olub ahkâm-ı emr ü nehy zuhûr itmeğe başlar. Ve tıf-ı veledi'l-kalb halîfetullâhi fî arzi'l-vücûd olub her ne murâd-ı ilâhî olursa anı işler. Zîrâ ba'dezîn ne kadar ümerâ-i kavî ve reâyâ-yı cevârih var ise cümlesi yanında fermân-revâ olur ve şehri vücûdun

bâzârında mîzân-ı adl vaz' olunub serâpâ ahâlî zulm-i tabîat-ı vücûd-ı nefsdan halâs olurlar. Zîrâ اذا صلح صلح الجسد كله [Kalb düzgün olursa, tüm beden düzgün olur.]¹⁹⁴ sırrı nümâyân olur ve bu sırr-ı azîm de hazret-i Kur'an'da gelir: إِنَّ الْمُلُوكَ إِذَا دَخَلُوا قَرْيَةً أَفْسَدُوهَا [Melike, hükümdârlar bir memlekete girdilermi, orayı perîşân ederler, dedi.] (Neml, 27/34). Zîrâ karye-i vücûdî hâlet-i ûlâsından ihrâc ve bu vechile anı ifsâd itmek 'ayn-ı ıslâhdır ki sûret-i zulümde mahz-ı addir. Anınçün bi-tarîki'l-işâre medh-i insânda gelir: إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا [Doğrusu o insân çok zâlim ve çok câhildir.] (Ahzâb, 33/72). Ve yine Tenzîl'de gelir وَتَحْسَبُهُمْ أَيْقَانًا وَهُمْ رُقُودٌ [Kendileri uykuda oldukları halde sen onları uyanık sanırsın.] (Kehf, 18/18). اى رُقُودٍ عَنِ النَّفْسِ وَصِفَاتِهَا لِاشْعُورِ لَهَا بِمَا أَبَدَا بِلِ كُلِّ مَا أَبَدَا فِي مَرَاتِبِهِمْ وَهُوَ [Ya'ni nefis ve özelliklerini bilmemektir. İnsanların bunları hissetmesi mümkün değildir. Aksine görüntülerinde ortaya çıkan herşey Hakk'ın sûretidir.] Ve hadîsde gelir ki: ينام عيناى ولا ينام عينا قلبى [Gözlerim uyur ama kalbim uyumaz.]¹⁹⁵ bu cihetdendir ki menâmla âlem-i hisden me'hûz olduktan sonra bi-tarîki'l-hâssa tecdîd-i vücûd itmezlerdi. Zîrâ menâm anların yakaza-i kâmilelerine göre müfsid-i vücûd değil idi. velâkin sâirler bu derecede değildir. Ya'ni bir vâris-i Muhammedî her ne kadar kalb-i Muhammed (as) üzerine olsa yine perdeden hâlî değildir. Pes bi'l-külliyeye bî-perde olmak ve yek bâre bakıyye-i nefsdan necât bulmak hasâis-ı Muhammediyye'dendir./9a/ Fa'rif cidden. [İyi anla!] Ve Şeyh Nâzım'ın (ks) "ol şârı yapılır gördüm" didüğünün sırrı budur ki şehri dil cennet-i ma'neviyyedir. Ve cennet-i sûriyye aslında mücerred dîvâr ve sâhadan ibâret olub ile'l-ân ve ilâ kıyâmi's-sâ'a a'mâl-i mükellifîn ve ahvâl-i mü'minînin suveriyle imâret-pezîr olduğu gibi cennet-i ma'neviyye dahi kıyâmet-i suğrâ ve kıyâmet-i kübrâ gâyetine dek ma'mûr olmaktadır. Zîrâ kıyâmetde olan helâk-i küllî ve fenâ-i tâm def'-i mazarrat makûlesidir. Bu ise celb-i menfaati münâfî değildir. Ya'ni inde'l-ârifin kıyâmet itlâk olunan fenâ-i azîm ki satvet-i tecellî-i celâldir, anınla cümle-i ta'ayyünât ve inniyât fenâ bulur. Perde-i ta'ayyünât ise cemâl-i Hakk'a hicâbdır. Zîrâ ef'âl sıfâtın ve sıfât dahi zâtın nikâbıdır. Ve bu nikâbın irtifâ'ı ise satvet-i mezkûre yediyle olur. Pes kable'l-kıyâme derdest olan kesb ve ba'de'l-kıyâme husûle gelen fazl, bu ikisi hilye-i cennet-i sûriyye ve ma'neviyyedir. Ve cennet-i sûriyye müstemil olduğu adne bilâvâsita yed-i kudret ile tesviye olunduğu gibi anın nümûdârı olan cennet-i ma'neviyye dahi böyledir. Zîrâ ikisi dahi makâm-ı dîdârdır. Ve ma'nâ sûretten efdaldır. Anınçün beyt-i dil ki arşullahdır, Kâ'be'den ve sâir mevâtın-ı şerîfe ve bukâ'-ı münîfeden ercahdır. İmdi Şeyh Nâzım'ın (ks) şehri kalbi yapılır gördüğü mahall-i kudrete itlâ kabîlindedir. Zîrâ kudretin makdûra ta'alluku keyfiyyeti herkese ma'lûm değildir. Pes temâşâ-yı acîbdür ki dîde-i dil anın mutâla'asıyla rûşenâ ve cân-ı azîz anın

¹⁹⁴ el-Buharî, Age, İman, 39, c.I, s.19; Müslim, Age, Musakât, 20, c.II, s.1219-1220.

¹⁹⁵ el-Buharî, Age, Teheccüd, 16, c.II, S.48; Müslim, Age, Müsafirîn, 17, c.I, s.509.

esrârıyla âşinâ ola. Vay ol harâb-âbâd olan dile ki imârete sâlih olmaya veyâhût imâreti için bir mi'mâr-ı hezârfen bulmaya. Ve veyl ol kese ki harîm-i kurba duhûlden mamnû' ve mezcûr ve mükâşefe-i esrâr-ı lâhûtdan her vechile mahrûm ve mahcûr ola./9b/

“Ben dahi bile yapıldım tâş u toprak arasında.”

“Taş”dan murâd asılda kalbdır. Nitekim Kur'an'da gelür: **ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ مِّنْ بَعْدِ ذَلِكَ** [Ne var ki bunlardan sonra yine kalbleriniz katılaştı. Artık kalbleriniz taş gibi yâhût daha da katıdır.] (Bakara, 2/74). Velâkin ba'de't-tezkiye cevher-i girân-mâye ve âyîne-i cihân-nümâ makûlesidir. Pes bu sûretde ana taş itlâk olunmak mâ kâne aleyh i'tibâriyledir. Yetîme ba'de'l-bülûğ yetîm dinildiği gibi. Suâl olunursa ki ahcâr-ı nefîseye dahi taş dirlir. Pes haml-i mecâza hâcet kalmaz. Cevâbı budur ki toprak zikri anı hacet-i hasîse tahsîs ider. Zîrâ topraktan murâd tabîatdır ki cesed anın âsârındandır. Nitekim Kur'an'da gelür: **خَلَقَكُمْ مِّنْ تُرَابٍ** [Sizi topraktan yaratan.] (Ğâfir, 40/67). Ey bilâ i'tibâri'l-mezc ve yine Kur'an'da gelür: **خَلَقَكُمْ مِّنْ طِينٍ** [O sizi çamurdan yarattı.] (En'âm, 6/2). Ey bi-i'tibâri'l-mezc ve câizdir ki taş ile murâd cesedin müştamil olduğu 'azm ve toprak ile maksûd lahm ola. Zîrâ 'izâmı cibâle teşbîh iderler. Cibâl ise taşdan ibâretdir. Pes biri zâhire ve biri dahi bâtına remz olur. Zîrâ bâtın-ı halk vücûd-ı Hak olduğu gibi zâhir-i halk dahi vücûd-ı Hak'dır. Nitekim dimişlerdir ki: **إِنَّمَا الْكُونُ حَيَالٌ وَهُوَ الْحَقُّ فِي الْحَقِيقَةِ** [Şüphesiz varlık hayâldir, gerçekten o hakîkatte Hak'tır.] Ya'ni kevnin hayâl ve sûret makûlesi olduğu hayâl-i mücerred ve sûret-i mahza olmasını müstelzim değildir. Zîrâ Hakk'ın merâtibi vardır. Pes her mertebe Hak'dır. Şu kadar vardır ki ba'zı merâtibe butlân-ı izâfî dirlir. Meselâ menâmda görinen sûret-i hayâliyye hakdır. Zîrâ 'ayn-ı hâricîde sûret-i hakîkiyyesi vardır. Ve sûret-i hakîkiyyeye mukâbil olan sûret-i zılliyye dahi sûret-i hakîkiyyeden ma'dûddur. Nitekim Kur'an'da gelür: **فَذَجَعَلَهَا رَبِّي حَقًّا** [Muhakkak ki Rabbim onu gerçekleştirdi.] (Yûsuf, 12/100). **إِنَّمَا الْكُونُ حَيَالٌ وَهُوَ الْحَقُّ فِي الْحَقِيقَةِ** [Allah, Yusuf'un rüyasını, benzerinin dışında gerçekleştirdi.] Suâl olunursa ki dünyâ dahi ekvândan olmağla hayâldir. Pes nice hakdır? Cevâbı budur ki âhirete mukâbil olduğu cihetden/10a/ hakdır. Suâl olunursa ki âhîret dahi hayâldir. Zîrâ ekvândandır. Anınçün Hakk'a firârla vârid olmuşdur. Cevâbı budur ki âhîretde olan tâ-i te'nîs ta'yîn-i mertebe için ârız olmuşdur. Maksûd evveli ve âhiri olmayan Allahu Teâlâ'dır. Vücûd-ı Hak ise vücûd-ı hakîkîdir. Pes vücûd-ı hakîkînin zılli dahi böyledir. Belki zıll, zü'z-zılda fenâ bulub zılliyyet i'tibâren ve hükmen kalmışdır. Nazar ile ilmullâha bak, gör. Eğer zıll ma'lûmât-ı ilâhiyyeden ise nice selb idebilürsün. Ve bundan fehm olundu ki Şeyh Nâzım'ın (ks) kelâmından olan “ben” lafzı hakîkat-ı insâniyyeden ibâretdir ki hakîkat-ı vücûdiyye ve hakîkat-ı imkâniyyeyi

câmi'dir. Pes zıll-i vücûd ki cânib-i beşeriyetdir, hakikat-ı imkâniyyenin âsârındandır ve zü'z-zıll ki cânib-i hakikatdir, hakikat-ı vücûbiyyenin envârındandır egerçeki hakikatı imkâniyye dahi hakikat-ı vücûbiyyenin etvârındandır ve ana muhâziyedir. Fefhem cidden! Ve bu ma'nâdan bi-hasebi'z-zevk haberdâr olan ârif-i billâh bilir ol sırr-ı hadîsi ki gelür: السلطان ظل الله [Hükümdâr, Allah'ın gölgesidir.]¹⁹⁶ اى ظل الحقيقة الالهية وهى عبارة عن الصفات السبع المرتبة من الحياة و العلم و الارادة و القدرة و السمع و البصر و الكلام وهى التى اشار اليها الصورة [Ya'ni ilâhî hakikatın gölgesidir. Ve bunlar hayât, ilim, irâde, kudret, sem', basar, kelâmdan oluşan yedi sıfâtdan ibâretdir. Ve bunlar sûretin kendisine işâret ettiği şeylerdir.] ان الله خلق آدم على صورته [Allah Âdem'i kendi sûretinde yarattı.]¹⁹⁷ Fî kavlihî aleyhisselâm. Ve bundan rûnümâ oldu ol sırr-ı kelâm ki *Muhammediyye'* de gelür:

Ârifin bir yüzü vardır, Hak cemâlinden yana

*Ger gözükse oladı ma'bûd-ı halk ey şehri-yâr.*¹⁹⁸

Ya'ni insân-ı hakîkînin perdesi hakikat-i imkâniyyedir. Eger bu perde anı setr itmese, mescûd-ı halk olurdu. Ya'ni hakikat-ı vücûbiyye yüzünden ve melâikenin Âdem (as)'a secdeleri emr-i Hakk'a imtisâlidir. Yoksa hakîkate ârif olduklarından /10b/ değil. Şâhidi budur ki melâike ehl-i tenzîhdır. Anınçün نسبح بحمدك وتقدس لك [Allah'ım senin hamdini tesbîh eder ve seni yüceltiriz.] dirlir. Âdem ise hakikat-ı cemâli ve celâli hâvî ve sırr-ı teşbîh ve tenzîhi müştemildir. Anınçün zâtı nüsha-i rahmine ya'ni kitâb-ı hakâik-ı ilâhiyye ve vücûdu mushaf-ı fi'linin âyat-ı müteşâbihâtındandır. Pes tenzîh ehlinin secdesi dahi tenzîhi mahmûldür. Fa'rif cidden! [İyi anla!] Ve Şeyh Nâzım'ın (ks) zâhir-i cesed ve bâtın-ı vücûd içinde yapılması hakikat-ı insâniyye cümle a'zâ ve kuvâya sereyânına işâretdir. Anınçün Kur'an'da gelür: إِيَّاكَ نَعْبُدُ [Ancak sana ibâdet ederiz.] (Fâtiha, 1/5). Ya'ni na'bûdü, nûn-ı cem'î ile eczâ-i vücûda nâzırdır. Zîrâ her birinden hakikat-ı insâniyye yüzünden bir ibâdet ve bir teveccüh matlûbdur. Pes hakikat-ı insâniyye bu cümleden ya'ni bi-hükmi'l-asl heykel-i ma'nevîden ve bi-hükmi't-teb' heykel-i sûrîden ibâretdir. Ve icmâl-i insân tafsîl-i eşyâya nâzır olıcak, insân didikleri cem'î-i eşyâdan ibâret oldu. Ya'ni eşyâdan her bir cüz'-i lâ-yetecezzâ hakikat-ı insâniyyeden bir hisseyi hâmil oldu. Şöyle ki eşyânın Hakk'a irtibâtı ol hisse iledür. Zîrâ insân câmi'-i cem'î-i esmâ ve vesîle-i Hak'dır. Ve bu sırr-ı azîme nâzırdır. Ol bâzâr ki cennetde kurulur ve anda

¹⁹⁶ Aclûnî, Age, c.I, s.552; el- Muttekî Ali, Kenzü'l Ummal, c.VI, s.4; el- Heysemî Nureddin, Mecmeu'z- Zevâid, c.V, s.196.

¹⁹⁷ el- Buharî, Age, İsti'zân, 1, c.V, S.125.

¹⁹⁸ Âmil Çelebioğlu, Muhammediye II, (Araştırma- İnceleme Dizisi) M.E.B, İstanbul 1996, s.324.

alan ve satan ve satılan kendi olur. zîrâ vech-i küllî olmağla cümleyi câmi'dir. Pes eğer orada ve eğer burada kendinden gayrı yokdur ve bu sırr-ı acîb üzerine dimişlerdir ki ليس في الدار غيره ديار [Evde ondan başka ev sâhibi yoktur.] Sâlik karındaş bir hoş fehm eyle ki sen şehri kalbden ibâretsin. Ve şehri kalbin fevkânî ve tahtânî tevâbii yine sensin. Sen hem der ü dîvâr ve hem sarây-ı vücûd ve tahtgâh-ı tecellîde oturan hünkârsın. Kesret-i suverden hezâr göründünse yine birsin ve tecelliyât-ı mütenevvi'adan mahsûs oldun. Feemmâ yine sırsın. Pes sen seni ifnâ eyle. Tâ ki meçhûl olasın. Ve yine sen seni izhâr eyle. Tâ ki ma'lûm olasın. Velâkin bu ma'nâda/11a/ ilhâd ve zendaka ve hulûl ve ittihâd belâlarından sakınasın. Zîrâ Rabbü'l-âlemîn sana mîzân gönderdi. Nitekim buyurur Rabbü'l-âlemîn. Ve yine buyurur: فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ [Muhakkak ki Allah bütün âlemlerden müstağnîdir.] (Âl-i İmrân, 3/97). Pes senin ceyb-i vücûdundan üçyüz altmış bin âlem ser-zede olursa sûret-i Hak senden zâhir olmuş olur. Velâkin abd, Rabb olmaz. Var imdi sen dahi abd-i Rabb ol ki Rabb-i abd olmak sevâsını ko. Zîrâ sende vücûb-i vücûd yokdur ve eserinden satve buldunsa vîrân oldun ve vîrân olan yerlerin her cânibine şems tulû' eyleyüb pertev-endâz olmakdan şems ol vîrâneye nüzûl itmek veyâhût anınla müttehîd olmak lâzım gelmez. Pes şeş ciheti gözle, eğerçi ki bî-cihet ol, nazar eyle Şeyh Nâzım'ın (ks) kemâline ki tarîk-i remze sülûk eyledi ve hetk-i perde itmek lâzım gelmesün için cemâl-i ma'sûkî âyîne-i temsîlden gösterdi ve hayme-i kelâmı sahrâ-yı hakîkatin aksâsına kurdu. Tâ ki sırr-ı vahdet ilm-i cibâl-i vücûd olmaya ve her bir ser ü pâ olan kimse ol cânibe yol bulmaya. Zîrâ Allahu Teâlâ ğayûrdur ve abdde dahi gayret-i ilâhiyye gerekdir. Nitekim eserde gelür:

الغيرة من الايمان اى ظاهر الغيرة لظاهر الايمان فباطنها لباطنه فافهم وكن من اهل اللب لامن ارباب القشر فان كنت جمعت بينهما فذاك وهو المراد بالاسم الظاهر و الباطن و ليس الجمع بينهما من قبيل جميع الاضرار فانهما بحسب المقامين. نعم الكمال هنا هو الجمع بين الضدين وليس من يطير بجناح واحد كمن يطير بالجناحين. فالظاهر كمال و الباطن اكمل منه و القشر نفع و اللبس انفع منه ومن مشى على المراتب امنا من العثور ومن كان وسطا صين عن مخالفة الجمهور و الحق مع السواد الاعظم. والسواد الاعظم هو الحق و الحق واحد لا شريك له قطعا.

/11b/[Gayret, îmândandır. Gayretin zâhiri, îmânın zâhiri için, bâtını da bâtını içindir. Öyleyse bunları anla ve dış görünüş (kışır) erbâbından değil de akıl ehlinden ol. Eğer o ikisinin (zâhir ve bâtın) arasını birleştirebilirsen, zâhir ve bâtın isimle kastedilen O'dur. O ikisinin arasını birleştirmek, zıddı birleştirmek kabîlinden değildir. Şüphesiz ki o ikisi, iki makâma göredir. Burada kemâl ne güzeldir. Ki o iki zıddın arasını birleştirmekdir. Tek kanatla uçan kimse, iki kanatla uçan gibi değildir. Zâhir iyi ise bâtın ondan daha iyidir. Kabuk faydalı ise (öze inmek) ondan daha faydalıdır. Kim mertebeler üzerinde yürürse, sıkıntılardan emîn olur. kim vasat

olursa, çoğunluğun tepkisinden korunur. Hak, çoğunlukla beraberdir. Çoğunluk da Hak'tır. Hak ise birdir, aslâ ortağı yoktur.]

“Şâkirdleri taş yonarlar, yonub üstâza sunarlar.”

“Üstâz” zâl-i mu'ceme ile mu'arrebdir. Velâkin şî'r-i câhilîde gelmemiştir. San'atında mâhir olana üstâz dirler. Ve müeddib-i nâs ve muallimü'l-hayr olanlara dahi itlâk olunur. Zîrâ san'at ki icâdetü'l-fi'ldir anlarda dahi mevcûddur. Burada üstâzdan murâd şeyh-i müsellik ve şâkirden muksûd mürîd-i sâlikdir. Taş ise haceri kalbdür, yonulduğu terbiyesidir. Zîrâ eğer haceri kalb fi'l-hakîka haceri nefis makûlesinden ise terbiye ile saykal-pezîr olub şekl-i âyîne rûnümâ olur. ve eğer haceri hasîs cinsinden ise ilâc kabul itmeyüb hâli üzerine kalur. Nitekim Şeyh Sa'dî nazmında gelür:

توان پاک کردن ز رنگ آئینه ولیکن نیاید ز سنگ آئینه

[Aynanın rengini temizleyebilirsin, ancak aynanın cevherinden gideremezsin.]

Suâl olunursa ki Hz. Mevlânâ'nın (ks) bu nazmindan nedür ki Mesnevî'de îrâd ider:

گر تو سنگ صحرا و مرمر شوی نه چون بصاحب دل رسی جوهر شوی

[Sen sahrânın taşı ve mermer olabilirsen de, gönül sâhibine ulaşıp cevher olamazsın.]

Zîrâ bundan fehm olunur ki mürşid-i kâmil taş-pâre misâl olan kalbi tercîh ile cevher sûretine kor. Cevâb budur ki bundan maksûd cevher olmağa müsta'idd olan sahrâ ve mermerdir, gayri değıl. Zîrâ ba'zı süllâk meftûr oldukları ma'nâ üzerine cârî olular ve fitrat-ı asliyyeden tağayyür bulmazlar. Bundan merzûku'l-bidâye ve'n-nihâyedir. Şeyh Abdülkâdir el-Geylânî ve Şeyh Muhyiddîn el-Arabî ve Üveysü'l-Karenî gibi kaddesallâhü esrârahüm ve ba'zıları dahi evâil-i hâlde tağyîr-i fitrat idüb sonra mürşid-i kâmile mukârenet ile cilâ-bahş âyîne-i dil olurlar. Bunlar mahrûmu'l-bidâye ve merzûku'n-nihâyedir. Fudayl İyâz ve Mâlik Dînâr ve İbrâhîm Edhem gibi ravvahallâhü ervâhahüm. Ve ba'zıları dahi bidâyeten ve nihâyeten mahrûm kalurlar. Zîrâ mürşidin terbiyesinin bunlarda/12a/ eseri yokdur. Zîrâ kalb-i hakîkat lâzım gelür ve fi'l-cümle isti'dâd ve ba'zı mevâni' ile zuhûri mâni' değıldir. Nitekim madde-i cevher ba'zı avâriz-ı tahallülî ile müteğayyir olub haceriyyet mertebesin bulur ve âb-ı cârî dahi mizâc-ı türâbla bir dürli dahi olur ve ol ki Mesnevî'de gelür:

اولیارا هست قوت ازاله تیر جسته باز گرداند ز راه

[Evliyânın atılmış oku, yolundan döndürme kuvveti vardır.]

Bu dahi gerdânîden olmağa müsta'idd olan tîre göredir. Ve illâ emr-i mübreme çare yokdur ve bunun hakîkati a'yân-ı sâbitede olan ahvâle dâirdir. Pes her 'aynın muktezâsı ne ise anın üzerine cârî olur hayran ve şerran. Ve ol ki haberde gelür: السعيد قد يشقى و الشقى قد يسعد [Saîd bazen şakî olabilir, saîd de bazen şakî olabilir.] Levh-i mahfûza nâzırdır. Levh-i mahfûz ise mahall-i mahv u isbâtdır. Batn-ı ümm ise ilmullâh gibidir. Anınçün gelür: السعيد سعيد في بطن امه و حقيقته في بطن ام الكتاب [Saîd olan annesinin karnında saîddir ve bunun hakîkati Ümmü'l-Kitâb'ın bânınıdadır.] ve bundan kâide-i teslîk zâhir oldu. Ya'ni sülûk didikleri ma'nâ ki hareket-i ma'neviyye ve muhâceret-i kalbiyyedir. Tarîka-i meslûke-i kadîmedir. Zîrâ şâkird üstâza tahsîl-i san'at-ı zâhire için mürâcaat itdüğü gibi mürîd dahi şeyhe tahsîl-i ma'rifet-i bâtına için tereddüd itmek lâzımdır. Nitekim Seyyidü't-Tâife Cüneydü'l-Bağdâdî (ks) buyururlar: من لم يكن له استاذ فاستاذ الشيطان [Üstâzı olmayanın üstâzı şeytândır.] Ve Ebu Yezîdü'l-Bestâmî nevverallâhü meşhedehû buyururlar: من لم يكن له شيخ فشيخه الشيطان [Şeyhi olmayanın şeyhi şeytândır.] Ve şâkird üstâza san'atını arz itdüğü gibi tâ ki kusûrunu cebr ide. Mürîd dahi hâlini sabâhan ve mesâen şeyhe arz itmelüdür tâ ki tenezzül ve terakkî zâhir ola. Gerek rü'yâ ve gerek havâtır ve gerek vâridât tarîkiyle. Zîrâ kişi üstâzı gibi mücellâ-dil olmağa müddet-i medîde hacet-i kalbe saykal virüb huzûr-ı şeyhe arz itmekle vâsıl olur. Eğerçi zamân-ı hayât-ı şeyhde bir mürîd şeyh pâyesine vâsıl olmamış ve kimse üstâzı gününde üstâzı mertebesin bulmamışdır. Zîrâ meşhûrdur ki iki siddîk bir yerde müctemi' olmak hikmete muhâlifdir./12b/ Anınçün zamân-ı nübüvvet-i Mustafâ'da (sav) siddîk bir geldi ve sırr-ı hilâfet intikâl-i nebevîden sonra zâhir oldu. Eğerçi ki zamân-ı saâdetlerinde dahi ta'lîm-i dîn için ba'zı ashâbı ba'zı nevâhîde istihlâf itmişlerdir. Feemmâ bu anın gayridir. Fefhem cidden! Ve şâkirdlerin kesretinden hulefânın ta'addüdü dahi lâzım geldi. Zîrâ bu ümmetin ana meyli enbiyâ-i Benî İsrâîl gibidir. Ya'ni bâtın-ı nübüvvetden bilâ-vâsıta ahz itmekde ve belki ba'zı vücûhla meziyyetleri dahi vardır. Zîrâ ba'zı enbiyâ da'vetlerinde mücâb olmadılar ve mücâb olanların ittibâ' itdikleri dahi nefer-i kâlîl idi. feemmâ efâzıl-ı ümmet-i merhûme kesîrû's-sivâddır. Zîrâ isti'dâdâtda kuvvet vardır. Bu cihetden devr-i kamerînin her günü yüz yigirmi dört bin evliyâyı hâvîdir. Suâl olunursa ki takrîr-i sâbıkdan fehm olunur ki bî-mürşid olan mürîd ser-i menzil-i murâda vâsıl olmayub nefis ve şeytan elinde zebûn ola. Maahâzâ Üveysü'l-Karenî ve emsâli bilâ-vâsıta ahz-ı feyz itmişlerdir. Cevâb budur ki bilâ-vâsıta ahz itmek nâdirdir. Pes ana i'tibâr yokdur. Binâen alâ zâlik sâlike bi-hasebi'l-gâlib ya sohbet-i rûhâniyye veya sohbet-i cismâniyye lâzımdır. Evvelkisi Attâr ve Hallâc ve ikincisi Mûsâ ve Hızır gibi aleyhimesselâm ve sâlik ki Hak'dan bilâ-vâsıta ahza kâdir ola,

bi'l-vâsıta dahi ahz ider. Zîrâ bu andan esheldir. Velâkin gâlib olan silsile ile irtibât ve vesâit ile ahzdir. Nitekim leyle-i mi'râcda birkaç âyet-i şerîfe bilâ-vâsıta nâzil olub mâ-adâsı vesâtet-i Cibrîl ile hâsıl oldu. Ve ehl-i vahy ve ilhâm bu iki ahz ile mükerremdir. Zîrâ ikisi cesed ve rûhun esrârındandır. Felâsife ise vâsıta isbât itdiler. Fakat bilmediler ki “el'âne alâ mâ kâne aleyh” müşâhedesi ve ma'nânın netîcesidir. Ya'ni gâlib olan budur ki evveli eserden müessire istidlâl olunub eser vâsıtasıyla müessire/**13a**/ irtibât hâsıl olur. feemmâ nihâyetde esere ihtiyâç kalmaz ve bu makâma makâm-ı tefrîd dirler. Nitekim dimişlerdir:

ساكنان حرم از قبله نما آزدند

[Harem-i Şerîf sâkinlerinin kible-nümâya ihtiyaçları yoktur.]

Ya'ni kible-nümânın vesâteti hâric-i haremde lâzımdır. Pes müşâhede-i harem ki hâsıl ola gözlüye gizli kalmaz. Ba'dezâ şâkirdlerin kesreti kesret-i üstâzı müstelzim değildir. Belki üstâz bir olur. şu kadar vardır kim bir üstâzın imâret-i kalbe bi-tamâmihâ gücü yetmese gücü yetdüğü mertebeyi tahsilden sonra tefrîğ-i dil idüb üstâz-ı âhere dahi mürâcaat itmek lâ-beisdir. Nitekim ba'zıları beş on mürşide hizmet itmişlerdir. Ve kâh olur ki kusûr mürşid tarafında olmaz, belki mürîdin cânibinde olur. Zîrâ dimişlerdir ki: [Allah'a giden yollar mahlûkâtın nefesleri sayısındadır.] Tarîkat-ı Edhemiyye'den meselâ sülûke müsta'idd olan tarîkat-ı Bayrâmiyye erenlerine mürâcaat itmekle olmaz. Zîrâ her sâlikde vech-i hâs vardır. Pes ana muvâfık vech-i hâs gerekdir ki anın âyînesine muhâzî oldukda sûret-i murâd görüne. Bu sebebdendir ki eserde gelür: اختلاف الائمة رحمة [İmamların ihtilâfı rahmetdir.]¹⁹⁹ Ve yine gelür: انزل القرآن على سبع لغات [Kur'an yedi lügât üzerine indirilmiştir.]²⁰⁰ Ve bu sır üzerine hâlâ bu ümmet arasında turuk-ı Hakk'a müteaddidedir. Zîrâ maksûd Kâ'be-i vasla vusûl ve makâm-ı vahdete duhûldür. Bu ise gerçi bidâyetde taraf-ı berr ü bahrden sülûk ile muhtelifdir. Feemmâ nihâyetde müttefikdir. Şu kadar vardır ki herkesin vusûlü isti'dâdı kadardır. Nitekim her Kâ'be'yi müşâhede iden bir değildir. Zîrâ kiminin dîdeleri hîre ve kiminin pür-cilâdır. Pes anlar ki hîre-dîdedir, Kâ'be hacir midir güher midir görmezler. Egerçi ki bir şebah ya'ni karaltı görürler ve sülûkde menâzil-i bisyâr ve vusûlde tefâvüt mukarrer olmağın beyne's-süllâk hilâf bulunur. Meğerki her biri muntehî-i ekmel ola. Bu ise azîz ve nâdirdir./**13b**/

“Allah'un adın anarlar o taşun her pâresinde.”

¹⁹⁹ (Değişik lafızla bkz.) El-Mütteki Ali, Age, c.X, s.136; el-Albânî Muhammed Nâsiruddîn, Silsiletü'l-Ehâdîsi'd- Daîfe ve'l- Mevdûa, c.I, s.141.

²⁰⁰ (Değişik lafızla bkz.) Müslim, Age, Müsafirîn, 48, c.I, s.562; Ahmed b. Hanbel, Age, c.I, s.299.

İsm-i celâl ki Allah'dır, me'haz-ı iştikâkı "eleh"dir, abd ma'nâsına. Pes ilâh kesr-i hemze ve medd-i lâm ile me'lûh ma'nâsınadır ki ma'bûd dimekdir. İmâm-me'mûm ve kitâb-mektûb ma'nâsına geldiği gibi. Velâkin ıstılâh-ı sûfiyyede me'lûh abd-i ilâhdır ki anın taht-ı ulûhiyyetinde dâhil ve hîta-i rubûbiyetde merbûbdur. Anınçün Hakk'ın ulûhiyyeti ve abdin me'lûhiyyeti dirler. Ya'ni Hakk'a ta'alluk iden ilim bu haysiyet ile ve illâ gayb-i hüviyyet hasebiyle kümmel-i insân bile varta-i hayrete düşmüşlerdir. Pes ism-i celâlde esahh olan iştikâk-ı mezkûr ve i'tibâr-ı mezbûrdur. Elhâsıl burada merâtib vardır. Evvelkisi mertebe-i ilâhiyyetdir ki zât-ı vâhidiyye-i ef'âliyyeye işâretidir ve bu mertebenin mukâbelesinde mertebe-i ibâdet i'tibâr olunur ki avâmm-ı ehl-i tevhîdin mertebesidir. Zîrâ anların müta'allak-ı ma'rifeti mertebe-i ilâhiyyetdir ve ikincisi mertebe-i ulûhiyyetdir ki zât-ı vâhidiyye-i sifâtiyyeye işâretidir. Ve bu mertebenin muhâzâtında mertebe-i ubûdiyyet itlâk olunur ki havâss-ı ehl-i tevhîdin mertebesidir. Zîrâ anların müta'allak-ı ilmi mertebe-i ulûhiyyetdir. Ve üçüncüsü mertebe-i ulûhet ki zât-ı ahadiyye-i mutlakaya işâretidir ve bu mertebenin muvâcehesinde mertebe-i ubûdet dinilür ki ehass-ı ehl-i tevhîdin mertebesidir. Zîrâ anların müta'allak-ı idrâki mertebe-i ulûhetdir. Pes bundan fehm olundu ki mertebe-i sâlisede olan itlâk ile murâd-ı itlâk esnâfidır. Yoksa itlâk-ı zâtî değildir. Zîrâ itlâk-ı zâtî mertebesi zât-ı bahtdır ki lâ-ta'ayyün âlemidir. Bu âlemde ise Hakk'a ilim ta'alluk itmez. Nitekim işâret olundu. Anınçün Kur'an'da gelür: فَاعْلَمُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ [Bil ki Allah'tan başka ilâh yoktur.] (Muhammed, 47/19). Ya'ni bu nazımda/14a/ müta'allak ilm-i mertebe-i ilâhiyyet ve ulûhiyyet ve ulûhet kılındı. Zîrâ mâverâsı âlem-i hayretdir. Nitekim وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ [Allah'ı gereği gibi tanımadılar.] (En'âm, 6/91), وما عرفناك حق معرفتك²⁰¹ ana işâretidir. ای [Yani her ne kadar biz seni kendimize göre bilsek de seni sana göre bilemedik. (Çünkü) O bizzât bilinmez. Ya'ni O kendine mahsûs ulûhiyyet mertebesindedir ki o da ta'ayyün mertebesidir.] Ve bu mazmûn-ı âlînin mukâbelesinde gelür olur. Âyet-i münife يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ [Ey insular, Rabbinize kulluk ediniz.] (Bakara, 2/21) nazımdır. Zîrâ âyet-i tevhîdde merâtibi selâs-i mezkûreye işâret olduğu gibi bu âyetde dahi aksâm-ı selâse-i ibâdete işâret vardır. Pes nazar eyle Şeyh Nâzım'ın (ks) kemâline ki unvân-ı kelâmda ism-i celâli zikirle zikirlerin merâtib-i ma'rifetine işâret eyledi. Gûyâ böyle deyu söyledi: Ey zâkirân-ı Hak siz her ne kadar zikre tevağğul ve makâm-ı ma'rifete teğalğul itsenüz yine sizin ma'rifetinüz ism-i celâlin mefhûmı ifâde eylediği merâtibi tecâvüz itmez. Anınçün Kur'an'da gelür: وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا [Size ancak az bir bilgi verilmiştir.] (İsrâ, 17/85). ای علمكم منحصر فيما وقع به التجلي من الاسماء و ورائه اسماء ممتنع لا يعلمها الا الله.

²⁰¹ Muhammed Abdurrauf el-Münâvî, Fevzu'l- Kadir Şerhu'l Camii's Sağır, , c.II, s.520.

202 [Sizin bilginiz size verilen kadardır. Gerisi sadece Allah'ın bildiği muhteşem isimlerdir.] Bu cihetden dimişlerdir ki ulûm-ı evvelîn ve âhirîn ilm-i Hakk'a nisbetle yedi deryâdan bir katre gibidir. Ve bu takrîrden müteşâbihât ve mukatta'âtta mezheb-i sûfiyye-i muhakkıkîn nedir ma'lûm oldu. Zîrâ Hak Teâlâ'nın tecelliyâtında mübhemât yoktur. Mübhem demek urefânın avâmına göredir. Eğerçi ki tecelliyâtın verâsına göre herkese nisbetle mübhem denilir. فاعرف [Bil ki kâmil bir ma'rifet yoluna ancak Allah ulaştırır, şümûllü bir cem'iyete ulaşmak da O'ndandır.] Bundan sonra ma'lûm ola ki Şeyh Nâzım'ın (ks) murâdı mezkûr olan şâkirdler hîn-i iştigâlde Allah deyu zikr iderler demekdir. Velâkin bu makâma münâsib olan bi-hasebi'l-mertebe esmâ-i hüsnâdan matlûba ta'allukı olan ismi vird iderler demekdir. /14b/ Zîrâ ismullâh cemî' sıfâtı câmi' olan zât-ı ahadiyye üzerine itlâk olunur. Pes cümle-i esmâ ve sıfâtda ism-i a'zam sırrı mûndericdir. Anıñçün kâh olur ki "yâ Allah" demek "yâ Şâfi" demek olur. Eğer kâilîn hâlinde taleb-i şifâya delâlet ider karîne var ise. Pes Allah adını anmak matlûba ta'allukı olan ism-i mahsûsı anmak oldu. Anıñçün Şeyh Nâzım (ks) "Allah adın anarlar" didi. Ya'ni bi-hasebi'l-makâmât kâh ism-i celâli ve kâh gayrı esmâyı zikr iderler. Nitekim tahkiki gelür inşâallâhü Teâlâ. Ve bu mezkûr olan esmâya esmâ-i mecâziyye dirler. Zîrâ inde's-sûfiyye melfûz ve mesmû' ve mektûb olan elfâz mutlaka mecâz kabîlindedir. Hakikat-ı sırf odur ki lisân ve kaleme gelmeye ve kulağa girmeye. Pes Hızır'ın Hazret-i Mûsâ'ya (as) ta'lîm eylediği işârât-ı hakikat ve rumûz-ı ma'rifetdir, hakâik-ı sırf değıldir. Zîrâ bu ma'nâ ta'lîm ve ta'allûm götürmez. Suâl olunursa ki ism-i mecâzîye iştigâlden ne fâide olur? cevâb budur ki ism-i mecâzîye iştigâl ile medlûlüne intikâl olunur ve medlûlünden dahi tadrîcle ism-i hakîkî tecellî etmeğe başlar. Ya'ni ta'ayyün sûretinde olan sırr-ı cüz'î ma'lûm olur ve ol sırr-ı cüz'înin ism-i cüz'îsi yüzünden ism-i küllîye ve anın medlûl-i hakîkîsi olan müsemma-yı Hakk'a irtibât hâsıl olur. Bundandır ki dirler: اجاز قنطرة الحقيقة [Mecâz, hakîkatin kantarıdır.] İmdi bu âlemin cümle-i ta'ayyünâtı mecâzdır. Ya'ni müsemma-yı Hakk'a cevâz ve ubûra âlet ve âyinedir. Anıñçün eğer mecâz ve eğer hakikatdır cümlesi kemâlâtdandır. Bu sebebdendir ki ehl-i mükâşefe nazarında nâkis nesne yoktur. Zîrâ ba'zı ta'ayyün ki sıfat-ı noksanla zâhir olmuştur adem-i isti'dâd ve fikdân kabiliyyetindedir. Meselâ himârın himâr olmakdan gayriye isti'dâdı yoktur. Bu cihetden ol dahi Hakk'ın sun'-ı kâmilidir ve nâkısul-a'zâ ve zâyidü'l-cevârih ve emsâli dahi ana kıyâs oluna. Ve bundan fehm olundu ki /15a/ sâlik olan kimse kable'l-vusûl ehl-i mecâzdır. Zîrâ zikirden hâlî değıldir. Zikir ise nisyânı tard içündür. Anıñçün cennetde zikir yoktur.

²⁰²(Değışik lafızla bkz.) el- Muttekî Ali, A.g.e, c.II, s.122.

Ya'ni tard-ı gaflet ma'nâsına belki devâm-ı huzûr vardır. Nitekim dünyâda zikr-i lisânîye iştigâl ile zikr-i kalbî ve zikr-i kalbîden dahi zikr-i dâim hâsıl olub zikir ve zâkir ve mezkûrun ittihâdı sırr-ı bâhir olur. Bu sırra mebnîdir ki dünyâda ehl-i vahy ve ilhâm olana vârid olan vahy ve ilhâm evvel emirde cihet-i vahdet üzerine vârid olur. ya'ni vârid olan ma'nâda fehm ve ifhâm ve mefhûm birbirinin aynıdır ki def'î vârid olur, sonra münbasıt olub tekessür kabûl ider ve lisân ve kalem mertebesine gelüb keyfiyyetden bir nesne ile tekeyyüf ider. Ya'ni ya Arabî veya Türkî veya gayri kisve ile kisvelenür. Nazar eyle cenîne ki nutfede olan icmâl-i sırr-ı erbaînât ile nice tafassül ider. Fesubhâne'l-Kadîr. Ve Şeyh Nâzım'ın (ks) "o taşın her pâresine" didüğü her nevbet-i iştigâlde dimekdir. Zîrâ hîn-i şuglde her bir kerre zikirle hacr-i kalbin bir pâresi yonılır. Ya'ni bir hicâbı izâle olunur. Pes bunda kalbin evvel hâlinde ziyâde kasâvet ve kesâfetine işâret var. Ve hicâb yetmiş bindir ki icmâlî bunlardır. Nefs ve kalem ve levh ve hebâ ve cisim ve arş ve kürsî ve cinân-ı seb' ve nîrân-ı seb' ve eflâk-i seb'a ve erkân-ı seb'a. zîrâ bu mecmû'u otuz beş aded ta'ayyündür ki her birinin zâhir ve bâtını i'tibâriyle yetmiş aded olur. Sonra bin aded esmâ-i hüsnânın tafsîli hasebiyle her bir bin adede mutafassal olub mecmû'u yetmiş bine bâliğ olur. İşte bunların kimi hicâb-ı latîf ve kimi hicâb-ı kesîfdir. Velâkin bunların mâverâsında dahi hicâb-ı eltâf vardır ki ahd-i me'hûzâtı zikirden men' ider. Nitekim İbn Abbâs'dan (ra) mervîdir ki buyurur: *اهموا ما اهم الله و فصلوا ما فصل الله* [Allah'ın mübhem bıraktığı mübhem bırakın, açıkladığını da açıklayın.] Ve câizdir ki hacr-i kalbin her pâresi/**15b**/ efrâd ve kalb i'tibâriyle ola. Nitekim şâkirdlerin cem'iyeti ana dâldir. Ya'ni her şâkird kendüye mahsûs olan taş pâresi olan kalbini yonub Allahu Teâlâ'ya zikr ider. Bundan fehm olunur ki cemî' cüz'iyâtın külliyyâtı vardır ki mürekkebât müfredâtdan tereküb idüb ol müfredâtda kâh ta'lîl ve kâh ta'kîd i'tibâr olunduğı gibi ol cüz'iyâtda dahi kâh külliyyâtda indirâc ve kâh andan tafassül ve tecezzî i'tibâr olunur. Ve anın kıvâmı küllînin vücûdı iledir. Pes kulûb-ı cüz'iyeye kalb-i küllîye ve nüfûs-ı cüz'iyeye nefs-i külliyyeye ve ukûl-ı cüz'iyeye akl-ı küllîye ve ervâh-ı cüz'iyeye rûh-ı küllîye ve ecsâm-ı cüz'iyeye cism-i küllîye râci' ve müntehîdir. Velâkin tecellî-i ilâhî ile ta'ayyünâtın irtibâtını bilmek güçdür, keşf-i tâmme mevkûfdur. Zîrâ ol ma'nâ zarf ve mazrûf ve küll ve eczâ ve küllî ve cüz'iyât nisbetleri gibi değıldir. Belki lâzım ve melzûm nisbeti gibidir ve vâcibü'l-vücûdu küllî deyu temsîl itdikleri tefhîm içündür. Ve illâ külliyyet ve cüz'iyet ve sâir nisebden muarrâdır. Ve taş pâre de bundan edakk olan sırrı budur ki hacr-i kalbin her pâresi kalbin bir yüzüne işâretidir. Ve kalbin sekiz aded yüzü vardır ki her yüzü hazarâtdan bir hazrete nâzırdır. Evvelki yüzü hazret-i ahkâma nâzırdır. Bu makâmın zikri "lâilâha illallah"dır. Ve ikinci yüzü hazret-i tedbîre nâzırdır, bu mertebenin zikri "Allah Allah"dır. Ve üçüncü yüzü hazret-i ibdâ'a nâzırdır. Bu tabakanın zikri "Hû

Hû”dur. Ve dördüncü yüzi hazret-i hitâba nâzırdır. Bu derecenin zikri “Hak Hak”dır. Ve beşinci yüzi hazret-i hayâta nâzırdır. Bu pâyenin zikri “Hay Hay”dır. Ve altıncı yüzi hazret-i esrâra nâzırdır. Bu kademenin zikri “Kayyûm Kayyûm”dur. Ve yedinci yüzi hazret-i müşâhedeye nâzırdır. Bu pâygâhın zikri “Kahhâr Kahhâr”dır. Ve sekizinci yüzi hazret-i semâa nâzırdır. Bu rütbenin zikri âyât-ı Kur’aniyye’dır. Anıñçün erbâb-ı nihâyet olanların evâhir-i ömürlerinde virdleri hazret-i Kur’an’dır. /16a/ Zîrâ nüsha-i âfâkı okumuşlar ve kitâb-ı enfüsü dahi görmüşler ve Mushaf-ı hakâik-i rahmâniyyeye nazar salmışlardır. Pes anların halîfetullah fi’l-arz olan tıfl-ı kalblerine mekteb-i vücûdda Kur’an’dan gayri ders kalmadı. Zîrâ Kur’an nüshası zikr olunan nüshaların cümlesine delîldir ve acâibi dahi munkaziye değildir. Pes seyr ilallah sırrına nihâyet olmaduğı gibi esrâr-ı Kur’an’a dahi nihâyet yoktur. Zîrâ gayr-i müntehîden deryâ-yı muhîte nâzil olmuşdur. Ve bundan mev’ûd sâbıkı incâz hâsıl oldu. Zîrâ bu takrîrle ma’lûm oldu ki sâlik-i Hak olan mürîd-i sâdık imâret-i şehri dil iderken mi’mâr-ı zâhir binâ-yı sarây-ı sultânda âlât-ı mütenevvi’a isti’mâl itdüğü gibi ol dahi ıslâh-ı tahtgâh-ı sultânü’s-selâtinde ezkâr-ı muhtelif ve evrâd-ı müteaddideyi derdest idüb maksûd-ı cilve-ger hayyiz-i husûl olunca der-kâr olur ve bu sırr-ı azîme işâretdür ki gelür: من استوى يومه فهو مغبون [İki günü birbirine eşit olan ziyândadır.]²⁰³ Ya’ni ehl-i tahsîl olanın iki zamân-ı ferdi müstevî olmamak gerekdir. Belki kalb-i insân dâimâ teveccüh-i vahdânîde olub lahzaten fe-lahzaten terakkîde olmak lâzımdır. Zîrâ tecelliyât-ı ilâhiye müteâkib olduğı gibi teveccühât-ı kalbiye dahi mütevâlî gerekdir. Pes bundan me’hûz oldu ki sâlikin zikri tenevvu’ üzerinedir. Ve cemî’ eşyânın ezkârında dahi tefâvüt vardır. Anıñçün vasat-ı tarîkda olan mevâlîd ve erkân keşfinde bir yüzden istimâ’-ı zikr itmek galatdır. Ya’ni gerekdür ki eşyâdan işitdüğü tesbîhât kendi tesbîhine muğâyir ola ve bu esmâdan müsemâyâ intihâda tarîk-i vahdete sülûk idüb i’tibârât-ı sâbıkaya hâcet kalmaz. Anıñçün müntehî olan sametle meşguldür ve bir kere zikri cemî’-i esmâ ile bilâ-hisâb zikr itmek pâyesindedir. Zîrâ hâlî-i kesîr-i a’zam olmuş üç yüz altmış bin avâlimin esmâsını kendi isminde bulmuşdur. /16b/ Bundandır ki ba’zı efâzıl-ı nâs için her gün ehl-i arzın a’mâli kadar a’mâl mürtefi’ olur dinilmişir. Ba’dezâ ezkârın envâ’ı müteaddid olduğı gibi efrâdı dahi müteaddiddir. Zîrâ kalbi imâret nefsi tahrîb itmekle hâsıl olur. Nefs ise hisâr-ı âhenîndir. Pes bir kere darb-ı gürzle yıkılmaz. Belki şebân-rûz rüstem-vâr kuvvet-i bâzuyla amel lâzımdır. Buradandır ki evâil-i hâlde zikr-i cecri ihtiyâr iderler. Maksûd ismâ’-i Hak değildir. Zîrâ Hakk’a nisbet ile cecri ve ihfâ birdir. Belki ğılzat ve kesâfet-i nefsi izâle ve hicâbı taltîf içündür. Ve ol ki gelür خير الذكر الخفي [Zikrin hayırlısı, gizli olanıdır.] bundan murâd erbâb-ı nihâyetin hafî

²⁰³ Aclûnî, Age, c.II, s.323.

mertebesinde olan zikridir. Zîrâ bilâ-hisâb ile mukâbele olunur ki elûfun muzâ'afî mertebesidir. Pes erbâb-1 aşerât ve mât zikrinden ashâb-1 elûf zikri hayırlıdır. Zîrâ zikr-i hafî lisân-1 Hak'ladır ki dil anı söylese yanar. Ve erbâb-1 nihâyet zikr-i celî itseler erbâb-1 bidâyete ke-hükmi't-teba'dır. zîrâ mertebe-i lisân mertebe-i şerî'atdır. Ve mertebe-i şerî'at inde'l-havâss ve'l-avâm muhâfaza ve mürâ'atda beraberdir. Belki havâssın hâli eşeddır. Nitekim Kur'an'da şevâhidi çokdur. فاستبصر ولا تمش على العمياء فقد بان لك المنار [Sana aydınlık gösterildi, gör ve kör olarak gezme.]

“Şehirden oklar atılır gelür canlara batılır.”

“Şehr” Fârisî'dir, Türkî'de şâr didikleridir, merâtibi vardır, a'lâsı dâru'l-mülk-i sultânîdir. Nitekim bâlâda işâret olundu. Oklardan murâd teveccühât-1 ehl-i dildir. Zîrâ nüfûz ve muzî de oka müşâbihdir. Husûsâ ki menzili dûr ve dırâzdır. Ve okdan gayri eğerçi nüfûz sâhibi nesnelere vardır, feemmâ ok kadîmdir. Zîrâ Hz. İsmâîl (as) san'atı ve Hazret-i Seyyidü'l-kâinât aleyhi ekmelü't-tahiyyât sünnetidir. Vâkıât-1 Hüdâiyye'de ve keşîde-i silk-i tahrîr olan cevâhir-i kelimâtdandır ki sipîhr-i safâda mihr-i celî ya'ni Şeyh Nâzım Hacı Bayrâm-1 /17a/ Velî (ks) Bursa'da âsûde olan Seyyid Buhârî ravvahallâhü rûhahû ile muâsır olmağın birkaç kere Engûrî'den şedd-i rahl idüb Bursa'da Emîr-i mezkûre kadem itmişlerdir. Feemmâ bir def'a meyânede şeker-âblık vâki' olmadığın Hazret-i Buhârî Hacı Bayrâm'ın zer-ibrîz vücûdın pûte-i celâlde eritmek için bir gejm-i nefes çeker ve belki gümân-1 keyânı var olan kalbinden tîr-i teveccüh tevcîh ider. Hacı Bayrâm dahi mutâla'a-i ravza-i melekût iderken muttali' oldukda bi-hükmi't-tasarruf üzerinden def' ider ve tîr-i teveccüh bir şecere-i sidre-misâle müsâdeme idüb fi'l-hâl kal'-i bün eyler ve serin zemîn-i helâke indirir. Emîr-i mezbûr def'a-i sâniyede yine imâle-i hadeng-i kahr itdikde Hacı Bayrâm yine tîr-i pertâb gibi mekânından dûr olub hadeng-i mezbûr menzilgâhından bî-behre bir dîvâra rast gelüb ol saat dîvârın esâsı münkali' ve yüzi secdegâh-1 zemîne düşer. Def'a-i sâlisede kâr-benevbet mîsdâkınca iş Hacı Bayrâm'a düşüb ol dahi kavs-i kuzâdan bir tîr-i zehr-âlûd atub Hazret-i Emîr'e dokundukda ol an muhtazır olur. Bundan fehm olunur ki gerçi Hazret-i Emîr'den bu kadar havârik-1 âdât nakl olunur ki hakkında sâni-i Geylânî demek câizdir. Feemmâ Hacı Bayrâm tasarrufda ana gâlib idi. Ve Bu ikisi dahi tarîkat-i ricâl üzere yürümüşlerdir. Halîfe-i Bayrâmiyye olan sâhib-i Muhammediyye dahi böyledir. Eğerçi anın irfânı şeyhine gâlibdir. Nitekim kitâbı şâhiddir. Pes bu hikâye-i bü'l-acebden mefhûm oldu ki şehr-i dil bir özge şehirdir ki dâimâ andan teveccühât okları atılır. Ve ol teveccühâtın âsârı canlarda zuhûr ider, adem ve ifnâ tarîkiyle olsun ve îcâd ve ibkâ sûretiyle olsun. Nitekim hükm-i kabzateyn ve muktezâ-yı sırr-1 yedeyn bu ma'nâdır. /17b/ Eğer bu oklar atılmasa bir sâlik menzil-i murâda irmezdi. Zîrâ eğerçi cümleden asıl olan

inâyet-i Bârî ve Hazret-i Bârî'den yârîdir. Feemmâ enbiyânın şefâ'ati ve evliyânın hüsn-i himmeti inâyet-i mezkûrenin delâilindendir. Pes bu tarîkat-ı aliyyenin evveli hizmet ve âhiri nefis ve tevccühdür. Ve okun atılması kalbe izâfet olundu. Zîrâ kalb hakikat ve lisân şerî'at mertebesidir. Bir nesne husûsunda hakikat müsâade itmese lisânın mutâva'ayı kifâyet itmez. Pes aslu'l-usûl teveccüh-i dil-i ehl-i kabûldür ve hâtimetü'l-müteahhirîn Şeyh Yûnus Emre kelimâtında gelür:

Evliyânın gönlünden şey'-i ilâhî kesme kim

Sana himmet iden ol gözle kaç değil.

Ya'ni himmet itmek dil-i ehl-i dilin hâlidir. Dil ise nazargâh-ı Hak'dır. pes dilden isteyen Hak'dan ister ve lisânından isteyen halkdan ister. Ve bundan ahz olunur ki atılan ok eğer irâdet-i Hak elinden atılursa anda sırr-ı *وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ* [Attığın zaman sen atmadın.] (Enfâl, 8/17) zâhir ve nükte-i *فَأْتِخِذْهُ وَكَيْلًا* [Öyleyse yalnız O'nun himâyesine sığın.] (Müzzemmil, 73/9) bâhir olur. Zîrâ fenâdan nâşî ve hakikatden fâşîdir. Ve eğer meşîyyet-i nefisle atılursa anın âhibi Hak'dan ırağa atılır. Pes hall ü akd ü ihyâ vü imâte vü imsâ için esmâ-i kahriyye ve lutfiyye iştigâl gösterenler *قُلِ اللَّهُمَّ مَالِكُ الْمُلْكِ* [De ki, mülkün gerçek sâhibi olan Allah'ım] (Âl-i İmrân, 3/26) sırrından gâfiller ve hilye-i fenâ-i külliyyeden âtullardır. Anıçün ızhâr-ı kerâmete bile mesâğ virmemişlerdir. Meğer zarûret-i kaviyye ola. Zîrâ bu ümmetin kemâli bâtın ismindedir. Ve bunların devri kamerîdir ve kamerin zâhiri memsuhdur. Ve bu butunda Hakk'ın sırr-ı hafî lutf-i cemîli olmak hasebiyle safha-i kamere ism-i cemîl resm olunmuş ve hâme-i kudretle ol ma'nâ anın çehresine nigârîde kılınmışdır. Böyle iken halk arasında zuhûrdan ehabb nesne yokdur. Bu sebebdendir ki Şeyh Ebû Meyden el-Mağribî (ks) kelâmında gelür: **/18a/** *آخر ما يخرج من رؤس الصديقين حب الجاه* [İnananların en son düşünceleri makâm sevgisidir.] Ya'ni bu mahalde “yahrucü”, “yazharu” ma'nâsınadır. Ve bu zuhûrun sırrı ism-i zâhir ile tahakkuka ta'aşşukdur. Feemmâ zuhûrı vücûdunu müstelzim değildir. Anıçün imâmet-i zâhire ve hilâfet-i bâtına bir yerde müctemi' olmak nâdiridir. Belki erbâb-ı fenâ kûşe-gîr-i hamûl olub râyiha-i vücûdı işmâm itmezler ve ferâğ-ı maallaâhı koyub mevâzı-ı akdâr seyrine gitmezler. Bilürler ki cemâl ve celâli vücûd-ı insân müştemil ve merâtibi ale't-tafsîl hâvîdir. Ve Şeyh Nâzım'ın (ks) safha-i kelâmından terâşîde olunur kim mu'teber olan tîrin menzile vusûlüdür. Velâkin ahyânen ba'zı avâızın tavassutı hasebiyle yolda kalsa dahi olur ve ol avâız ya râmî veya mermiyi ileyh tarafından olmak câizdir. Pes ol tîr hakkında makzî olan o kad-i hareketdir. Anıçün abes lâzım gelmez. Nitekim ba'zı nüfûsa âlem-i mevâlîde geldikde ba'zı avâ'ik âriz olub merkezden bâzgeşte kılır ve çok zaman anı menâzilde gezdirir. Tâ ki kendi ta'ayyını sûretine gelür. Feemmâ bunlar erbâb-ı berâzih makûleleridir ki neşâelerinde ahkâm-ı

imkân gâlibdir. Ba'zıları hakkında ki yeler onmaz dirler, bu kabîldendir. Zîrâ onacak zamandan fâsid olub bî-mâye kalur. Fefhem cidden!

“Ârifler cânı satılır o şârun bâzâresinde.”

Istîlâh-ı sûfiyyede ârif ve âlim meyânında fark vardır. İlim gerçi sıfat-ı Hak olub külliyyâtda müsta'mel olmak hasebiyle ma'rifetden eşrefdir. Zîrâ ma'rifet cüz'iyâytda isti'mâl olunur. Anıñçün Hakk'a izâfet olunmaz. Velâkin âlimin ulûm-ı resmiyye ehli üzerine itlâkı müştehir ve şâyi' olmağın anlardan temeyyüz için ulemâ-i bâtın-ı ârifûn didiler. Pes ârif bi-tarîki'ş-şühûd ef'âl ve sıfât ve esmâ ve zât-ı Hakk'a vâkıf olandır. /18b/ Ve âlem-i lâ an şühûdin belki mücerred îkânla muttali' olandır. Velâkin bu a'sârda esmâ-i mücerrede çokdur. Can rûh-ı hayvânîdir, revân rûh-ı insânî olduğu gibi. Velâkin burada murâd rûh-ı insânîdir. Ve rûh-ı hayvânî ve rûh-ı nebâtî rûh-ı insânîye tâbi'dir. Pes rûh-ı insânînin bey' olunmasından anların dahi bey' olunması lâzım gelür. Cenînin bey'de mebî'a tâbi' olması gibi. “Bâzâre” âhirinde hâ-i alâmet zarûret-i vezîn içündür. “Ey şâh-ı sitemkâre”, “Vey dilber-i ayyâre” gibi. Ve nisbet ve mübâlağa için dahi olur. Ve câizdir ki “he” nakl ola. Zîrâ bâzâr, alım verim itmekdir. Bâzâre anın yeridir ki çarşu dirler ve bâzâr bilâ-hâ zikr olunsa bâzârgâh takdîrinde olur. Ya'ni alı satı yeri. Ve bâzârgân bâzâra mensûb tâcirdir. Zîrâ aslı bâzâriyândır. Nitekim mahallinde mübeyyendir. Ba'dezâ bu mısra'da [Allah mü'minlerden mallarını ve canlarını kendilerine verilecek cennet karşılığında satın almıştır.] (Tevbe, 9/111) sırrına işâret vardır. Ya'ni mü'min-i kâmilin şânı budur ki nefsi ki nefs-i nâtıkası ve malı ki meyl eyledüğü hâlidir, ikisini dahi Hakk'a fedâ eyleye. Ve mal ve baş ve can kalmaya. Zîrâ hak bâkî ve zikr olunan fânîler mukâbelesinde ni'me'l-bedeldür. Anıñçün ehlullâh vasfında gelür: اخذ الله منهم و اخذوا منه [Allah onlardan ve onlar da Allah'dan aldılar.] Ya'ni Allahu Teâlâ anlardan vücûd-ı mecâzî ve anlar dahi Allahu Teâlâ'dan vücûd-ı hakîki ahz idüb bu mübâdele ile bey' u şîrâ-yı hakîki eylediler. Pes demek oldı ki ol şehri kalbin bâzârgâhında ârif-i billâh olanların canları satılır ve ol canları alanlar dahi kendileridir. Ya'ni Hak'dan bedeliyyet tarîkiyle ve ol yerde ki can satılır oraya ser-bâz olanlar varırlar ki ârifler ve âşıklardır. Yoksa can havfîne düşen nâmerdler varmazlar ki anlar âbid ve zâhidlerdir. Anıñçün anlar dil ehli dâiresinden hâriçlerdir. Pes anların haşri makâm-ı tabî'at /19a/ ve nefsdendir. Yoksa makâm-ı kalb ve rûhdan değüldür. Anıñçün hayvânâta müşâreketden halâs olmazlar. Ve câizdir ki cândan murâd âsâr-ı cân ola. Zîrâ feyz-i ilâhî âlem-i sırdan âlem-i rûha ve andan meşra'-ı kalbe feyezân idüb oradan mahalline taksîm olunur. Pes bir sâlik makâm-ı kalbe dâhil olmadıkca feyz-i ilâhî nedir bilmez. Zîrâ bu feyz gayri yerde satılmaz ve ele girmez. Nitekim dimişlerdir ki لا يباع الابل في السوق الدجاج [Tavuk pazarında deve satılmaz.]

ve ana duhûl itmege kadem-i himmet ve cünbüş-i ışk lâzımdır. Ve bundan ahz olundu ki her tâife için başka makâm ta'ayyün olunmuşdur. Meselâ erbâb-ı şehvete karye-i tabî'at mezra'-ı melâzz-ı hissiyye vaz' olunmuşdur. Ve ehl-i hevâya hargâh-ı nefis ve ehviye kurulmuşdur. Anınçün وفي الارض قطع متجاورات [Yeryüzünde birbirine yakın yerler vardır.] hasebiyle ol şûre-zârda mukîm olub ravza-i cânfezâ-yı dil cânibine gelmezler. وابيت عند ربي يطعمني و يسقيني [Allah'ıma sığınırım, O beni doyurur ve susuzluğumu giderir.] mücebince elezzü'n-nüzül olan feyz-i ilâhî nedir bilmezler. Ve bakkal ve hat-mühre-fürûş, kıymetdâr olan gevherin bahâsından gâfil ve havâssından bî-haber olub o makûleye rağbetleri münkâtı' ve ser-rişte-i alâkaları güzeşte olduğu gibi ehl-i nefis ve tabî'at olanların meşreb-i türâb-ı âlûdeleri dahi rahîk-i feyz ve tensîm-i ilhâmı kabûl itmez ve hâristan firâkından gülşen-i sarây-ı sâl semtine bir adım gitmez. الجنس الى الجنس يميل [Cins cinse meyillidir.] vefkınca herkes bir semte düşmüşdür. Kimi varlığı tekmilde ve kimi de dahi yokluğu tahsilde tekâpû ider. Vay ol derdinde ki dermân nedir bilmeye ve hâlini tabîbe arz idüb söylemeye. Ve veyl ol şahs-ı heyûlâ-sıfata ki sûretini değıştirmeye. موتوا قبل ان تموتوا [Ölmeden önce ölünüz.]²⁰⁴ fehvâsınca irkenden alub satub olub dirilmeye. /19b/

“Şâr didükleri gönüldür ne âlimdir ne câhildir.”

Şâr gönülden ibâret olduğunu itlâkı gayra nisbet eyledi. Zîrâ asr-ı evvelden beri itlâkı şâyi'dir. Nitekim hadîsde gelür: انا مدينة العلم و على باها [Ben ilmin şehriyim, Ali de kapısıdır.]²⁰⁵ Bu hod ma'lûmdur ki kişi medîne-i ilm olmak kalbi i'tibâriyledir. Zîrâ ilm-i ma'rifet kalbin sıfatıdır. Pes “şehr” fi'l-hakîka kalbdır. Zîrâ şehirde olan cem'iyet karyede olmaduğı gibi kalbde olan hâlet dahi gayri a'zâ ve kuvâda yokdur. Zîrâ cemî' esmâ ve sıfâtın kıblegâhıdır. Nitekim bâlâda işâret olundu. Ve gönül didikleri muzğâ-i sanevberiyenin müşt Emil olduğı latife-i rabbâniyyedir. Ve akl ve kalb ve nefis ve ruh asılda bir cevherdir. Feemmâ merâib i'tibâriyle aralarında teğâyur isbât olunmuşdur. Meselâ insân ğavâşî-i tabî'at ve melâbis-i beşeriyyet ile ihticâbı katında nefis ve ğavâşî-i mezkûreden tecerrüd idüb nûru zuhûr itdikle akl u hakka ikbâl ve rücû'unda rûh-ı ma'rifet ve itilâ'ına göre kalb dinilür. Nitekim Fahr-i alem aleyhisselâm esmâ-i muhtelifle ile müsemmâdır. Ya'ni dürrütü sadefi'l-mevcûdât olmağla düre ve cevhere ve nûrâniyeti i'tibâriyle nûr ve vüfûr-ı aklı hasebiyle akıl ve galebe-i sıfât-ı melekiyye ile melek ve sâhibü'l-kalem olmağla veyâhût vakt-i tecellide münşakk olmağla kalem itlâk olunurdu. Pes kalbin bir ismi şehirdir. Ve dahi nice esmâsı vardır. Sadr ve fuâd ve şeğaf gibi. Ve kesret-i esmâ şeref-i müsemmâya

²⁰⁴ Aclûnî, Age, c.II, s.402.

²⁰⁵ el-Hakim en-Nîsâbü'rî, el- Müstedrek ala's-Sahihayn, c.III, s.126; (Değışik lafızla) et- Tirmizî, es-Sünen, Menâkıb, 20, c.V, s.637.

dâldir. Ve dimişlerdir ki الاسماء و الكنى تنزل من صوب السماء [İsimler ve künyeler gök cihetindedir.] Ya'ni esmâ ile müsemmâ arasında bi-vechin mâ münâsebet vardır, gerek hafî ve gerek celî. Nitekim cemî'-i eşyâ meyânında dahi irtibât vardır. Velâkin ol münâsebetden bahs itmeğe herkese nûr-ı keşf in'âm olunmamışdır. Hurûfîler münâsebeti hurûfda ve a'dâdda tetebbu' iderler. Feemmâ yektâ i'tibârîdir. Zîrâ iki nesnenin harfî üç olmak veya bir harfde müşterek olmak kadar /20a/ münâsebetde kifâyet itmez. Zîrâ cemî'-i lügât-ı muhtelifte hurûf-ı teheccîyi müştemil olmağla lügât-ı Arabiyye ile müşterekdir. Maahâzâ fî nefsi'l-emr münâsebetden addolunmaz. Ve anın ki gönli şehir olmadı ana gönül dinilmez gerekse ism-i mücerrede müşterek olsun. Ve kezâlik insân-ı hayvânîye insân dirler. Sûretâ insân-ı hakîkî ile iştirâkinden ötürü. Feemmâ fî nefsi'l-emr insân değildir. Zîrâ sıfat-ı hayvânîyyesi mestûrdur. يَوْمَ تُبْلَى السَّرَائِرُ [O gün sırlar ortaya atılır.] (Târık, 86/9) de zâhir olub sûret-i insânîyye müzmahil olur. Dünyâda memsûh olanların hâlini teemmül eyle ki nice sûret-i hınzıra ve kırede istihâle eylediler. Ba'dezâ Şeyh Nâzım (ks) bâlâda ibhâm eylediği şârı burada tefsîr eyledi. Tâ ki uhde-i havâtır münhal olub şâr hakkında her bir nâzır bir karye semtine gitmeye ve makâma muhâlif olan vechile te'vîl itmeye. Zîrâ bu şeş beytin mecmû'ı gönül medârı üzerine devr eyler. Velâkin ol gönli sıfât-ı sübûtiyye ile tavsîfden sonra sıfât-ı selbiyye il dahi vasf idüb ilmi ve cehli andan nefy itdi. Ve ilm ve cehl birbirinin nakzıdır. Pes insânın evvel mertebesi câhildir. Nitekim Kur'an'da gelür: وَاللَّهُ أَخْرَجَكُمْ مِّنْ بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ لَا تَعْلَمُونَ شَيْئًا [Siz hiçbir şey bilemezken Allah, sizi analarınızın karnından çıkardı.] (Nahl, 16/78). Ya'ni insân velîd olub hadd-i idrâke gelince bir nesne bilmezdi. Sonra mûmârese ve tecârib ile zevi'l-ilm oldı. Ve yine erzel-i ömre vusûlde safha-i hâtırı cemî' nukûşdan tirâşide olub aslına rücû' eyledi. Nitekim Kur'an'da gelür: لِكَيْ لَا يَعْلَمَ بَعْدَ عِلْمٍ شَيْئًا [Hiçbir şey bilmez hâle gelsin diye.] (Nahl, 16/70). Pes bir vakitte nisbet-i ilim ve vakt-i âhirde nisbet-i cehl ile muttasıf oldı. Ve nihâyetinde ümmî-i mahz olub cemî'-i nisbeden fenâ ve izâfâtın inkitâ' buldı. Bu nisbetden ne âlim oldı ve ne câhil oldı. Nitekim Allahu Teâlâ'yı zât-ı baht ve hüviyet-i sırfa /20b/ mertebesinde cemî' nisbeden tecrîdi derler. Eğerçi ki bu i'tibârın gayri vechile izâfât gösterirler. Zîrâ dimişlerdir ki لو لا الاعتبارات لبطلت الحقائق [İ'tibâr olmasaydı gerçekler bâtıl olurdu.] Pes bundan ahz olundu ki bir kimse sıfât-ı Hakk'ı mutlaka nefy itse kâfir olur. Mu'tezile ve Cehmiyye gibi ki Allahu Teâlâ âlim bi-zâtihî ve kâdir bi-zâtihîdir dirler. Başka sıfat-ı ilm ve sıfat-ı kudret isbât itmezler. Bu ise nassa muhâlifdir. Zîrâ Kur'an iki mertebeyi nâtıktır. Nitekim buyurur: فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ [Muhakkak ki Allah tüm âlemlerden müstağnîdir.] (Âl-i İmrân, 3/97). Ve yine buyurur: رَبُّ الْعَالَمِينَ [Âlemlerin Rabbi.] (Câsiye, 45/36). Elhâsıl Şeyh Nâzım (ks) selb-i sıfat-ı ilm ve cehl ile fenâ-i tâm hâlinde olan inkitâ' ve tecerrüde işâret eyledi. Pes çünkü kalb fî nefsi'l-emr ilm ü cehlden berî oldı. Sâir sıfâtdan dahi tecerrüd

buldı. Ve âlim ve câhil olmaduğı gibi ma'lûm ve meçhûl dahi olmadı. Eğerçi ma'lûm ve meçhûldür. Ya'ni ma'lûmiyyeti ma'lûmiyyet-i Hak gibidir. Zîrâ âsâr, sıfâtdan istidlâl olunur ve meçhûliyyeti gayb-ı zâtta müstakar olub cemî'-i uyûn-ı esmâdan muhtefî olduğudur. Anınçün cemî' eşyâ insân-ı kâmilî taleb idüb bulamazlar. Zîrâ fi'l-hakîka yerde ve gökde değildir ki ma'lûm meâike ve sakaleyn ola. Ve bu cihetdendir ki erbâb-ı berzah arasında ihtilâfât-ı fâhişe vardır. Ve insân-ı kâmil hakkında tatvîl-i kelâm iderler. Ya'ni kimi redde ve kimi kabûle müte'allık söz söylerler. Bilmezler ki inde'l-bâb olanlar sadrda olanları bilmezler. Ve dünyâ gözüyle bakanlar ehl-i âhireti görmezler. Nitekim âhîret gözüyle nazar idenler dahi ehlullah kimlerdir ne bilürler ve Kur'an'da gelür: *وَتَرَاهُمْ يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ وَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ* [Ve onları sana bakar görürsün, oysa onlar görmezler.] (A'râf, 7/198). Sâlik-i karındaş bu makâmda dahi kelâm vardır. Velâkin lâl olmak gerek ve mütekellimîn yüzün görmeğe a'mâ olub 'ayn-ı sâbiteden başka bir 'ayn bulmak gerek. Bu kadar sana besdir. /21a/

“Âşıkların cânı sebîldür erenlerün arasında.”

Âşık ile muhibb meyânında fark budur ki muhibbin sıfat-ı hubbi mu'tedil ve âşıkın ifrât üzerinedir. Zîrâ ışk kesr-i 'ayn ile ifrât-ı muhabbetdir. Anınçün Allahu Teâlâ'ya âşık dinilmez. Zîrâ sıfat-ı celîlesi hadd-i i'tidâldedir. Belki muhibbe denilür. Nitekim Kur'an'da gelür: *يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ* [Allah onları onlar da Allah'ı severler.] (Mâide, 5/54). Ve mahabbet zât ve sıfâtın izdivâcından hâsıl olan meyl-i ma'nevîdir. Pes zât-ı vâhidiyyenin şâmıdır. Zîrâ zât-ı ahadiyye istiğnâ-i tâm üzerinedir. Ve ba'zı mevâzi'da ki Hakk'a âşık ıtlâk iderler mahabbet-i müteekkideye mahmûldür. Veyâhût âşıkın hâli i'tibâriyle mukâbeleden nâşî bi-hasebi'l-müşâkele ıtlâkdır. Nitekim Süleyman Çelebi *Mevlid*'inde gelür:

“*Gel habîbim sana âşık olmuşam.*” Ya'ni “kâbe kavseyn” i'tibâriyle bana âşık ve sana ma'sûk dirler. Ve bilakis feemmâ “kurb-i ev ednâ” hasebiyle bana muhibb ve sana mahbûb dirler, anınçün habîbullah dinildi, âşıkullah dinilmedi. Zîrâ insâna göre mahabbet evvel-i derecât-ı ışkdır. Mahabbet bir nûrdur ki nâr-ı ışka müeddîdir. Ve nâr-ı ışkın harâret-i zâidesi muntafî ve zâil oldukda lübbü olan mahabbet-i müekkide kalur. Bu cihetdendir ki fenâ-i küllî erbâbının hâline mahabbet dirler, ışk dimezler. Zîrâ âşıkın inniyât ve ta'ayyünâtı yanub kül olunca ışk ateşi pâymerdlik itmiş idi. Sonra ihtirâka sâlih nesne kalmadıkda nâr-ı ışk i'tidâle avdet eyledi. Anın i'tidâli ise nûrdur. Eğerçi ki hâlet-i bekâda dahi fi'l-cümle harâret bâkîdir. Anınçün Gülşenî kelâmında gelür:

“Bî-vücûdum ışk odı bilsem benim nem yandırır.”

Feemmâ bu harâret-i bâkiye mestûrdur. Henüz fenâ-i tâm bulmayan uşşâkın harâret-i zâhiresi gibi değildir. Pes bundan mefhûm oldu ki /21b/ ışk berâzihdendir ki ubûr ve fenâsı lâzımdır. Tâ ki habîbullah sırrı ki zirvetü'l-makâmâtdır zâhir ola ve ol ki Eşrefzâde nazmında gelür:

“Ben bu ışkdan bir nefes ayrılmam.”

Ve Yazıcızâde kelâmında gelür:

“Işk elinden gerekmez aslâ necât.”

Bu kelâm ber-muktezâ-yı hüsn-i zan makâm-ı ışkda ifrât-ı galeyânda sâdir olmuşdur. Pes bu mertebeden sonra gâyet-i fenâ-i ışka vâsıl olmamak lâzım gelmez. Zîrâ emr-i sülûk tadrîcîdir. Nazar eyle ki yeke şâh-ı cihân-ı hakikat olan Şeyh Abdülkâdir el-Geylânî (ks) hazretleri makâm-ı idlâlden intikâline karîb olan evkâtda rücu' ve andan evvel evanda terakki etti. Niteki İmâm-ı Şa'rânî (ks) kelâmında mazbutdur. Ve câizdir ki ol dü cenâh şâhbâz-ı tarîkatın makâleleri ifrât-ı mahabbete ya'ni mahabbet-i müteekkideye mahmûl ola. Ve ışk didikleri hâlet marîza göre mâhûlya didikleri sevdâ gibidür, gâlib olsa cünûna müeddâ olur. Velâkin cünûn-ı ışk cünûn-ı aklın gayridir. Ve ışk ki “aşaka”dan ahz olunmuşdur. “Aşaka” ise harekât ile leblâb ve erâk didikleridir. Anlarla cihet-i münâsebet budur ki leblâb ve erâk kat' olundukda zübûl ya'ni pejmürdegi kabûl itdüğü gibi âşık dahi ma'sûkdan münkatı' olsa şiddet-i hevâdan zübûl kabûl ider. Ve reng-i rûyu döner ve dimişlerdir ki ışk-ı affîf taltîf-i sırr itmekte sebep-i akvâdir. Zîrâ âşıkda mutlaka tevezzu'-ı hâtır yokdur. Belki hümmûm-ı hemm-i vâhid eylemekdir ve hizmet-i mahbûb ana şeker çiğnemek ve bal yalamak gibidir. Meğerkim sultân-ı şehvetden nâşî ola. Bu sûretde zehr-i kâtil ve semm-i helâhildir. Zîrâ vesvâsîn makûlesidir. Dirîğ ki insân nûr-ı ışkı koyub nâr-ı şehvetde sûzân ola. Şu kadar vardır ki /22a/ eğer şehvetden murâd şehvet-i hakikiyye olursa ki sıfat-ı mukarrebîndir, bu sûretde nâr-ı şehvet nûr-ı mahabbet ve ışkı ta'kîb itmekle ziyâde memdûhdur. Bu sebebdendir ki kümmel-i nâsda kesret-i nikâh vardır. Nitekim حبیب الی من دنیاکم ثلاث [Dünyânızdan bana üç şey sevdirdi.]²⁰⁶ hadîsinde remz olunmuşdur. Elhâsıl kalb-i insân nûr-ı ef'âl-i Hakk'ı mutâla'a itmeğe ışk ve rûh-ı insân nûr-ı sıfât-ı Hakk'ı mükâşefe itmeğe mahabbet ve sükûn ve huzûr ve sırr-ı insân nûr-ı zât-ı Hakk'ı müşâhede itmeğe üns dirler. Bu mutâla'aların cümlesi râst ve dürüstdür. Anınçün erbâbı rahmânîdir ve bunlardan hâriç olan çep ü nâ-dürüstür.

²⁰⁶ Ahmed b. Hanbel , el- Müsned, c.III, s.128-199-285.

Anınçün ashâbı şeytânîdir. Var imdi kendi hâlini bu mîzâna kavîme koyub vezn eyle tâ ki harekât ve sekenâtında kanğı nisbetde bulundun ma'lûmun ola. Sebîl ve sırât ve tarîk meyânında fark budur ki tarîk-i matrûk olan yoldur mutlaka, gerek mu'tâdi's-sülûk olsun ve gerek olmasun. Sebîl andan ehasdır ki mu'tâdi's-sülûk olan yoldur. Ve sırât sebîlden ehasdır ki mu'tâdi's-sülûk oladukdan sonra alâ sebîli'l-kasd olan yoldur. Ya'ni ol yol ki mu'tâdi's-sülûk ola ve anda asla iltivâ 'ivicâc olmaya ana sırât dirler. Binâen alâ hâzâ اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ [Bize doğru yolu göster.] (Fâtiha, 1/6)'de olan vasf ya sıfat-ı kâşifeye mahmûl veya sırât, tarîk ve sebîl ma'nâsına me'hûzdur. Kelâm-ı Şeyh Nâzım'da (ks) "sebîl" ile murâd, fî sebîlillâhdır ki mebzûl m'nâsında örf olmuşdur. Bunda maksûdu maksada teşbîh vardır. Zîrâ maksûd rızâullahdır ki anın tarîk-i bezl-i rûhdur. Ve cân ile murâd rûh-ı insânî olduğu bâlâda mürûr eyledi. "Erenler", "irenler" dimekdir. Ya'ni cem'î-i berzahdan âbir ve kuyûddan mutlak ve ta'allukdan mutahhar olub ef'âl ve sıfât /22b/ ve zât-ı Hakk'a vâsıl olanlar ve "haysü lâ haysü"de hatt-ı rahl-ı vücûd idenler. Pes Hakk'a irmek gafletden intibâh ve sırr-ı vahdetden âgâh olmağladır. Ve câizdir ki erenler erkekler demek ola, merdân gibi. Zîrâ bunlardır ki hakîkatde bâliğ olmuşlar ve zenân gibi sıfât-ı noksanda kalmayub kemâl bulmuşlardır. Pes bunlar hakîkatde erler ve sâirler sûretde erlerdir. Şeyh Nâzım'ın (ks) murâdı budur ki ışk-ı hakîkî ile âşık olanların başı ve cânı ve mâl ü menalleri Hakk'a irenler arasında mebzûl ve Hakk'a bâliğ olanlar yolunda fedâdır. Zîrâ gerçek âşık olan cândan el siler ve hayât-ı bâkîyi ifnâ-yı vücûd itmekte diler. Bundan zâhir olur ki irenler ve irenleri yine âşıklar bulurlar. Ve anların kadr ü kıymetlerini yine anlar bilürler. Anınçün anlardan eazz eşyâyı saklamazlar. Zîrâ bu tarîkat ser-bâzı îsâr yoludur, iddihâr yolu değildir. Pes iddihâr ehli olan ubbâd ve zühhâd ışk ve ma'sûkdan ve ışk ve ma'sûka irenlerden bî-haberler ve meydân-ı hünerde kûtûy-ı vücûd oynayan erler ihlâsdan bî-basarlardır. Eğer bâ-haber ve bâ-basar olsalar yolarına cân u ser fedâ iderler ve anlar gibi aza ve çoğa bakmayub râh-ı fenâda bî-ser ü pâ giderlerdi. Elhâsıl anlar Hak'dan mahcûblardır. Zîrâ naîm-i uhrevî ile kâni'lerdir. Ve Kur'an'da gelür: لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ [Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcamadıkça iyiliğe eremezsiniz.] (Âl-i İmrân, 3/92). Ya'ni eğer mâl-ı mahbûbı infâk iderseniz birr ü cennete vâsıl olursunuz. Ve eğer cân-ı azîzi bezl kılursanız berr ü kurbet ve vuslatı bulursunuz. Pes herkesin kadr-i lokması mikdâr-ı havsalasıdır. Zîrâ havsala-i sa'veye gıdâ-yı ukâb güncâyış bulmaz ve hutâf, hümâyyla hem-bâl ve hem-pevâz olmaz. Ve bundan ubbâd ve zühhâd ve uşşâk meyânında fark mefhûm oldı. Ya'ni ubbâd anlardır ki ibâdât-ı şer'iyede ihtimâm iderler velâkin tarîk-i /23a/ dünyâ değillerdir. Ve zühhâd anlardır ki ahkâm ve evâmir ile kıyâmlarından mâadâ kanâat ehli olmuşlar ve zehârif-i dünyâdan i'râz kılmışlardır. Velâkin henüz nefsleri bâkîdir. Ve uşşâk anlardır ki zâhirleri âdâb-ı şer'i muhafazada

ve bâtınları ta'allukât-ı dünyeviyyeden ve belki iltifât-ı mâsivallahdan münkatı' olmağla huzûr-ı maallahda olmuşlardır. Pes anların dünyâları ve ukbâları Hakk'a fedâ olduğundan mâadâ cism ü cânları dahi mebzûldür. Şöyle ki Hak'dan bedel bir nesneye dest-dırâzlık itmemişlerdir. Zîrâ Hakk'a bedel yokdur. Hakk'ı bulan cemî' makâsıdı bulur ve cemî' makâsıdı bulan kâh olur ki Hakk'ı bulmaz. Pes Hak'sız mâsivâyı bulmak da nedir? Fâide ve haksız cennete duhûlde nedir lezzet? Var imdi bir hoş fikr eyle ve talebin için bir matlab-ı a'lâ ta'ayyün kıl ki cümle metâlib anda münderic ola. Nitekim dirler: كل الصيد في الجوف الغراء والله يقول الحق منه مسخّل الفقير إسمâil Hakkı: [Tüm hazîne cennetin içindedir. Allah buyurur ki hak O'ndandır. Fakîr İsmâil Hakkı Allah için hakkı söyler. Allah tasdîk ve terakkî yoluna ulaştırır. Allah'ın verdiği engelleyen, O'nun engellediğini de veren kimse olamaz.]

“Bu sözi ârifler anlar câhiller bilmeyüb tanlar.”

Bu sözden murâd ebyât-ı hamse-i sâbıkadır. Mazmûnı i'tibâriyle وقد سبق بيان معنى [Ârif, âlim, âbid, zâhid ve âşığın anlamlarının açıklaması daha önceden geçti. Bu nedenle onları tekrar etmiyoruz.] mahsûl-i mısra' budur ki zikr olunan kelimât-ı irfâniyyenin remzini ârif olanlar bilürler ve sırrını anlar idrâk kılurlar. Zîrâ anlar elfâzdan ma'ânîye intikâl ve ma'âniden dahi hakâika irtihâl eylemişlerdir. Pes mülk içinde melekût bulanlar ve melekût içinde ceberût ile âşinâ olanlar mutâla'a-i ceberûtde lâhûta gamze salanlardan bu makûle ma'ânî-i hafiyе hafî değıldir. Zîrâ noktada harfî ve harfde dahi noktayı bilâ-vâsıta görürler. /23b/ Yoksa câhil ve mahcûb olanlar ne bilürler. Anınçün böyle rumûz işitdikde tanlarlar ve ta'accüb iderler. Zîrâ anlara sırr-ı hafîdir. Elhâsıl hasâid-i insân-ı kâmilden olanı yine ebnâ-i cinsi bilürler ve ol husûsda ta'accüb eylemezler ve bunda remz vardır ki melâike dahi insân-ı mahcûb gibidir. Nitekim demişlerdir ki رضوان ز [Rıdvân, ta'accübden ellerini birbirine kavuşturdu.] Ya'ni melâike ba'zı esrâra vâkıf olduklarında ta'accüblerinden âdet-i mu'tâde üzre ellerini biri biri üzerine ururlar ve ol ma'nâ anlara aceb gelür. Zîrâ me'lûf olmamışlardır. Nice me'lûf olalar ki tecelliyât-ı zâtiye ve anın îrâs itdüğü hakâik ve hük-m-i maârifin insân-ı kâmile ihtisâsı vardır. Zîrâ melâikenin dahi gerçi makâm-ı semî'den hazz-ı vâfirleri vardır. Anınçün ba'zı havâssı sefâret ile şerefyâb olmuşlardır. Velâkin makâm-ı basardan bî-behrelerdir. Ya'ni insân-ı kâmilde olan basar u basîret anlarda mefkûddur. Bu cihetdendir ki rü'yet-i dîdârı insâna tahsîs iderler ve cennetde melâike için müşâhede yokdur dirler. Zâhir hâl dahi buna karînedir. Zîrâ melâike cenâh-ı vâhid ehli olmağla makâm-ı rü'yetde zü'l-cenâheyn olan insân-ı kâmil kadar pervâz idemezler. Eğerçi anlar dahi huzûr ve müşâhededen hâlî değıllerdir. Ve şol

yerde ki melâike ta'accüb-künân dest-ber-dehân olalar sâirlerin hâli nice ola. Anınçün dimişlerdir ki: ابدال ز بیم جنگ در مصحف زده [Abdâl, savaş korkusundan Kur'an'a el koydu.] Ya'ni esrâr-ı ilâhiyye meclisinde tebeddül tağayyür kabûl iden avâm-ı mü'minîn istimâ'ına tâkat getürmeyüb zâhir mushafa el ururlar. Ve bunun ahkâm ve rüsûmı bize kifâyet ider dirler. Ve fehm itmedikleri nesneye küfre haml iderler ve kâilini ikfâr iderler. Nitekim “Şeyh-i Ekfer” dirler kâile. Maahâzâ bizim yanımızda ekferin dahi mahal-i sahîhi vardır. Zîrâ maksûd küfr-i bi't-tâğûtdur. Bu küfür ise tamâm olmayub kemâl bulmadıkca imân-ı billâh sahîh olmaz. Pes zemm iden münkirler min haysü lâ yahtesib /24a/ medhe tasaddî itmiş olurlar. وجنة الفردوس للكافر [Firdevs cenneti kâfir içindir.] İmdi mü'min karındaş sakın inkârdan, zîrâ sû-i hâtimeye bâisdir ve mukırr oldukdan sonra sakın hicâbdan. Zîrâ rü'yetden mahrûm olursun ve mükâşif oldukdan sonra sakın yalnız âşık olmakdan. Zîrâ maksûd-ı aslı ma'rifetullahdır, yalnız ışk değildir. Zîrâ nice ışk-ı zaîf vardır ki anda olan ma'rifet dahi zaîfdır. Fıkr eyle ki bu lezzetden çâşnî-dâr olanlar tabakât-ı ma'rifetde mütekâvitlerdir. Ey nicelerin âvâzeleri şark u garba irişmiştir. Feemmâ nâmı zâtına gâlib olanlardandır. Vay niceleri kûşe-gîr buk'a-i hamûl olmuşlardır. Feemmâ zâtı nâmına rüchân bulanlardandır. ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ [Bu Allah'ın dilediğine verdiği bir lûtuftur.] (Mâide, 5/54). Ve يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ [Rahmetini dilediğine verir.] (Âl-i İmrân, 3/74).

“Hacı Bayrâm kendi banlar o şârın menâresinde.”

Hacı aslında haccdır, teşdîd ile tahfîfen cîm-i sâni yâya ibdâl olunmuştur. Hacı, kâsıd-ı beyt dimekdir, eğer hacc-ı sûrî ehlinden ise. Ve kâsıd-ı Rabbi'l-beyt dimekdir, eğer hacc-ı ma'nevî erbâbından ise. Menâre aslında menveredir, mevzii'n-nûr ma'nâsına, menâr gibi. Burada murâd me'zenedir. Ya'ni ezan virecek mevzî'. Bunda şehir-i kalb için bi-tarîki't-temsîl câmi' ve minâre isbât-ı ümmeti murâdı kendinin ehl-i kalb olduğunu beyândır. Ya'ni Hacı Bayrâm-ı Engürî makâm-ı kalbe kadem basub halkı Hakk'a da'vet eyler ve perîşân-ı hâtır olanları cem'iyet-i dile nidâ kılur ve teveccüh-i ahadîden hissemend olmağa delâlet ve irşâd ider. Bunda ezan ve imâmet sırrını cem' vardır. Ya'ni ehl-i irşâd olanlar Hakk'a da'vetleri cihetinden müezzîn gibidir ve metbû' ve muktedî oldukları vechile imâm gibidir. Pes ezân-ı sûrî ezân-ı ma'nevîye ve imâmet-i sûriyye imâmet-i ma'neviyyeye remz eyler. Suâl olunursa ki /24b/ ehl-i irşâd kimdir? Cevâb budur ki tecellî-i ilmî mertebesinden tecellî-i 'aynî pâyesine güzer ve ba'de'l-ilm 'aynî ile mütahakkık olandır. Gerekse ba'de'l-'ayn tecellî-i Hakk'a tabakasında takattub eylesün ve gerekse eylesün. Zîrâ kutbiyyet irşâd üzerine zâid bir emirdir ki makâmâtındandır, saltanat gibi. Pes bundan zâhir oldu ki tecellî-i ilmî ehli her ne kadar makâm-ı ilmde vâsiu'l-meydân

ise yine mükâşefesi nâkıs ve havsala-i müşâhedesi tengdir. Anınçün anın sadâsı çıkmaz. Zîrâ sadâsı çıkmak nef' üzerine dâirdir. Fikr eyle ki müezzîn olan asılda sayyit ve cevherî olandır. Tâ ki nidâsı ba'ide bâliğ ola ve maksûd-ı da'vet husûle gele. İşte bu müezzîn mürşid-i kâmil sûretidir. Zîrâ mürşid-i kâmilin nidâ-yı da'veti me'mûr olduğu mahalle dek vâsıl olur ve belki **قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ** [De ki ey kâfirler.] (Kâfirûn, 109/1) ile'l-âhir sadâsıyla meyân-ı maşrık ve mağribi doldurur ve tilâveti **قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ** [De ki Allah birdir.] (İhlâs, 112/1) ile'l-âhir ile zemîn ü âsumân arasını pür kılır. Şöyle ki enfüs ü âfâkda olan şîrk -i mutlakdan teberrâ idüb sırr-ı tevhd ile derûnı ve bîrûnı mâl-â-mâl ider. Ve ol kimse ki sayıt ve cevherî olmaya fi'l-hakîka mansıb-ı ezândan ma'zûl ve derece-i i'lâmdan sâkıtdır. İşte bu müezzîn mürşid-i nâkıs sûretidir. Zîrâ keyfiyet-i ezânı bilmez. **وَالْقَمَرَ قَدَرْنَا مَنَازِلَ** [Ay için de bir takım menziller tayin ettik.] (Yâsîn, 36/39) sırrı üzerine makâmât fehm eylemez. Darb-ı hadîd-i bârid eyler ve kulûb-ı nâsı fi'l-hakîka Hak'dan tenfîr idüb irşâd didüğü makâlâtında hezeyân söyler. Pes nice uhdesinden hurûca iktidârı olmayanlara taklîd-i mansıb-ı ezân idenler mes'ûl olurlarsa yemîn ü yesârı farka kâdir olmayanlara dahi taklîd-i rûtbe-i hilâfet idenler muhâsebe olunurlar. Zîrâ umûr-ı dîniyyenin zâhir ve bâtınını ikâmete müste'hil gerekdir. A'mâ kâid-i halk olsa nedir fâidesi? Ve bânî /25a/ hâdim olsa nedir îadesi? Suâl olunursa ki sırr-ı da'vet olan minâre kaçdır? Cevâb budur ki usûl-i esmâ üzerine on ikidir. Yedisi fenâya nâzırdır, minârât-ı haremullah gibi ve beşi dahi bekâya dâirdir minârât-ı harem-i nebevî gibi. Bundan fehm olundu ki Şeyh Hacı bayrâm-ı Velî hazretleri minârât-ı mezkûre üzerinde erbâb-ı isti'dâdı da'vet eyleyüb mücâb oldılar. Akşemseddîn ve sâhibü'l-Muhammediyye Yazıcızâde ve Eşrefzâde ve sâirlerin icâbetleri gibi. Husûsâ ki nefis-i nefisleri âb-ı hayât-âsâ fayz-bahş zindegânî-i câvid olub Burusa'da âsûde olan Hızır Dede el-muk'ade resîde oldu ve andan sırr-ı velâyet dest-gîr-i Şeyh Üftâde olub andan nâmzed Şeyh Hüdâyî olmak üzre şöhret buldı. Ba'dehû şâhin-vâr Şeyh Lokma Efendi şâh-sâr-ı himmetine kondı. Ba'dehû ol ni'met-i lezîze ma'rifet-i matbah-ı isti'dâdı Zâkirzâde Abdullah Efendi'de peveriş-yâfte şeyhim senedim hâtimetü ehli't-tevfîk hulâsatü sırrı'l-hallîfi ale't-tahkîk sümmiye İbn Affân eş-Şeyh es-Seyyid Osman Efendi'nin çâşnî-bahş-i dimâğ-ı cânı oldu. Nitekim âsârında sırrına intikâl ve envârından âfitâbına irtihâl olunur ve zikr olunan ehl-i velânın cümlesi zamân-ı hayâtlarında âsûde sarây-ı belâ ile olub cevır-ile geldiler gitdiler. Zîrâ Kur'an'da gelür: **وَكَذَلِكَ جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا شَيَاطِينَ الْإِنْسِ وَالْحَيَّةِ** [Böylece biz her peygambere insan ve cin şeytanlarını düşman kıldık.] (En'âm, 6/112). Ya'ni erbâb-ı nübüvvet-i tahkîkiyye ki ilâ yevmi'l-kıyâm müteselsil ve ikdü'd-dürer âsârı ilâ âhiri'z-zamân gerden-i bend-i ehl-i vücûddur. Ashâb-ı nübüvvet-i örfiyyeden mesâib ü rezâyâyı tevârüs eylemişler ve herkes derdi kadar söz söylemişlerdir. **حَازَ اللَّهُ عَنَا خَيْرَ الْجَزَاءِ** [Allah insanı en iyi şekilde

ödüllendirir.] Ve bu nezîl-i mahrûse-i Burusa suyyinet ani'l-be'sâ eş-Şeyh İsmâîl Hakkı شرف الله بريق التجلى و مزيد الترقى [Allah'ın şerefleştirdiği parlar ve refâhı artar.] /25b/ Mezkûr اولئك آباى فجننى بمثلهم [Onlar babalarımızdır, bu nedenle de onların benzerlerini] Mâ-sadakı olan küberâ-i hakîkatin tufeyl-i mâide-i ma'rifetleri olmağla berâ-yı ihyâ-i nâm-ı selef bin yüz on sekiz târîhi evâhirinde bu cevâhir-i kelimâtı keşîde-i silk-i tahrîr kılub nühûr-ı ihvân-ı tarîkate ta'lîk eyledi. Maksûd, isticlâb-ı duâ-yı hayr olduğu âyîne-i havâtıra rûşendir. Vallâhü hüve'l-veliyyü ve minhü't-tecellî bi-küllî sırrın hafiyin ve celiyy. Ve resûlühü hüve'l-mazharu'ul el-evvel el-aliyy. Ve âlihî hüve'l-musallâ aleyhi fi'd-dehri'l-meliyy.

SONUÇ

Bayrâmîlik'in kurucusu kabul edilen Hacı Bayram Velî'nin "Çalabım bir şâr yaratmış iki cihân âresinde", dizesiyle başlayan meşhur şiirini, Celvetiyye'nin şeyhlerinden İsmail Hakkı Bursevî şerh etmiştir.

Bu şerhte özellikle şu konular üzerinde durulur: Şiirde ana tema "Kalp"tir. Hacı Bayram Velî, "Çalabım bir şâr yaratmış iki cihân âresinde" dizesinde, şehir manâsına gelen "şâr kelimesini, rumuz olarak kullanmıştır. Bundan asıl kastedilen ise gönül yani kalptir. Bursevî de özellikle kalp üzerinde durmuş ve kalbi, insanın dışa ait (âfâkî) ve içe ait (enfüsî) güçlerinin tümüne yöneticilik yapan krallar kralıdır, diye tarif etmiştir.

Kalp, Allah'ı sevmenin ve tanımanın mahallidir. Aynı zamanda kalp, sevgilinin görüleceği, müşâhede edileceği bir yerdir. Nasıl ki şehrin imar edilebilmesi için taş, toprak gibi malzemelere ihtiyaç varsa kalbin de asıl görevini yani müşâhede ve mükâşefeyî gerçekleştirebilmesi için bir imârete yani tasfiyeye ihtiyacı vardır. Onun tasfiyesi ise Hacı Bayram Velî'nin şiirinde ifade ettiği, aynı zamanda Bursevî'nin de şerh ettiği gibi manevi bir yolculukla mümkündür ki bu seyr ü sülûk olarak ifade edilir.

Kişinin seyr ü sülûkta yol alabilmesi için bir rehber ihtiyacı vardır. Tasavvufta mürşid olarak ifâde edilen bu rehber, aynı yolu kat ettiği için müridine bu yolda rehberlik eder; zorluklarla mücâdeleyi ona öğretir.

Kişinin kalbini ma'mur hale getirebilmesi, marifetullahı kesb edebilmesi zikrullahla mümkündür. Kişi her zikrettiğinde kalpten hicâplar kalkar ve kalp, Allah'ı tanımanın, marifetin mahalli haline gelir, seven aynı zamanda sevilen bir kul olur.

Seven ve sevilen bir kul olmak aynı zamanda rızayı da gerekli kılar ve kul Allah'tan gelen celâl veya cemâl her türlü fiiliyâta râzı olur. Bu celâl veya cemâl olarak görülen işlerin nereden geldiğini bilir ve bunu tefekkür eder, itiraz etmez. Bu hale gelebilmek ise âriflerin ve âşıkların işidir. Çünkü onlar, kendilerini bu yola fedâ eden, cesaretli ve korkusuz kimselerdir.

Şiirde ve Bursevî'nin şerhinde özellikle “ârif” kimseler üzerinde durulur. Bu söylenenleri âriflerin anlayabileceği, marifet bilgisine onların sahip olabileceği ifade edilir.

Hacı Bayram Velî'nin ve ârif kimselerin, kalp şehrinin minâresinden insanları bu marifet bilgisine çağırdıkları, davet ettikleri söylenir.

Bu eserde üzerinde durulan ana konular -kalp, mürşid, mürid, zikir, ârif, marifetullah vs. gibi- aynı zamanda tasavvufun ve diğer mutasavvıfların da ana konularıdır ve bu alanda pek çok eser mevcuttur.

BİBLİYOGRAFYA

el-Acluni, *Keşfü'l Hâfâ*, Kâhire, ts.

Ahmed b. Hanbel, *el- Müsned*, İstanbul, 1992.

el-Albânî Muhammed Nâsıruddîn, *Silsiletü'l-Ehâdîsi'd-Daîfe ve'l-Mevdûa*, Riyad 1412/1992.

Azamat, Nihat, “Hacı Bayram-ı Velî” Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi *DİA*, İstanbul 1996, c.XIV.

Bayramoğlu, Fuat, Azamat, Nihat, “Bayramiyye” *DİA*, İstanbul 1992, c.V.

el-Buhâri, *el-Camiu's-Sahih*, İstanbul 1992.

Bursevî, İsmail Hakkı, *Şerh-i Ebyat-ı Hacı Bayram-ı Velî*, Süleymâniye Kütüphanesi, Esat Ef., No:1521.

Cebecioğlu, Ethem, “Hacı Bayram Veli ve Tasavvuf Felsefesi”, *Tasavvuf Dergisi*, Ocak-Haziran 2002, Sayı:8.

Cebecioğlu, Ethem, *Hacı Bayram Veli*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991.

el-Cürcânî, Seyyid Şerif, *Kitabu't-Ta'rîfât*, Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü, (Tercüme ve Şerh eden: Arif Erkân), Bahar Yayınları, İstanbul 1997.

Çelebioğlu, Âmil, *Muhammediye II*, M.E.B., İstanbul 1996.

Çelik İsa, “Tasavvuf Tarihinde Ârif Kavramı”, *Tasavvuf Dergisi*, Sayı:12, Ocak-Haziran 2004.

Demirci, Mehmet, *Gönül Dünyamızı Aydınlatanlar*, Mavi yayıncılık, İstanbul, 2005.

Demirci, Mehmet, “Hakikat-i Muhammediyye”, *D.İ.A*, İstanbul 1997, c.XV.

Demirci, Mehmet, *Sorularla Tasavvuf ve Tarikatler*, İzmir 2001.

Gölpınarlı, Abdalbâki, *Melâmilik ve Melâmiler*, İstanbul 1931.

el-Hakim en-Nîsâbü'rî, *el-Müstedrek ala's-Sahihayn*, Beyrut, Halep, ts.

Haksever, Ahmet Cahid, “Turhallı Mustafa Efendi ve Bazı Tasavvîfi Kavramlara Yaklaşımı”, *Tasavvuf Dergisi*, Temmuz-Aralık 2004, Sayı:13, Ankara 2004.

el-Heysemî Nureddin, *Mecmeu'z- Zevâid*, Beyrut, ts.

el-Hucvîrî, *Keşfu'l-Mahcûb*, (Hazırlayan: Süleyman Uludağ), Dergah Yayınları, İstanbul 1992.

İbn-Mâce, *es Sünen*, İstanbul, 1992.

İmam Gazâlî, *İhyâu'Ulûmî'd-Dîn*, (Tercüme eden: Ahmed Serdaroğlu), Bedir Yayınevi, İstanbul 1974, 3.Baskı.

Kara Mustafa, *Bursa'da Tarîkatlar ve Tekkeler*, c. I- II, Uludağ Yayınları, 1993.

Kara, Mustafa, "Kutub", *DİA*, Ankara 2002, c.XXVI.

Kâşânî, **Abdürrezzak**, *Tasavvuf Sözlüğü*, (Çeviren: Ekrem Demirli), İz Yayıncılık, İstanbul 2004.

Kelâbâzî, *Ta'arruf*, (Hazırlayan: Süleyman Uludağ), Dergâh Yayınları, İstanbul 1979.

Kılıç, Cevdet, "Hacı Bayram Velî'de İnsanın Ontolojik Varlığı ve Olgunlaşma Süreci", *Tasavvuf Dergisi*, Sayı:16, Ocak-Haziran 2006.

Kuşeyrî, **Abdulkerim**, *Kuşeyrî Risâlesi*, (Hazırlayan: Süleyman Uludağ), Dergâh Yayınları, İstanbul 2003.

Mekkî, **Ebû Tâlib**, *Kütü'l-Kulûb*, (Çeviren: Muharrem Tan), İz Yayıncılık, İstanbul 1999.

Muhammed Abdurrauf el-Münâvî, *Feyzu'l-Kadir Şerhu'l-Camii's-Sağır*, Beyrut 2001.

Muhâsibî, *er-Riâye* (Nefis Muhasebesinin Temelleri), (Çeviren: Şahin Filiz, Hülya Küçük), İnsan Yayınları, İstanbul 1998.

el-Muttekî Ali, *Kenzü'l-Ummal*, Halep 1391/ 1971.

Müslim, *el-Camiu's-Sahih*, İstanbul 1992.

Namlı, Ali, *İsmail Hakkı Bursevî Hayatı Eserleri Tarikat Anlayışı*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2001.

Namlı, Ali, "İsmail Hakkı Bursevî", *DİA*, İstanbul 2001, c. XXIII.

en-Nesâi, *es-Sünen*, İstanbul, 1992.

Ceyhan,Ömür, *Tasavvufî Şiir Şerhleri*, Kitabevi Yayını, İstanbul, 2000.

Serrâc, Ebû Nasr Tûsî, *el-Lüma'*, (Mütercim: H. Kamil Yılmaz), Altınoluk Yayıncılık, İstanbul 1996.

Sühreverdî, Şihâbuddîn, Âvârifü'l-Meârif, (Tercüme ve Tahrir: Dilaver Selvi), Semerkand Yayınları, İstanbul 1999.

Tenik, Ali, “Sosyo-Psikolojik Açıdan Zikir”, *Tasavvuf Dergisi*, Sayı: 8, Ocak-Haziran 2002.

et-Tirmizî, es-Sünen, İstanbul 1992.

Uludağ, Süleyman, “Âlem”, *DİA*, İstanbul 1989, c. II.

Uludağ, Süleyman, “A’yân-ı Sâbite”, *DİA*, İstanbul 1991, c.IV.

Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yayınları, İstanbul 1991.

Yılmaz, H. Kâmil, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensâr Yayıncılık, İstanbul 2000.

EK: ŞERH-İ EBYÂT-I HACI BAYRAM-I VELİ'DEN FOTOKOPİLER

